T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SOSYOLOJİ BİLİM DALI

MEKÂN SOSYOLOJİSİ BAĞLAMINDA KİTAP KAFELERİN İNSAN VE MEKÂN ETKİLEŞİMİ AÇISINDAN İNCELENMESİ: ANKARA ÖRNEĞİ

Yüksek Lisans Tezi

SERAP KAYALI

İSTANBUL,2021

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SOSYOLOJİ BİLİM DALI

MEKÂN SOSYOLOJİSİ BAĞLAMINDA KİTAP KAFELERİN İNSAN VE MEKÂN ETKİLEŞİMİ AÇISINDAN İNCELENMESİ: ANKARA ÖRNEĞİ

Yüksek Lisans Tezi

SERAP KAYALI

DANIŞMAN: Dr. Öğr. Üyesi MELİH ÇOBAN

İSTANBUL,2021

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAY BELGESİ

Sosyoloji Anabilim Dalı Sosyoloji Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi Serap Kayalı'nın Mekân Sosyolojisi Bağlamında Kitap Kafelerin İnsan Ve Mekân Etkileşimi Açısından İncelenmesi: Ankara Örneği adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulu'nun ….. tarih ve ….. sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği/ oy çokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi: ……/…../…..

Öğretim üyesi Adı Soyadı			İmzası
1	Tez Danışmanı		
2	Jüri Üyesi		
3	Jüri Üyesi		

ÖZET

MEKÂN SOSYOLOJİSİ BAĞLAMINDA KİTAP KAFELERİN İNSAN VE MEKÂN ETKİLEŞİMİ AÇISINDAN İNCELENMESİ: ANKARA ÖRNEĞİ

Kamusal mekânlar, toplumun üyelerini bir araya getiren ve gündelik hayatın akışının rahatlıkla gözlemlenebildiği alanlardır. Türkiye'de özellikle 1960'lardan sonra mekânın değişimi sonucu sosyalleşme aracı olan kafeler de dönüşüm geçirmiş ve popülerlik kazanmıştır. Son yıllarda kitap ve kahve kültürünü bir arada sunan kitap kafeler popüler bir mekân olarak öne çıkmıştır. Bu tez, insan ve mekân etkileşimini kitap kafeler üzerinden sosyolojik olarak incelemektedir. Tez, günümüzde yaşanan kentsel değişimle birlikte mekânlarda hangi dönüşümlerin yaşandığını, toplumsal pratiklerin nasıl değiştiğini, toplum ve mekân arasındaki ilişkinin nasıl bir boyut kazandığını kitap kafeler aracılığıyla ele almaktadır. Araştırmanın iki temel sorusu mekânsal yeniden üretim ile birlikte insanların etkileşiminin nasıl gerçekleştiği ve insanları mekânlarda buluşturan ortak noktanın ne olduğudur.

Bu tezin amacı, değişen mekânsal pratiklerin insanlar üzerindeki etkilerini incelemek ve mekânların nasıl bir etkileşim aracı olarak kullanıldığını kitap kafeler üzerinden ortaya koymaktır. Araştırma insanların kanaatleri, algıları, duygu ve düşünceleri, tecrübeleri gibi öznel verilere dayandığından nitel bir araştırmadır. 16 kişi ile yarı yapılandırılmış görüşmelere dayanan bu araştırmanın örneklemini Ankara'daki kitap kafeler oluşturmaktadır. Araştırmanın vardığı sonuçlar şu şekilde özetlenebilir: kitap kafelerin genel kullanım şekli sosyalleşme bağlamında gerçekleşmektedir. Ayrıca, kitap kafeler kültürel birikime, bireysel gelişime ve tüketim biçiminde değişikliğe farklı biçimlerde katkılarda bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mekân Sosyolojisi, İnsan-Mekân Etkileşimi, Kitap Kafe

ABSTRACT

EXAMINING THE RELATIONSHIP BETWEEN HUMAN AND SPACE IN THE CONTEXT OF SOCIOLOGY OF SPACE THROUGH BOOK CAFES: THE CASE OF ANKARA

Public places are spaces where members of a society meet and where the flow of everyday life can be easily observed. In Turkey, particularly from the 1960s onward, with the change in public places, cafe shops have also been transformed and become quite popular. In this process, coffee shops known as book cafes have come to the fore as a favorite public place of gathering. These coffee shops bring together the cultures of both book reading and drinking coffee. This study is a sociological investigation of human-public place interactions with particular attention to book cafes. Through its focus on book cafes, this thesis attempts to shed light on the following questions: as a result of urban transformations, what kind of changes has been observed in public places? What shifts have social practices gone through? What kind of dimensions has the relationship between society and public places acquired? In other words, sociologically speaking, how does social interaction take place as a result of spatial reproduction? What is the shared point that brings human beings in public places?

The aim of this thesis is to analyze the impacts of changing spatial practices on human beings. Moreover, with a specific focus on book cafes, this study aims to show the ways in which public places are used as a tool of social interaction. Based on subjective data such as opinions, perceptions, emotions as well as experiences of human beings, this research is a qualitative study. Based on the conduct of semi-structured interviews with 16 participants, this study's sample is drawn from book cafes found in Ankara. This study concludes that the common ways of the use of book cafes are in the context of socialization. Likewise, this study finds out that book cafes contribute to cultural accumulation, individual development as well as a change in the mode of consumption.

Keywords: Sociology of space, Human-Space interaction, Book cafes

ÖNSÖZ

“Mekan Sosyolojisi Bağlamında Kitap Kafelerin İnsan ve Mekan Etkileşimi Açısından İncelenmesi: Ankara Örneği” isimli bu çalışma değişen mekânsal pratiklerin insanlar üzerindeki etkilerini incelemek amacıyla hazırlanmıştır. Tezin başından sonuna desteklerini eksik etmeyen, olumlu tavırlarıyla beni cesaretlendiren ve öğrencisi olmaktan her zaman memnuniyet duyduğum değerli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Melih ÇOBAN’a çok teşekkür ediyorum. Erasmus programı kapsamında bir dönem bulunmuş olduğum Almanya Kassel University’de bana danışmanlık yapan ve olumlu eleştirileriyle tezime yön veren sevgili Prof. Dr. Umut KIENAST-DUYAR hocama teşekkürü borç bilirim. Yüksek lisans eğitimim boyunca derslerini aldığım, akademik hayatıma yön veren ve değerli bilgilerini paylaşan Marmara Üniversitesi Sosyoloji bölümündeki hocalarıma ve ayrıca jürime katılan Prof. Dr. Ömer SAY ve Prof. Dr. Hacı Musa TAŞDELEN hocalarıma içten teşekkürlerimi sunarım. Saha çalışması boyunca sorduğum sorulara sabırla cevap veren, düşüncelerini benimle paylaşan, tezime katkıda bulunan tüm kitap kafe işletmecilerine, çalışanlara ve okurlara teşekkür ederim. Ayrıca bu süreçte ilgilerini ve desteklerini en içten bir şekilde gösteren sevgili aileme ve arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Serap KAYALI

İstanbul,2021

İÇİNDEKİLER

ÖZET i
ABSTRACT ii
ÖNSÖZ iii
TABLOLAR LİSTESİ v
ŞEKİLLER LİSTESİ vi
1.GİRİŞ 1
1.1.Araştırmanın Amacı 1
1.2.Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları 2
1.3.Araştırmanın Yöntemi 5
2.MEKÂNIN TANIMI VE SOSYAL BİLİMLERDE MEKÂN 9
2.1.Mekân ve Yer 9
2.2. Mekân Türleri 14
2.3.Mekân ve Kimlik/Aidiyet 17
2.4.Mekânsal Pratikler ve Mekânın Üretimi 21
2.5. John Urry ve Mekânları Tüketmek 29
2.6. İlişkisel Mekân 32
2.7. Mekân ve Heterotopya 36
2.8. Mekânsallık/ Üçüncü Mekân 40
3. İNSAN-MEKÂN ETKİLEŞİMİ 45
3.1. Toplumsal Etkileşimcilik 45
3.2.Toplumsal/Sosyal Etkileşim 48
3.3.Mekân İçi Etkileşim 54
4.SAHA ÇALIŞMASI: ANKARA'DAKİ KİTAP KAFELER 59
4.1.Kitap Kafelere Genel Bir Bakış 59
4.2. Bulgular ve Tartışma 62
4.2.1. Sosyalleşme Mekânı Olarak Kitap Kafeler 62
4.2.2. Enformasyon Üretimini Sağlama ve Süreklilik Kazanma 72
4.2.3. Bireysel Gelişime Katkı Sağlama 76
4.2.4. Tüketim Ögesi Olarak Kitap Kafeler 78
4.2.5. Estetik Algıda Mekân 82
SONUÇ 88
KAYNAKLAR 93
EKLER 99

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: Tematik Analiz Tablosu 8
Tablo 2:Mekânın Trialektik Ayrımı 28
EK 1: Tablo 3: Katılımcı Tablosu 99

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Lefebve'in Mekânsal Üçlemesi 23
Şekil 2:Edward Soja'nın Üçüncü Mekân Anlayışı 42
Şekil 3:Herbert Mead'in Tipolojisi 48
Şekil 4:Toplumsal Etkileşim Türleri 51
Şekil 5:Statü Seti ve Rol Setleri 53
Şekil 6: Mekân-Davranış Etkileşim Süreci 58
Şekil 7:Sosyalleşme Mekânı Olarak Kitap Kafeden Bir Görünüm 64
Şekil 8:Kitap Kafelerde Gerçekleşen Bir Etkinlik 66
Şekil 9:Kitap Kafelerde Gerçekleşen Etkinlik ve Söyleşiler 66
Şekil 10:Bir Kitap Kafede Düzenlenen Atölye Etkinliğinin Sosyal Medyadaki Afişi 68
Şekil 11:Kitap Kafede Düzenlenen Sinema Etkinliğinin Sosyal Medyadaki Afişi 69
Şekil 12:Bir Kitap Kafede Düzenlenen Müzik Etkinliğinin Sosyal Medyadaki Afişi 69
Şekil 13:Kitap Kafelerde Yapılan Kitap Okumalarından Bir Kare 76
Şekil 14:Bir Kitap Kafedeki Çalışma Masaları 83
Şekil 15:Kitap Kafede Çocuklara Yönelik Bir Alan 85
Şekil 16:Kitap Kafenin Dış Mekân Oturma Düzeni 86

1.GİRİŞ

Şehir hayatında insanların kullandığı mekânlar zamanla farklı talepler doğrultusunda değişime uğramışlardır. Günümüzde yeni nesil kahveciler, sanat kafeler, spoken kafeler gibi farklı konseptlerin yanı sıra kitap kafeler de farklı bir hizmet anlayışıyla faaliyet göstermektedirler. Özellikle son zamanlarda herhangi bir zaman kısıtlaması bulunmayan, normal kafe anlayışının dışında olan, çalışmak için daha rahat imkânlar sunan mekânlar tercih edilmeye başlanmıştır. Son yıllarda sosyalleşmeyi sağlamaya yarayan ve aynı zamanda da çeşitli yeme-içme olanağı olan kitap kafelerin sayıları artmaktadır. Hem işletmeciler hem de müşteriler tarafından birden farklı alternatifleri içeren kitap kafeler oldukça tercih edilir hale gelmiştir.

Kültürel ve sosyal aktivitelerin bir arada gerçekleşmesine fırsat sunan kitap kafelerde müşterilerin birbirleri ile fikir alışverişinde bulunması mümkünken aynı zamanda bireysel çalışma imkânı sunması da kullanıcılar için hem sosyal hem de bireysel anlamda katkı sağlayıcı niteliktedir.

1.1.Araştırmanın Amacı

Bu tezin amacı değişen mekânsal pratiklerin insanlar üzerindeki etkilerini incelemek ve mekânların nasıl bir etkileşim aracı olarak kullanıldığını kitap kafeler üzerinden ortaya koymaktır. Bu kapsamda kitap kafelerde görülmekte olan sanatsal aktiviteler, edebi ve felsefi sohbetler, yazar-okur buluşmaları, imza günleri, küçük çaplı yapılan söyleşiler, kitap okuma günleri gibi düzenlemelerin insanların sosyalleşmesine nasıl katkılar sağladığı gözlemlenmiştir. Kitabevi ve kültür merkezlerinden bir sentez yapılarak oluşturulan kitap kafelerin; gençlerin, orta yaşlıların, kitapseverlerin tek başlarına ya da arkadaşlarıyla, tanıdıklarıyla kitap okuyup ders çalışabilmelerine ayrıca grup çalışmalarına ve iş görüşmelerine de imkan sağlayan ayrı okuma salonları bulunmaktadır. Bu ortamın sunulması ise bireylerin birbiri ile olan etkileşimini artırmaktadır. Bu çalışma, toplumsal davranış biçimi olan sosyal ilişkiler ağının günümüzde popüler mekânlar yani kafeler, kitapevleri ve kitap kafeler üzerinden nasıl yürütüldüğünü ortaya koymayı hedeflemiştir. Ayrıca mekânların dönüşmesi ve yeni bir boyut kazanmasıyla birlikte işletmeler, kazanç sağlamak ve ciro artırmak için satışı yapılan ürünlerin içerisine kahve başta olmak üzeri diğer içecekleri ve alternatif yiyecekleri de ekleyerek popüler tüketim kültürüne katkı sağlamaktadırlar. Mekânlar yalnızca yalın yapılar olarak görünmektedir. Fakat mekânı mekân yapan asıl

faktörün insan olduğu göz önünde bulundurulmalı ve mekânlar sosyal boyutuyla birlikte ele alınmalıdır. Yapılan araştırmada sahada gözlemlenen birkaç yol gösterici nokta ön plana çıkmaktadır. Kitap kafelerde geçirilen süre arttıkça katılımcıların ifade ettiği şekilde kültürel ve sosyal verimlilik de buna paralel olarak artmaktadır. Kitap kafeler; farklı konseptler ve dekoratif eşyalar kullanarak sosyal medyada paylaşım yapma amacıyla kitabın ve okuma ritüelinin araçsallaştırılmasına yani birincil amacın arka planda kalarak aracı konuma gelmesine meşru zemin hazırlamaktadır. Kitap kafeler gösteriş ve tüketim kültürünü desteklemektedir.

Lefebvre'nin (2014) mekânın üretimi, John Urry'nin (1999) mekânları tüketmek, Massey'in (1991) mekân farklılaşması, Simmel'in (1971) metropolis kavramları üzerinden açıkladıkları mekân sosyolojisi teorileri bu çalışmanın dayandığı temel nokta olmuştur. Yani klasik mekân sosyolojisi modelleri ile son dönemdekiler ışığında bir araştırma yürütülmüştür.

1.2.Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Bu tezin kapsamında mekân sosyolojisi çalışılmıştır. Taşra, kır, merkez-çevre ilişkisi konuları tezin kapsamı dışında bırakılmıştır. Mekân-tüketim ilişkisi, mekân kimlik ilişkisi, bireyin mekâna etkisi, mekânın bireye etkisi ve mekândaki bireylerin birbirleri ile ilişkisi çalışmanın temel kapsamını oluşturmaktadır. Araştırmanın iki temel sorusu ise mekânsal yeniden üretim ile birlikte insanların etkileşiminin nasıl gerçekleştiği ve insanları mekânlarda buluşturan ortak noktanın ne olduğudur.

Bu temel soruya ek olarak aşağıdaki problemlere de bu çalışma ışığında cevap aranmıştır.

1. İnsanları mekânlarda buluşturan ortak nokta nedir?
2. Ne tam anlamıyla kafe ne de kitapçı olan mekânlar arada kalmış olarak nitelendirilebilir mi? 3. İnsanların bu ortamda birbirleri ile etkileşimi nasıldır?
4. Kapitalist sistemin tüm dünyaya egemen olmasıyla birlikte klasik anlamdaki mekânların kendi bağlamlarından uzaklaşarak yeniden üretilmekte ve şekillenmekte olduğu düşünülebilir mi?
5. İnsanların oluşturulan yeni mekânlara olan aidiyeti nasıldır?
6. İnsanların eylemsel pratikleri mekânsal yeniden üretimle birlikte herhangi bir değişme yaşamış mıdır?

Bir konuyu geniş çaplı ve detaylı araştırmak için iyi incelenmiş bir literatürün olması şarttır. Mekân sosyolojisi bağlamında araştırma sorusuna yanıt oluşturabilecek taranan makale

ve tez sayısı yaklaşık olarak 100, kitap sayısı ise takriben 50'dir. Aynı zamanda mekân sosyolojisi ve insan ilişkileri kapsamında hazırlanmış süreli yayınlar, internet sayfaları, konferanslar ve bildiriler de bulunmaktadır. Kent ve mekân üzerine yapılmış çalışmaların tarihsel boyutu da kavramsal ve kuramsal çerçeve oluşturma aşamasında önemli katkılar sunmaktadır. Bu bağlamda temel olarak iki dönemden bahsetmek mümkündür: Klasik dönemdeki mekân tartışmaları ve 1950-1960 sonrası çalışmalar. Klasik sosyolojide mekân çalışmaları salt beşeri ve coğrafi yapı olmaktan çıkarak kır, kent, kasaba üzerinden yürütülmeye başlanmıştır. Sosyolojinin temel kurucuları olarak adlandırdığımız Karl Marx, İbni Haldun, Emile Durkheim, Max Weber, Tönnies gibi isimlerin her biri kasabaya ve kır yaşamına bir hayli önem verirken aynı zamanda bu konuları farklı açılardan ele almışlardır. Bu teorisyenler mekânı anlamanın toplumsal ilişkileri göz ardı ederek mümkün olamayacağını ileri sürmelerinin yanı sıra insanı ve mekânı anlamanın yolunu üzerinde yaşadığımız mekânı incelemekten geçtiğini temel felsefeleri haline getirmişlerdir. Örneğin Marx'ın mekân üzerine söyledikleri yine onun klasik teorisiyle paralellik göstermektedir.

Marx, kent ve kasabalardaki gözle görünen hızlı değişimi kapitalist sanayileşmenin endüstriyel sonuçları ile açıklamaktadır. Kapitalist birikimle birlikte zamanın da hızlanmasıyla mekânın yok edildiğini ileri sürmüştür. Durkheim ise mekânı, dayanışma ve iş bölümü üzerinden açıklamıştır. Mekânik toplumlarda ortak kabul edilen ve her işin paylaşıldığı bir mekân varken organik toplumlarda mekânın ayrışması ve uzmanlaşma söz konusu olmaktadır. Yani Durkheim mekânsal ortaklık yerine mekânsal ayrışmanın var olduğunu vurgulamıştır. Weber ise şehir çözümlemesi yaparak kent ve mekân sosyolojisinde yerini almıştır. Simmel, zihinsel yapının oluşmasında mekânın çok önemli bir faktör olduğunu vurgulayarak metropolis kavramını ortaya atmıştır ve mekân-insan ilişkisinin merkezde olduğu bir yaşam modeli sunmaktadır. Bu yönüyle mekân sosyolojisinin önemli bir temsilcisi haline gelmiştir. Edward Said ise mekân tartışmalarına yeni bir boyut kazandıran hayali coğrafya terimini kullanmış, Oryantalizm isimli eserinde de detaylı bir şekilde açıklama yapmıştır. Tönnies ise mekânı gesellschaft/gemeinschaft dikotomisi üzerinden ele almış ve farklı toplumlarda farklı mekânsal ilişkilerin olabileceğini söylemiştir. Lefebvre, Massey, Harvey, Giddens ise daha çok yeni dönemciler olarak anılmakta ve kent, mekân, şehir çalışmalarında asıl tartışmanın temel savunucuları ve öncüleri konumundadırlar. Yeni dönem teorisyenleri mekânın algısal boyutu üzerinde dururken aynı zamanda mekânın yeni sermaye birikim alanı olarak da görmektedirler. Bu ise mekânın farklı işlevler üzerinden ele alınması gerektiğini ortaya koyar. Mekân sosyolojisinin genel olarak temel oluşturduğu bu arka plan çalışmaya bir kavramsal çerçeve oluşturmaktadır. Mekân, kent, şehir sosyolojisinde

bugün gelinen durum ise gelişim evresi olarak adlandırılabilir. İnsan ilişkilerinin önem kazanmasıyla zaman-mekân bağlamında yapılan değerlendirmelerin sayısı da artmaktadır. Fakat yapılan çalışmalar içerisinde mekânsal yeniden üretimin iyi bir örneği olan kitap kafeleri ele alan bir araştırma bulunmamaktadır. Tek boyutlu olarak ne bir kafe ne de kitapçı olarak ele alınabilecek bu oluşumların incelenmemiş olması mekân sosyolojisi literatüründe doldurulması gereken bir boşluk olduğunu göstermektedir. Bu açıdan yazılan yüksek lisans tezinin mekân-insan boyutunda değerlendirilen çok yönlü bir çalışma olması beklenmektedir. Ayrıca bu konudaki boşluğu dolduracak bir saha araştırması olması açısından önem teşkil etmektedir.

Araştırmanın konusuna bağlı olarak çalışmada birkaç sınırlılık bulunmaktadır. Bunlardan birisi araştırmanın saha kısmında veri toplama aşamasında ortaya çıkmıştır. Çalışmanın kitap kafelerde eşit sayıda müşteri, çalışan ve mekân sahipleri ile yapılması planlanmıştır. Fakat mekân sahiplerinin kitap kafelere seyrek olarak gelmesi sebebiyle önceden randevu alınarak ve sınırlı sayıda görüşmeler yapılarak araştırma yürütülmüştür. Bunun yanı sıra çalışanların ise müşterilere servisle meşgul olmasından kaynaklanan kafe çalışanı ile yapılan mülakat sayısı istenen genişliğe ulaşmamıştır. Bunun için daha ayrıntılı bilgi elde etmek amacıyla mekânın kullanıcısı olan müşterilerle yapılan mülakatlarda daha derine inilmeye çalışılmıştır.

Bunların yanı sıra bazı merdiven altı yürütülen kitap kafelerde ise fal bakma, oyun oynama gibi farklı işlevleri bulunan mekânlarda ise mekân sahipleri bilgileri gizleme yoluna giderek detaylı bilgi vermekten çekinmişlerdir. Ayrıca mekân sahipleri, araştırmacının o mekânlara denetim için gittiğini düşünerek bilgileri çarpıtma yolunu kullanmışlardır. Bu mekânlarda ise gözlem yolu kullanılarak nasıl bir içeriğe sahip oldukları anlaşılmaya çalışılmıştır. Görüşmelerde elde edilen bilgilerin kontrolünün sağlanabilmesi için bu çalışmada da yapıldığı üzere öncelikle yeterli büyüklükte bir örnekleme sahip olunması, araştırma konusunun farklı araştırmacılarla birlikte incelenmesi, kaynak ve literatür taramasının iyi yapılmış olması ve çalışmanın yansız olarak aktarılması gerekmektedir.

1.3.Araştırmanın Yöntemi

Araştırma içerik bakımından insanların kanaatleri, algıları, duygu ve düşünceleri, tecrübeleri gibi öznel verileri içerdiğinden daha iyi bilgi alabilmek için nitel yöntem kullanılmıştır. Bu sayede daha açıklayıcı, derinlemesine ve detaylı bilgiye ulaşmak hedeflenmiştir. Lawrence Neuman (2014, s. 103-104)'ın da açıkça belirttiği gibi nitel araştırmalar, "insanların birbirleriyle nasıl etkileşime girdiği ve geçindiğiyle ilgilenir. İnsanların kendi toplumsal dünyalarını nasıl oluşturduğu ve sürdürdüğüne dair anlayış ve yorumlara varmak üzere anlamlı eylemin ayrıntılı gözlem yoluyla sistematik analizidir". Bu durumda nitel araştırmacılar, Lune ve Berg (2017, s. 15)'e göre "kendilerini ve ortamlarını nasıl düzenledikleri ve ayrıca bu ortamın sakinleri semboller, ritüeller, sosyal yapılar, sosyal roller ve benzeri yoluyla çevrelerini nasıl anlamlandırdıkları ile ilgilenirler". Creswell (2007, s. 37) ise nitel araştırmanın anlam dünyasına yönelik yorumlayıcı anlayışı şöyle ifade etmiştir:

> Nitel araştırma varsayımlarla ve bireylerin veya grupların sosyal veya insani soruna yükledikleri anlamı sorgulayan ve araştırma problemlerinin incelenmesini kapsayan kuramsal çerçevenin kullanımı ile başlar. Bu problemi araştırmak için, nitel araştırmacılar; insanlara ve yerlere karşı duyarlı olan doğal bir ortamda tümevarımsal olan, örüntü ve temalar kuran veri analizlerini içeren nitel bir yaklaşım kullanırlar. Nihai yazılı bir rapor veya sunum; katılımcıların seslerini, araştırmacının düşünce şeklini, problemin karmaşık tasvir ve yorumlamasını ayrıca literatüre katkısını veya değişim çağrısını işaret eder.

Bu tez niteliksel bir çalışmadır. Bu araştırma yarı yapılandırılmış görüşme formunda bulunan sorular ile yürütülmüştür. Yarı yapılandırılmış görüşmeler görüşülen kişilerin algıladıkları ve yorumladıkları dünyayı kendi düşünceleriyle ifade etmesini sağladığından bu tezde yarı yapılandırılmış görüşme kullanılmıştır. Berg ve Lune'un *Qualitative Research Methods for the Social Sciences* (2017, s. 69) kitabında da bahsettikleri üzere yarı yapılandırılmış görüşmeler "önceden belirlenmemiş bir dizi sorular ve özel konuların uygulanmasını gerektirmektedir. Bu sorular tipik olarak her bir görüşülen kişiye sistematik ve tutarlı olarak sorulur fakat görüşmecilerin konu dışına çıkmalarına izin verilir. Bir başka deyişle görüşmecilerin standartlaştırdıkları soruların çok ötesinde araştırma yapmasına izin verilir". Tamamen serbest ve esnek olmamak ve katılımcılardan daha iyi cevaplar almak için araştırmada yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme türü kullanılmıştır.

Araştırmaya hazırlık aşamasında soru formu oluşturmadan önce sahada gözlem yapılmış ve notlar alınmıştır. Mekâna aşinalık kazanmak ve olaylara daha geniş bir perspektiften bakabilmek adına katılımsız gözlem gerçekleştirilerek kitap kafeleri kullanan bireylerin davranışları incelenmiş ve buna uygun olarak yapılacak olan mülakatın genel çerçevesi çizilmiştir. Katılımcılara yöneltilecek sorular hazırlanırken iki farklı gruba yönelik soru formu oluşturulmuştur. Mekânı kullanan müşteriler ve mekân sahibi/çalışanı olan kişilere yönelik iki farklı yarı yapılandırılmış açık uçlu soru formu oluşturulmuştur. Sorular görüşme esnasında alınan cevapların akışına göre şekillenmiş, ekleme veya çıkarmalar yapılmıştır. Hazırlanan soruların çalışıp çalışmadığını test etmek amacıyla 2 kişi ile pilot görüşme gerçekleştirilmiş ve bunun neticesinde materyallerin geliştirilmesi ve soruların gözden geçirilmesi sağlanmıştır.

Veri toplama aşamasında ise bireylere ulaşmada tesadüfî örneklem kullanılmıştır. Bazı katılımcılarla önceden randevulaşmadan rastlantı ile bazı katılımcılarla da görüşme gün ve saati planlanarak görüşmeler yapılmıştır. Görüşme yapılacak yerlerin sessiz olmasına ve katılımcıların kendilerini rahat hissedebilecekleri, samimi cevaplar verebilecekleri ve dikkatlerini kolaylıkla toparlayabilecekleri ortamlar olmasına dikkat edilmiştir. Araştırma sahası Ankara ili ile sınırlı tutulmuştur. 10 müşteri, 4 mekân sahibi, 2 çalışan ile Ankara'nın farklı semtlerinde bulunan 9 farklı kitap kafede görüşmeler gerçekleştirilmiştir. 8 kadın, 8 erkek olmak üzere toplam 16 kişi ile derinlemesine mülakatlar yapılmıştır. Görüşme süresi en az 10 dakika, en fazla ise 43 dakika sürmüştür. Ortalama görüşme süresi 38 dakikadır. Katılımcıların yaş aralığı 18 ile 53'tür. Eğitim seviyesi çoğunlukla çalışanlarda lise, müşterilerde ise lisansüstü düzeyindedir. Katılımcılar kitapla, okumakla ya da okulla bağlantısı olan kişilerden oluşmaktadır ve akademi ile ilgilenme seviyesi oldukça yüksektir.

Nitel araştırmanın standartlarına uygun olarak bu çalışmada da elde edilen verilerin analizi esnasında veri toplanmış, veriler analiz için hazırlanmış, veriler keşfedilerek fikirleri not alınmış, veriler kodlanmış, tanımlar ve temalar oluşturulmuş, sonuçları raporlanmıştır. Burada önemli olan nokta verileri toplama kodlama ve tanımlar oluşturma aşamalarının eş zamanlı olarak gerçekleşebileceğidir. Bunun sebebi nitel araştırmalarda veride doyuma ulaşmaktır. Yani araştırma konusuyla ilgili olarak veride yeni kodların ortaya çıkmaması durumu demektir. Bu durumda araştırmacı veri toplama sürecine son vererek analizi tamamlama ve raporlama konusuna geçebilir. Bu analizde dikkat edilmesi gereken nokta ise özellikle tanımlar ve kodların oluşturulması, veri toplama ve veri kodlamanın döngüsel olması ve süreklilik arz etmesidir (Creswell, 2007). Glasser ve Strauss (1967, s. 43)'a göre verilerin

döngüsel olarak elde edilmesi, kodlanması ve bazı notların alınması birbirlerinden tamamen bağımsız ve bir doğruyu izleyen süreçleri içermemektedir. Yürütülen saha araştırmasının tüm aşamasında belirsizliğini devam ettiren ve birbirleriyle bütünleşmiş bir yapıyı içermektedir.

Görüşmelerden ortaya çıkan veriler tematik analiz kullanılarak incelenmiştir. Braun ve Clarke (2006, s. 86)'ın tematik analiz üzerine yazdıkları makalede belirtildiği üzere "tematik analiz, bir dizi bireysel veya odak grup görüşmesi ya da çeşitli metinlerden oluşan veri seti içerisinde tekrar eden anlam örüntülerini bulmak için yapılan bir incelemeden ibarettir". Araştırmacı, veriye aşina olmak adına ilk olarak kaydedilmiş görüşme kayıtlarının yazıya dökülmesi ve transkriptinin detaylı bir şekilde okunması ile tematik analize başlamıştır. Bu aşamada veriler deşifre edilmiş ve notlar alınmıştır. Araştırmacıya analitik anlamda yön veren bu kısa notlar belirli kodların zihinde oluşmasına yardımcı olmuştur. İlk kodların oluşturulma aşamasında kayıtların dökümünün olduğu sayfa üç kısma ayrılmıştır ve birinci sütun doğrudan ses kayıtlarını içermektedir. İkinci sütunda ise geçici ve yüzeysel olarak oluşturulan kodlar bulunmaktadır. Üçüncü sütunda, ham veriden elde edilen ve son halini almış nihai kodlar bulunmaktadır. Kitap okuma, kahve içme, sohbet etme, arkadaş buluşması, kitap değerlendirmesi, rahat hissetme, dekoratif eşyalar, iç mekân gibi birden fazla ve çeşitli kodlar elde edilmiştir. Elde edilen verilerin daha iyi yorumlanması ve veri setlerinin anlam kazanabilmesi için elde edilen bu kodlar ilişkili oldukları bazı kategoriler/temalar altında birleştirilmiştir. Temalar gözden geçirildikten sonra tema isimlendirilmesi yapılmıştır. Bunun sonucunda kitap kafelerde "enformasyon üretimini sağlama ve sürdürme", "sosyalleşmeyi destekleme", "bireysel gelişime katkı verme", "tüketimi sağlama" ve "estetik algıyı geliştirme" olmak üzere beş ana tema ortaya çıkarılmıştır. Bazı kodlar birden fazla temanın alt kategorisine dahil olmuştur. Bu nedenle ikinci döngüsel kodlamaya başvurulmuş ve kodlar tekrar ele alınmıştır. Temalar tanımlandıktan sonra araştırma raporunu hazırlama aşamasına geçilmiştir. Yazım aşamasında kuramsal çerçevede işlenen konulara paralel olarak katılımcıların söyledikleri çarpıcı ve somut örnek oluşturacak kısımlar alıntılanarak çalışmanın içeriği zenginleştirilmiştir. Analiz esnasında elde edilen verilerle literatürde taranan bilgiler ilişkilendirilmiş; araştırmanın temel sorusu ve problemleri göz önünde bulundurularak akademik bir dille veriler yorumlanmış, anlam kazandırılmış ve yazıya geçirilmiştir.

Tablo 1: Tematik Analiz Tablosu

Nihai Kodlar	Ana Temalar
Buluşma/toplantı	Sosyalleşme Mekânı
Sohbet/muhabbet etme	
Sosyal çevre edinme	
Arkadaş görüşmesi	
Etkinliklere katılma	
Sosyal medya paylaşımı	
Ders çalışma	Enformasyon Üretimini Sağlama
Kitap okuma	
Kitap tahlili ve tartışması	
Kafa dinleme	Bireysel Gelişime Katkı
Huzur	
Rahatlık	
Kendine vakit ayırma	
Çay/kahve içmek	Tüketim
Yemek yeme	
Sunumlar	
Kitap satışı	
Hediyelik eşya satışı	
Dekoratif eşyalar	Estetik/Mimari Algı
Genişlik	
Ferahlık	
İç mekân yapısı	

2.MEKÂNIN TANIMI VE SOSYAL BİLİMLERDE MEKÂN

2.1.Mekân ve Yer

Geçmişten günümüze mekân, insanların çeşitli isteklerine, arzularına, yaşam şekillerine karşılık verecek bir nitelikte olmuştur. İnsanlık dönemi boyunca var olan mekân üzerine uzlaşılmış, ortak ve net bir tanım bulunmamaktadır. Mekânın ele alındığı bağlama göre anlamı ve içeriği değişmektedir. Mekân sorunsalı sosyoloji, coğrafya, fizik, mimarlık, felsefe gibi alanların başlıca tartışma kaynağını oluşturmuştur. Yer ve mahal anlamlarında kullandığımız mekân, Arapça'da bir isim olan kevn'den türetilmiştir. Kevn; olma, var olma, varlık, vücut anlamlarına gelir. Kevn'in fiil şekli olan kana kelimesi, olmak (*to be*), husule gelmek anlamındadır (Devellioğlu, 2013). Mekân, Güncel Türkçe Sözlük'te "yer, bulunulan yer, ev, yurt, uzay" anlamlarına gelmektedir (Kaçalın, 2017, s. 424). Tanımlardan da anlaşıldığı gibi mekân kavramı hem bir oluşu hem de içinde bulunulan ortamı ifade etmektedir. Mekân kavramının İngilizce karşılığı olan *space* aynı zamanda uzay anlamına da gelmektedir. Türkçeye kimi zaman bu sözcük uzam olarak da çevrilmektedir. Bununla birlikte mekân, genelde somut anlamından ziyade metafiziksel olarak uzam-boşluk gibi terimlerle açıklanmıştır. Oxford (Hornby, 1989, s. 87) sözlüğünde "zaman, alan veya mesafeyi anlatan terim" olarak tarif edilmektedir. Yer, alan, saha, konum, uzam gibi farklı şekillerde kullanılan mekân kavramı, sosyal bilimlerde gerçek anlamı konusunda karmaşanın yaşandığı kavramlardan birini oluşturmaktadır (Çetin, 2010, s.59).

Mekânın sözlük anlamlarının dışında topluma ve gündelik hayata yansımasını daha iyi anlayabilmek ve anlamlandırabilmek için bu kavramın arka planına, kimlerin nasıl ele aldığına ve hangi boyutlarla değerlendirildiğine de bakmak gerekmektedir. Genellikle zamanla bütünleşik olarak ele alınan mekân (*space*), zihinsel olarak tahayyül edilen bir şey mi yoksa fiziksel olarak bulunan bir gerçeklik mi olduğu sorunsalını da içerisinde barındırmaktadır. Bu açıdan incelendiğinde mekânın gerçekte ne olduğu konusu modern fiziğe ve Newton'a kadar dayanmaktadır. Newton, *Principi*a adlı eserinde de oldukça net tanımladığı mutlak mekânın, evrende var olan her şeyin ve içerisinde gerçekleşen her eylemi kapsayan gerçek bir oluşum olduğunu söylemiştir. Fakat Leibniz'e göre ise mekânın bağımsız bir varlığı yoktur ve mekân, objelerin birbirleriyle olan ilişkisine göre varlığını

oluşturur. Aynı zamanda Mach da mutlak mekân anlayışına karşıt olarak objenin yokluğunda ivmenin de olamayacağını dolayısıyla kendi halinde bir mekân anlayışının imkansızlığı üzerine durmuştur (Greene, Nystom, Engell, Darley, & Jonathan, 2004). Aslında Aristoteles öncesi dönemde mekân; sabit, aynı ve değişmeyen olarak ele alınmıştır. Aristoteles ise mekânı madde ve form dışı olarak nitelendirmiştir. Mekân, zamanla birlikte ele alınan ussal, mantıksal bir kategoridir. Descartes'la birlikte Kartezyen düalizm[1] anlayışı ön plana çıkar. Bu anlayışta mekân üç boyutlu olarak ele alınır. Mekân, artık tek boyutlu değil, insandan ayrı ve bağımsız olarak üç boyutlu bir hal alır. Kant'a göre ise mekân, duyu organlarıyla algılanamaz, sezgisel ve a prioridir. Kant Kartezyen mekânı tamamlayan kişidir. Russell (Russell, 1967, s. 712)'in aktardığına göre Kant mekânın niteliğini şu şekilde açıklamıştır:

> *1. Mekân dış deneyimlerden ayrı bir kavram değildir. Dış deneyimler ancak mekânın sunumuyla mümkündür.*
>
> *2. Mekân zorunlu a priori bir görüdür. Bir mekânın bulunmadığını tasavvur edemeyiz fakat mekânda bir şey olmadığını düşünebiliriz. Bu nedenle mekân bütün dış algıların temelindedir.*
>
> *3. Mekân mantıksal açıklığa sahip veya verilerin ilişkilerine ait genel bir kavram değildir. Çünkü sadece salt bir mekân bulunmaktadır.*
>
> 4. *Mekân, verilen sonsuz bir büyüklük olarak sunulur. Sonsuz büyüklük tüm parçaları kapsamaktadır.*

Yani Kant'a göre zaman ve mekân evrensel ve zorunlu olarak hazır verilidir. Mekân, insan inşası değil doğanın verili yapısını sunmaktadır (Deleuze, 2000). Heidegger'e göre ise mutlak mekân diye bir şey yoktur, mekân kendi başına bir şey değildir. Aristoteles'in ifade ettiği gibi mekân ancak içerdiği cisimler ve enerjilerle var olur. Zaman da kendi başına bir şey değildir o da yalnızca içinde yer alan olaylar sonucu kendini sürdürür. Ne mutlak mekân, ne de mutlak eşzamanlılık vardır (Nalbantoğlu, 2010, s. 62). Buradan da anlaşılacağı üzere mekân bağımsız bir yapıya sahip değildir. Yani mekân içerdiği enerji ve nesnelerle kendi kendiliğini yaratan bir kavram olmaktadır. İşte bu noktada mekân ve yer ayrımı ortaya çıkmaktadır. Mekân ve yerle ilgili ortaya atılan çeşitli tanımlamalar, düşünce tarzları, bakış açıları genellikle aynı dönemlerde senkronik bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Örneğin gündelik hayat pratiklerine ilişkin yapılan antropolojik çalışmalarda Marc Auge, Tim Ingold ve Michel de Certeau gibi isimler yeri ön plana çıkarmıştır. Küreselleşme ve bilgi toplumu üzerine

[1] Fransız filozof, matematikçi ve bilim adamı Rene Descartes (1596-1650) tarafından öne sürülen, dünyanın iki madde grubundan oluştuğu yolundaki görüş. Bu iki madde, mekân da mevcut olan *res extensa* ya da uzamlı şey ve mekân da mevcut olmayan *res cogitans* ya da düşünen şeydir. (Beyin de dahil olmak üzere) Beden uzamlı ve bölünebilir maddeden meydana gelirken, zihin böyle değildir. Descartes zihin ve beden arasında etkileşim olduğunu belirtmiştir.

yapılan Antony Giddens, Manuel Castells, Saskia Sassen ve Amartya Sen gibi isimlerin çalışmaları da mekân ve yer kavramlarını ekonomik düşüncenin merkezine yerleştirmiştir (Hubbard & Kitchin, 2018, s. 2).

Kültür çalışmalarında, ekonomide, gündelik hayatta mekân ve yer kavramları oldukça önemli terimler olmuştur. İlişkilerin kesişme noktası olan yerler, birçok mekânsallığın da oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Yerler içerisinde fiili olarak mekânsal özelliklere sahip değillerdir. Ancak bir iletişim gücü yeri, mekâna çevirebilir. Potansiyel olarak oraya iletişim gücünü veren ise bireyler onların etkileşimidir. Bir yerin mekân olarak nitelendirilebilmesi için ancak ve ancak iletişimin oralardan geçmesi gerekmektedir (Öztürk, 2012, s. 17). John Urry, Tim Cresswell ve diğerlerinin çalışmaları, yer denilen şeyin hem toplumsal hem de mekânsal dışavurumunun insanların ve malların akışkanlıklarıyla oluşturulduğu üzerine odaklanmıştır. Bir yerin mekânsal olarak kullanımı, toplumsal olarak kurgulanışı ve dışavurumu aslında insanların o yeri kullanım biçimine göre belirlenmektedir (Hubbard, 2011, s.7). Tim Cresswell yeri şöyle tanımlamaktadır: "Yer, insanların, öyle ya da böyle, ilişki kurdukları, değdikleri, bağlandıkları mekânlardır; anlamlı konumlardır (Cresswell, 2004, s.7). Cresswell, mekânın yerden daha soyut bir kavram olduğunu savunur. Mekânın bir "dış mekân" ya da "geometri mekânları" olduğunu, bir alana ve hacme sahip olduğunu belirtir:"yerler, bunların arasındaki mekânlardır" (Cresswell, 2004, s.7;aktaran: Tuncer Gürkaş & Barkul, 2012, s. 2). Tıpkı Cresswell gibi Tella da mekânın soyut olduğunu söylemektedir. Nesneler ve yerler arasındaki bağlantıyı mekân ortaya çıkarmaktadır. Bu ilişkide yer durağanlığı, molayı, sabitliği; mekân ise hareketi, sürekliliği ve devamlılığı ifade etmektedir. Mekânsal pratikler ve eylemler ise mekândaki hareketliliği oluşturanlar ile mekân arasında karşılıklı diyalektik ilişkinin parçasını ifade etmektedir. Yer ise insanlar tarafından yürütülür ve bu yüzden yerler asla tamamlanmaz; ama yeni şekiller ve günlük anlamlar almaya devam eder (Tella, 2010, s.4, aktaran: Kızıltepe, 2016, s. 21). Tıpkı günümüzde olduğu gibi bir kitap kafe de orayı ziyaret eden insanlar tarafından yeni anlamlara sahip olmakta ve sürekliliğini korumaktadır.

Diğerleri gibi Yi-Fu Tuan (2003, s.54, aktaran Kızıltepe, 2016, s.21) da mekânı hareketli bir yapı olarak görmektedir. Onun için mekân hareketliliğin adresiyken, yer dinginliğin adresidir. Yani yerin sınırları daha keskin ve bilinendir. Mekân ise soyutluğu ve sınırsızlığı ifade etmektedir. Mekân bilinmez olanı, yer ise bilineni temsil etmekteydi. Yer, daha çok

hümanistik coğrafyada[2] aktif olarak kullanılan bir kavramdır. Bireyin bir ortamda kimlik oluşturması, oraya aidiyet duyması ve sahiplenmesi, ilişkiler kurması yer kavramı ile açıklanmaktadır (Cresswell, 2007). Fakat günümüzde hümanistik coğrafya anlayışında ön planda olan yer algısı, postmodernizm ve postyapısalcılığın etkisiyle birlikte arka planda kalmıştır ve mekân anlayışı ilişkisel boyutlarıyla ele alınmaya başlanmıştır. Mekân, daha çok canlılık ve modernlik olarak algılanırken, yer ise daha geleneksel bir anlam içermektedir. Yani bir bakıma yaşanılan alan hem mekân hem de yer olabilir. Bu noktada mekân kapsayan, yer ise kapsanandır. O halde her mekân yeri ifade etmezken her yer, mekânı ifade etmektedir. Çünkü mekân daha kapsayıcı bir boyuta sahiptir (Bilgili, 2016, s. 14).

De Certau (2009) mekân ve yer arasındaki farkı şöyle açıklar: Yer, düzeni, durağanlığı ve tek yönlülüğü açıklarken, mekân ise hareketliliklerin kesişme noktası olan, içerisinde toplumsal, insani ve kültürel boyutları barındıran, eylemlerin sonucunda hem değişen ve değiştirilen hem de dönüşen ve dönüştürülen, toplumu ve kültürü bir ayna gibi yansıtan oluşumdur (Alver, 2013, s. 18). Mekân, yere istinaden, konuşulduğu andaki bir kelime gibidir, şimdiki zamana ait bir eylem gibi konumlandırılır ve birbiri ardına gelen bağlamlar sonucu yaşanan dönüşümlerle değiştirilir. Kısacası mekân pratik edilen bir yerdir. Yani mimarlar, şehir plancılar veya tasarımcılar tarafından geometrik olarak ortaya çıkarılan sokak gibi yerler üzerinde vakit geçiren bireyler tarafından mekâna dönüştürülmüş olur (de Certeau, 1984, s.117, aktaran Hubbard, 200). De Certeau'nun mekân ve yer ayrımının daha iyi anlaşılabilmesi için kelimelere yüklediği anlamlara da bakmak gerekmektedir. Fransızca bir kelimeler olan *lieu* yer anlamında ve *espace* ise mekân anlamındadır. De Certeau *lieu* sözcüğünü konum anlamında kullanmaktadır. Unsurların birlikte var oluşlarıyla ilişkili biçimde dağıtılma düzeni dolayısıyla iki şeyin aynı konumda (yerde) olması ihtimalini dışarıda bırakmaktadır" (de Certeau, 1984, s.117, aktaran Hubbard&Kitchin,2011, s.201).

> *De Certeau (1984), kendi terminolojisinde, mekânı hareket, yeri ölü kelimeleriyle betimler. "Yer"i açıklamak için "planlar ve haritalar üzerindeki konum-mevki" anlamında bölgelerden, mekânı tanımlamak içinse "eylemlerle oluşan anlamlı konumlar"dan bahseder. Mekânların, "içinden insanların geçtiği canlı sokaklar", "yer"lerin ise "bu sokakları oluşturan binalar ve diğer yapılı çevre ürünleri" olduğunu düşünür (aktaran Gürkaş ve Barkul,2012, s.7).*

Yer çoğu zaman bireylerin aidiyet ve kimliklerinin dışavurumunda başat bir öge haline gelmiştir. Birçok teorisyen için mekân, insanların özgün edimleri ve düşünme biçimleri ile oluşmaktadır. Yani orada tecrübe edilen yaşam biçimleri belirli mekân türünü açığa

[2]Hümanistik coğrafya kısaca insanı merkeze alan coğrafi yaklaşımdır. 1970 ve 1980'li yıllarda coğrafyada etkili olmuştur. Bu yaklaşımda insanın yer ile ilişkisi önemli bir yer tutmaktadır.

çıkarmaktadır. Orada yapılan, edilen, eylenen şeyler o mekânın ana figürünü oluşturmakta ve oraya bir mevki vermektedir (Hubbard, 2018, s.28). Bir yerin simgelediği ve üzerinde taşıdığı anlam orada deneylenen ve sahnelenen edimlerle oldukça yakından ilişkilidir. Yani yer, pratik edilen, kullanılıp yaşanan ve deneylenen bir sahne olma özelliğini taşımaktadır.

Yer kavramının mekândan ayrıştığı noktalardan biri de onun içerdiği temel ögelerdir. Mekânı üç bileşende incelemek mümkündür. Belirli noktaları ve bunların arasındaki mesafeyi gösteren lokasyon, mekânda mutlak bir koordinatı göstermesi açısından önemli bir noktayı oluşturmaktadır. Lokasyon, mekâna fiziksel bir özellik katarak oranın 'yer' olmasını sağlar. Bir diğer öge ise yerelliktir. Belirli grubun, topluluğun pratiklerini ifade eden yerellik, sosyal ilişkilerin bir izdüşümünü ifade etmekte ve ona maddi boyut kazandırmaktadır. Düzenli pratik haline gelen yerelliğin kendisi bir eylem haline gelmekte ve politika, kültür, davranış kalıpları gibi faktörlerle bağlamsallaşmaktadır. Yerel olan özgüleşmiş olmakta ve tekil mekânlar haline gelmektedir. Üçüncü öge ise yer algısıdır. Aktörlerin bulunulan ortama zihinsel olarak koşulsuz sahiplenmeyi açığa çıkaracak duygu ve hisleri ifade eder. Bulunulan ortama ilişkin duygu ve düşünceler bireysel farklılık oluşturmakta ve belirli paylaşımlara konu olabilmektedir. Bu paylaşımlar ise temsil gücüne ve medyaya bağlıdır (Bekaroğlu, ders notları, mekân 2).

Heidegger, mekân ve yeri açıklarken şunu söyler: "Yer kelimesi pratik bilgilerle açığa çıkan ait olma bilincini ve mekânı anlamayı yansıtmaktadır. Mekân ise önceden kestirilebilen, hesaplanan ve belirlenebilen boyutları içermektedir. Mekânın özünü oluşturan cevher, boşluk içerisinde konumlanan bir uzantı halindedir. Yer kavramında geometri ve diğer rasyonalize edilen şeylerden önce mekân gerilir veya kasılır; uzar veya kısalır" (Aydınlı, 2003, aktaran Gürkaş ve Barkul, 2012, s.6). Relph görüşlerini Heidegger'in insanın yerle olan ilişkisini ontolojik bir temele dayandırarak ortaya koyduğu *dwelling* (ikametgah, mesken) ve *dasein* (insanın var olma biçimi) kavramları ile birlikte açıklar. Bundan dolayı yer ölü, edilgen ve pasif değildir, içerisinde fenomenolojik ve hermenötik unsurları da barındırmaktadır (aktaran Gürkaş ve Barkul, 2012, sf.3). Mekânla ilişkisellik kurulsun kurulmasın, yaşantı onun içinden geçmek durumundadır. Aksine, yer" ise, insan zihninde bir yerde olabilir (aktaran Gürkaş ve Barkul, 2012, s.7).

"Yer"i mekândan ayrı yaratamayız, yine, her şeye rağmen bir mekândayızdır. Fakat "yer"in kendisi olagelmek için, illa, her defasında, sınırlara, forma, geometriye mahkum değildir. "Yer" fiziksel olandan, mekânsallıktan öte, tanışıklığı, ilişkiselliği, var olma

biçimini/sebebini, hatta bazen aidiyeti, arzuyu, sevmeyi içeren akıldaki bir deneyim olarak tanımlanabilir (akt. Gürkaş ve Barkul, 2012, s.7).

(Auge, 2009)'e göre bir ortamın yer anlamı kazanabilmesi için süreklilik arz eden ilişkilerin, birleşmelerin, karşılaşmaların zihinde tasavvur edilmesi gereklidir. Bu yönüyle yer içerisinde toplumsalı ve bireyseli de barındırmaktadır. Böylece yer, birtakım ritüelleri, pratikleri, davranış kalıplarını, alışkanlıklarını, grupsal dinamikleri kullanarak o alanı içselleştirmede bir aracı konumundadır (Solak, 2014, s.60). Yani yer deneyimi fiziksel ve toplumsal çevrenin ilişkisi ile elde edilir. Yani özneler arası etkileşim biçimi mekânı ve yeri farklı br konuma yerleştirmektedir. Auge Non-Places eserinde (1995) yeri; yerelleşmiş, işgal edilmiş, tanıdık, organik, tarihi ve işgal edenlere ve ziyaret edenlere anlamlı gelen "kimliklerin, ilişkilerin ve hikayelerin üretilebileceği" mekân olarak tanımlamaktadır (2000b, s.8, aktaran, Hubbard, 2018, s.67). Auge'ye göre yer, gün geçtikçe farklı biçimlere bürünmekte ve bir dönüşüm sürecinden geçmektedir. Bu farklılaşmanın ortaya çıkmasında ise kapital sermayenin el değiştirmesi, artan bireycilik anlayışının yaygınlaşması, tüketim biçimlerinin çeşitlenmesi etkendir. Yer, iletişimin hızlı akması, aşırı bir şekilde açığa çıkan semboller ve imgeler,aşırı bireycilik ile birlikte süper modern bir hale gelir ve değişim geçirmeye başlar (1998a, s.104, aktaran Hubbard, 2018, s.67). Auge'nin *lieu* kavramına farklı bir boyut kazandıran *nonlieu* kelimesi ise bir mekânın reddedilişini ifade etmektedir. İçi tamamen boşaltılmış mekân anlamına gelir

2.2. Mekân Türleri

Bireyler sahip oldukları farklı yaşamsal ve kültürel değerlerden dolayı gündelik hayatları da buna bağlı olarak değişiklik arz etmektedir. Bu nedenle mekânda pratik edilen eylemler belirli bir farklılığa işaret etmektedir. Ortaya çıkan işlevsel çeşitlilikler mekân yapıları da yeni boyutlar kazanarak kamusal mekân, özel mekân, kentsel mekân, doğal mekân, mimari mekân, algısal mekân, düşsel mekân, bilişsel mekân, soyut mekân gibi farklı adlandırmalarla ifade edilmiştir.

Henri Lefebvre (2001)'e göre toplumsal mekân, nesnelerin içerisinde bulundukları konuma ve birbirleri ile ilişkisinden oluşan ağlar aracılığıyla meydana gelmektedir. Bireylerin ait oldukları sosyal yapıyla birlikte nesneler arasındaki ilişki sürekli olarak kendini üretmekte ve şekillendirmektedir. Yeniden üretilen ilişkiyle birlikte açığa çıkan toplumsal

mekânlar bir araya gelme, buluşma, birlikte olma, karşılaşma gibi temel unsurları da bünyesinde barındırmaktadır.

Fiziksel mekân; doğal ve yapay ortamlar, toplumsal mekân ise, neden-sonuç ilişkileriyle birbirine bağlı altyapı (üretim ilişkileri) ile üstyapıdan (kültür, ahlak, politika, örgütler) oluşur. Bu bağlamda insanın dışındaki tüm evren coğrafi mekânın konusudur. Bu mekânın içinde bulunan operasyonel mekân, insan farkında olsa da olmasa da onu etkileyen eylemler dizisinden oluşmaktadır. Farkında olduğumuz eylemler ise algısal mekânımızı yaratırlar. Algısal çevremiz bizi davranışsal olarak bir tepkiye itiyorsa bu da davranışsal çevremizi oluşturacaktır (Özen, 2011, s. 139). Bireyin içerisinde bulunduğu kitapçı ya da kitap cafe gibi bir mekân da benzer şekilde bireyleri etkilemektedir. Örneğin bir mekânda kitaplarla çevrili bir masada oturuluyorsa, istemsiz de olsa bireyin dikkatini çeken veya okuma davranışına yönlendiren bir ambiyans bulunmaktadır. bu da fiziksel mekânın algısal mekâna etkisini açıkça göstermektedir.

Kamusal mekânlar, kentin karmaşık mekânsal örgüsü içinde herkesin erişebildiği, kentlinin etkinliklere kendiliğinden dâhil olduğu, bütün insani değerlerin ortak ve eşit olarak kullanıldığı, birbirinden ayrı yaşamları kesiştiren, alışveriş, gezinti, gibi eylemsel çeşitliliklere sahip olan, değişken, yeniliklere açık ve farklı işlevselliklere cevap verebilecek nitelikte etkileşim mekânlarıdır (Solak, 2014, s.66). Kamusal mekân kavramı, kamusallık özelliklerinin yanı sıra mekânsal nitelikler de taşımaktadır. Tanyeli, kamusal mekânı fiziksel bir ortam olarak ele alırken, kamusal alanı daha çok toplumsal bağlamda tanımlamakta ve bir temsiliyet alanı olarak tarif etmektedir (Tanyeli, 2014). Bu anlamda, kamusal alan kavramı daha soyut ve daha geniş bir alan tanımı yaparken kamusal mekânın, daha tanımlanabilir niteliklere dayandığını söylemek mümkündür. Ancak, kamusal mekânın zorunlu olarak kapalı bir alan tarifi yapması gerektiği düşünülmemelidir (Sağlam, Öztürk, & Kaçar, 2019, s. 48).

Bireylerin özel ihtiyaçları için kullanılan ve mülkiyeti yasal olarak tanımlı kişiye, kuruma veya kuruluşa ait alanlar özel mekânlar olarak tanımlanmaktadır. Bu mekânlar kullanıcısı tarafından belli oranda biçimlendirilen, karakter kazandırılan ve kendisinin denetimi altında bulunan ve kamuyu dışarıda bırakan mekânlardır (Solak, 2014, s.68).

Kent mekânı, kent öznesi tarafından deneyimlenir. Kentin öznesi kentte farklı zamanları ve farklı mekânları ilişkilendirir. Bu mekânın ilişkiselliği durumu olarak; mekân, zaman ve özne artık karşıt güçler değil, daha çok ortak yaşama dair diyalojik bir sürece

dönüşür. Böyle bir ilişkide mekâna atfedilen hiyerarşik durum her iki tarafın da karşılıklı olarak kendini ürettiği bir sürece dönüşür. Kent öznesi böylece kent mekânın bir sonucu ve kent mekânı da kent öznesinin bir sonucu olarak belirginleşir; özne artık radikal bir biçimde mekândan ayrıştırılamaz, fakat her ikisi de karşılıklı olarak birbirini üretir (Ertürk, 2013, s.7)

Kentsel mekânlar, bu insanlık yaratımı ve insanlık durumunun bir bütünü, birer gündelik hayat mekânı, insan ilişkilerinin ve bu ilişkilerin gerektirdiği donatıları içeren mekânlar olarak tanımlanmaktadır. Başka bir deyişle kentsel mekânlar, gündelik yaşamın gerçekleştiği, belleğin içinde saklanan bilgiye, toplumsal hafıza ve geleneğe göre şekillenen, yaşanan medeniyetlerin birer tezahürü olarak karşımıza çıkmaktadır. Kentsel mekânlar, iletişime ve deneyime ait yerler olduğu için kendiliğinden oluşmazlar, yaşanan mekân ile tasarlanan-planlanan mekân diyalektiğinin ürünü olarak karşımıza çıkarlar (Solak, 2017, s.69).

Deleuze ve Guattari (aktaran Kaymaz Koca & Hale, 2017, s. 489)'ye göre günümüzde mekân, homojen anlayışları reddederek, heterojen kalıplar aracılığıyla tanımlanır bir haldedir. Ortaya çıkan yeni mekân, 'formatlanmış/çizgili mekân'ın karşısında duran yumuşak mekândır. Yumuşak mekân, 'çokluk düşüncesi' üzerine kurulu olup, burada gerçekliğin algılanışı farklıdır. Çokluk düşüncesinde mekân, sürekli yeni bir mekâna dönüşür.

Doğal ve sosyal mekân arasındaki ayrım çok önceleri yapılmış olsa da özellikle Marxist teori içinde geliştirilen birincil ve ikincil doğa ayrımına dayanır. Birincil doğa sosyal öncesi doğayı, sosyalliği mümkün kılan ön etmen olarak fiziksel doğayı ifade eder. "Hegel için birincil doğa insan dışındaki var olan her şeyin dünyasıdır. İkincil doğa ise, insanın devlet, hukuk, toplum ve ekonominin içinde oluştuğu dünyadır… Marx'ın anlayışında doğa hem insan eylemi hem de toplamda her şeyin üzerinde varolduğu bir bütündür. Marx için toplumun kendisi (ikincil doğa) doğa karşısında henüz kendi üretim güçlerine sahip olmaması nedeniyle doğal bir çevredir. İkincil doğa kavramını ilk kullanan Cicero bunu insan eylemleri tarafından üretilen doğa anlamında kullanır" (Smith, 1984, s.19-45, aktaran İhsan Çetin, 2010, s.59).

İlişkiciliğe göre, mekân (uzay) var olması için objelere ihtiyacı vardır ve bu objelerin birbirileriyle konumlanmalarıyla mekân ortaya çıkar. İlişkicilik düşüncesinde obje ve madde içermeyen mekân anlamsızdır ve yoktur. Bu yaklaşım tam olarak Leibniz'in mekân anlayışında görülür ve Newton'un mutlak mekân kavramını reddeder. Ona göre objelerin

ilişkisel bir şekilde konumlanmaları ile meydana gelen biçimlenmeler mekânı meydana getirir ve mekân tam anlamıyla ilişkiseldir (Bilgili, 2016, s. 90).

Kutsal mekânın ortaya çıkışı ilk şehir devletlerinin kurulmasına, Asya tipi üretim tarzına ve feodalizme denk geldiği söylenebilir. Bu mekânın paradoksal özelliklerinden biri, bir taraftan uygulanan siyasi iktidarın eylemiyle, onun doğal bağlamdan çıkarılmış olması, diğer taraftan onun yine de doğa olarak algılanmaya devam etmesidir. Dinsel olduğu kadar siyasal da olan kutsal mekân "kendisini özdeşleşme-taklit etme şeklindeki iki büyük prosedüre tabi kılan din-sel kurumlar içerir. İmgelemin ve düşünümselliğin de kategorileri olacak bu zihinsel kategoriler mekânsal formlar şeklinde ortaya çıkar" (Lefebvre, 2014, s. 245-246). Kutsal mekânın hâkim olduğu toplumlarda merkezi iktidar bu formları içeren belirli sitelere toplanmıştır ve artık toplumsal mekânda merkez ile periferi arasında, şehir ile kasaba arasında ayrım ortaya çıkmıştır (Ghulyan, 2017, s.7).

2.3.Mekân ve Kimlik/Aidiyet

Kimlik, sosyal ve bireysel anlamda kişinin ait olduğu kültürde kendini ifade etmesi ve varoluş biçimini yansıtmasıdır. Kimlikler, bireyin sosyal statüsünü ve konumunu ortaya koyan birtakım değer yargılarının sembolleridir. Kişinin kendini, benliğini, varoluşunu ortaya koyduğu alanlardan birisi olan mekân, kültürel ve sembolik temaları içerisinde barındırmaktadır. Kamusal kimlik tarafından şekillendirilen bireysel ve kolektif kimlik, oluşumu itibariyle bireyin/failin kendini gerçekleştirme noktasında bir etkendir. Bireyin benlik ve kimlik arayışı bir sosyal gruba ait olma hissini ortaya çıkarır. Bu noktada grup dayanışması ile güçlenme duygusu kişiyi bir mekâna yönlendirir. Proshansky (aktaran Geçkili, 2018, s. 13) bireylerin, öz kimlik (*self identity*) ve yer kimliği (*place identity*) olmak üzere iki kimliğe sahip olduğundan bahsetmektedir. Bireyler çoğu zaman çevreye karşı verdikleri tepkilerin sebebinin onların öz kimliğinden kaynaklanan birikimler, tecrübeler ve seçimler olduğunun farkında değildir. Bireyin öz kimliğinin oluşmasındaki temel faktör yer kimliğidir. Yer kimliği sadece duygusal süreçlerin değil aynı zamanda ideloji, fikir, davranış kalıplarının oluşmasının arkasındaki bilişsel yapıyı da ifade etmektedir.

Ross ve Uzzel (1996) ise kimliği bir başka yönüyle değerlendirmişlerdir. Onlara göre aslında bireyin öz kimliği yer kimliğine bağlı değildir aksine tüm kimliklerin yansımasıdır. Bu noktada bir mekânın kullanımı, oradaki etkileşimler ve hissedilen aidiyet duyguları kimliklerin izlerini taşır. Ryden (1993) ise kişinin kendini mekânda bir parçası olduğu

etkileşimler sonucu tanımladığını söylemektedir. Bunlar ise mekânsal etkileşimin hem psikolojik hem de sosyolojik boyutu olduğunu göstermektedir (aktaran Geçkili, 2018, s.13). Bu bağlamda mekânlar ya da yerler salt fiziksel öge olmaktan öte toplumsal, kültürel, etkileşimsel bağlamlar olmaktadır (Altman, 1992, aktaran Pınar Geçkili, 2018, s.14).

Alver'e göre ise toplum, mekânda kimliğini yansıtır ve mekânda görünür hale gelir. Toplumsal kimlik mekânlarda süreklilik kazanarak kendine has bir bilinç ve gelenek oluşturur. Bir toplumda meydana gelen gelişmeleri, olayları ve dönüşümleri mekânlara bakarak takip etmek mümkündür. Çünkü var olan şeyler bir mekânda kendini gösterir (Alver, 2013, s.19). Mai (2005, s.107, aktaran Kızıltepe, 2016)'ye göre bireydeki emniyet duygusu, güvende hissetme, bulunulan ortama aşina olma durumu o mekâna karşı geliştirdiği uyum yeteneği sayesinde oluşur (Aktaran Alver, 2013, s.20). Bireyin bir kitap kafede geçirdiği zamana bağlı olarak oranın sürekli olarak tercih edilmesinde bireyin mekâna karşı geliştirdiği aidiyet, kazandığı aşinalık ve kurmuş olduğu ilişkiler kendini göstermekte ve bireye bir kimlik kazandırmaktadır.

Kong ve Yeoh (1996)'a göre mekân ve kimlik arasındaki ilişki iki türdür. Birincisi mekânın bizzat kendisi bir kimliğe/kişiliğe sahiptir; her mekân bir kimlik ile ortaya çıkar. Mekânsal kimlik, ayırıcı bir yapıdır. Bir diğer ilişkisi ise mekânı bir kimlik unsuru olarak görmesidir. Bu sayede birey kendini o mekânla tanımlamakta ve aidiyetini orada ifade etmektedir. böylece mekân kişiye bir tarihsel arka plan da hazırlamış olur. Aynı zamanda mekân ilişkiselliği de barındırdığı ve toplumsal ilişkileri de düzenlediği için cemaatsel yapı oluşumuna da zemin hazırlar. Mekânda iletişim kurmak kimlik oluşumunda doğrudan etki göstermektedir (Alver, 2013, s. 21).

Kimlik ve aidiyet duygusu oluşturmada birey ve mekân arasındaki karşılıklı ilişki oldukça önem arz etmektedir. Bir mekâna bağlılık, çeşitli bileşenlerle ve bireyin çevreyle kurduğu algısal ilişkilerle sağlanmaktadır. Bu eylemsel bileşenler, vakit geçirme, etkileşimde bulunma, simge ve sembollerle ifade biçimi oluşturma gibi edimler olabilmektedir (Solak, 2014, s.100). Kendileme duygusu ve aidiyet, bireylerin bulunulan ortama/yere bağlılığı artırmakta ve aynı zamanda kendilerini daha güvende hissetmelerini sağlamaktadır (Solak, 2017, s.79). Yani bireyin mekânla kurduğu ilişkinin boyutu kendi kimliksel varoluşunu ortaya koymada etken bir rol oynamaktadır. Solak (2017, s.79)'a göre mekân ve kimlik arasındaki karşılıklı ilişki sahiplenme, kendileme, aidiyet gibi duygularla görünür hale

gelmekte bu duygular yaşanılan mekâna kimlikten birtakım özellikler, anlamlar yüklemektedir.

Bir mekâna olan aidiyet hissi ve kendi kimliğini oluşturma yetisi kişiye güvende hissetme duygusu vermektedir. İnsanlar kendilerine aşina olan, tanıdık gelen, rahat hissettiren mekânlarda güven duygusu ve aidiyet daha kolay hissedilmektedir (Erniş, 2012, s.144, aktaran Solak, 2014). Kent ve şehir sosyolojisinde mekânda aidiyet kavramına bakıldığında bireylerin kendilerini bulundukları mekânın bir parçası olarak görmeleri mümkün görünmektedir aynı zamanda o mekâna yönelik söz söyleme hakkını ve sorumluluk duygusunu ortaya çıkarmaktadır (Sancar ve Severcan, 2010, s.298, aktaran Solak, 2017, s. 21).

Belli bir grubun özellikle etnik veya azınlık grubunun bir mekânda kümelenmesi, o yere özgü, o yeri tanımlayan bir kimlik inşa edebilmektedir (Erman, 2010a, s.174, aktaran Solak, 2017, s.78). Grubun orada geçirdiği zamana ve eylemlerine bağlı olarak belli bir süre sonra o mekân grup kimliği ile ön plana çıkmaya başlar. Aslında bu noktada karşılıklı bir kimlik oluşturma süreci başlar. Bu ilişki mekânsallığın da ötesinde aynı zamanda bir başkasıyla olan ilişkiyi de etkilemektedir. Yani kimlikler bir başka grup içerinde kurulur. Bu kimlik oluşturma esnasında kimi zaman birey kendini karşıdakine göre konumlayarak bir karşıtlık oluşturur ve diğer kimliği baskı altına alarak kendi kimliğini ön plana çıkarır. Yani kimlik oluşumu esnasında kişi kendini başkalarından ayıran sınırları mekânın veya kendinin öznelliğini kullanarak gerçekleştirmektedir. Yani bir bakıma kimlik oluşumu kendi sınırını çizme ve diğerlerinden ayırma yoluyla ve mekân aracılığıyla gerçekleşir. Belirli mekânlar, başka kimliklerle aramızdaki farklılıkların bilincine varmamızı engelleyebileceği gibi, bu bilinci arttırıcı bir rol de oynayabilir (Çetin, 2010, s.65).

Low ve Altman (1992)'a göre kişinin, kendini bir mekâna ait hissetmesi duygusal, fonksiyonel ya da kavramsal bir bağ ile gerçekleşebilmektedir. Kullanıcı, kendi için anlamı ve değeri olan mekânlar ile duygusal bağ; belirli bir aktiviteyi takip etmek için ise fonksiyonel bir bağ kurmaktadır. Yani mekâna aidiyetin oluşumu tek yönlü değildir. Hem duygusal hem de kavramsal anlamda sağlanan aidiyet sosyal kimlik oluşumuna önayak olur. Sosyal deneyimler insanların mekâna bağlanmasını sağlayarak bir kimlik oluşturma sürecini ortaya koymaktadır (aktaran Sancar ve Severcan, 2010, s. 296, aktaran Solak, 2017, s.21). Aynı zamanda kimlik, toplumda sosyal düzeni sağlama işlevi açısından da mekânda görünürlük kazanmaktadır çünkü bireyler mekânda hem duygusal ve zihinsel anlamda hem

de etkileşim anlamında bir bağ kurmakta ve buna uygun olarak gündelik hayatının akışını sağlamaktadırlar.

Bu mekânsal bağlara ek olarak şunlar da söylenebilir ki mekân ve kimlik etkileşimi kaçınılmaz olarak her dönemde vardır fakat bu etkileşimin hangi unsurlar üzerinden kurulduğu ve yürütüldüğü değişkenlik göstermektedir. Eski dönemlerde bu mekân kimlik etkileşimi daha çok dinsel pratikler ve coğrafi konum üzerinden gerçekleşmiştir. Fakat aydınlanmanın da etkisiyle akılcılık anlayışı ön plana çıkmıştır. Özellikle modern ve postmodern dönemde ise etkileşimin yönü sermayeye dönmüştür. Kentsel alanı/mekânı/ yeri yeniden düzenleyen ve ona bir kimlik atfeden şey dinsel anlayıştan ziyade kapital (anapara) olmuştur (Solak, 2017, s.78). Özellikle günümüzde bir mekânın hangi statüde bulunduğunu, kime ne şekilde hizmet vereceğini elinde bulundurduğu sermaye ve onun getirdiği kimliksel güç belirlemektedir.

Benjamin'in "bir mekânda yaşamak, orada izler bırakmaktır" sözüyle toplumun yaşadığı mekâna kendi kimliğini yansıttığını ifade eder. Fakat aynı zamanda mekân da üzerinde barındırdığı toplumun kimliği üzerinde belirleyici bir etkide bulunur. Kimlik bu durumda mekânın da bir uzantısı olur. Mekândan izler taşır. İnşa edilen mekân böylece sosyal bir göstergeye dönüşür (Çetin, 2010, s.64). Mekânsal etkileşimin karşılıklı olması araştırma kapsamında ele alınan bir kitap kafede görülmüştür. Benjamin'in de ifade ettiği biçimle 'mekânda izler bırakma' durumuna örnek oluşturabilecek benzer bir durum kitap kafede kitap raflarının karşı kısmında yer alan yazı duvarı tasarımıdır. Burayı kullanan müdavimlerin kendi kimliklerini açığa çıkaracak olan imza atmak, beğendikleri sözleri yazmak, tarih atmak, isim yazmak gibi davranışlar mekân üzerinde etki bırakacak niteliktedir.

Alver (2007, s.11)'e göre ise insan, mekânı üreten ve kendini mekânla ifade eden niteliğinden dolayı mekânın bir kimlik unsuru olarak ortaya çıkması söz konusudur. Mekân sadece insanın varlığını çevreleyen yer olmanın ötesinde bir değer olarak da kabul edilmektedir (aktaran Çetin, 2010, s.63). O mekâna yüklenen anlam, oraya bir değer katmakta ve o değerle birlikte toplumsal hafızada yer edinmesini sağlamaktadır. Toplumsal kimlikler, bir komşu ülke gibi, çoğunlukla hayali bir öteki ile karşıtlık içinde üç ögeyi, zaman, mekân ve belleği bir araya getiren belirli duygu yapılarından, hayali cemaatlerden ortaya çıkmaktadır (Urry, 1999, s.227). Ayrıca bu yapılar var olan kimliği bir etkileşim içerisine dahil etmektedir. Her insanın kendisi hakkındaki imgesi, kendi kendine verdiği

kimlik yaşadığı alanla ilgilidir yani evinin ve bir diğerinin kimliği ile doğrudan ilişkilidir (Bilgin, 2011, s.130, aktaran Solak, 2017, s.78).

2.4.Mekânsal Pratikler ve Mekânın Üretimi

Bir mekânda gerçekleşen eylemler hem bireyi hem de mekânı karşılıklı etkileşim içerisine sokmaktadır. Mekânsal pratikler ve mekânın ortaya çıkmasını sağlayıcı faktörler göz önünde bulundurulduğunda Henri Lefebvre'in mekânın üretimi kavramı ön plana çıkmaktadır. Neo-marxist bir düşünür olan Henri Lefebvre'in ortaya atmış olduğu teoriler de Marx'ın kuramlarından izler taşımaktadır. Lefebvre mekân kavramını açıklarken kapitalist sosyal mekânı ön plana çıkarır. Bunu ise Marx'ın yaptığı gibi şeylerin özünü, kökünü, aslını bulmaya ve açığa çıkarmaya çalışır ve bunu Marxist üretim biçimiyle yani yeniden üretim şekliyle gerçekleştirir. Lefebvre mekânsallıkla Marksist çalışmalara katkıda bulunmayı hedefler. Çoğu çalışmalarının odak noktası ise mekânın kapitalist üretimdeki işlevleri ve topluma etkileridir. Yani hem Heidegger'den hem de Marx'tan etkilenerek mekânın üretimi kavramını ortaya atmıştır. Aslında bir noktada Marx'ı da eleştirmiştir çünkü Marx, ekonomiyi temel alır ve her şeyi bunun üzerinden açıklar fakat Lefebvre bunun yapılmasıyla gündelik problemlerin, kültürel ve tarihsel sıkıntıların, varoluşsal açmazların göz ardı edildiğini düşünmektedir. Lefebvre'i mekân üzerine çalışan diğer çağdaşlarından ayıran nokta, mekânı bir öncelik haline getirerek temel açıklayıcı konumuna yerleştirmiş olmasıdır. Ona göre mekân içerisinde çok yönlülüğü de barındırmaktadır. Mekân oluş itibariyle bütün alanları ilgilendirmekte ve onların argümanlarının önemli noktasını oluşturmaktadır. Bu nedenle mekânı tek bir disiplinle ele almak yerine birçok farklı boyutuyla değerlendirmiştir. Bu yönüyle mekân anlayışı disiplinler arası bir bakışı barındırmaktadır (Çetin, 2010). Mekânsal anlayış çeşitli perspektiflerden değerlendirilerek nihai bir boyuta ulaşılmaya çalışılmaktadır. Yani mekân çok yönlü, kapsayıcı ve bütünlüklüdür. Örneğin bir kitap kafe içerisinde bulundurduğu kitaplar bakımından edebi, bulunduğu konum bakımından coğrafi, iç ve dış tasarım bakımından mimari, sahip olduğu ilişkiler bakımından ise sosyolojik özellik taşımaktadır.

Mekân önceleri boş bir alan olarak tasavvur edilirken bu düşünce yapısı zamanla yıkılmaya başlamıştır. Lefebvre de mekânın boş, geometrik, sabit olduğu düşüncesine karşıdır. Lefebvre'e göre mekânın kaynağı veya niteliği nedir, nasıl kendini üretir, neye benzer gibi soruların cevabı aslında mekânın hakikatini açığa çıkarmaktadır. Mekân kategorik, mutlak, soyut, hareketsiz, durağan, pasif, cansız bir yapı değildir. Tam aksine

canlı, aktif, sürekli değişen, devingen, etkileyen ve akış içerisinde olan konumundadır. Mekân hem üretir hem de üretilir. Lefebvre'e göre mekân asıl anlamını Descartes'çı kartezyen mekân anlayışından uzaklaşılarak ve mekânın boş bir kap olduğu düşüncesinden sıyrılarak ele alındığında bulacağını söyler. Bu noktada Lefebvre mekânın boş bir konteynır olmadığını söyleyerek coğrafyacılara, kent ve çevre bilimcilere, bölge plancılara, mimarlara karşı eleştirel bir tutum sergiler. Böylelikle özne odaklı mekân sorunsalı toplumsal olana dâhil edilir. Ayrıca Lefebvre'e göre mekân ne salt nesne, ne salt özne, ne de eylemlerin ve pratiklerin sergilendiği bir tiyatral sahnedir. Mekân, aktif bir olgu olarak sosyal gerçeklik içerisinde yerini almaktadır. Sosyal gerçeklik içerisinde kendini üreten mekân bir başka soruyu da ortaya çıkarmaktadır. Mekân üretici boyuta ulaştığında aktif biçimde üretimini nasıl gerçekleştirir? Lefebvre bunu toplumsallıkla açıklar (Çetin, 2010, s. 77-84), (Kurtar, 2012), (Ertürk, 2013, s. 11).

Toplumsal, fiziksel ve bilişsel mekân birbirinden ayrıştırılmış ve bağımsız değildir. Eş zamanlı olarak aynı bağlam içerisinde var olurlar. Lefebvre bu var olmanın arasındaki ilişkiselliği de ele almıştır. Bu ilişkilerin sadece iki kavram/ nesne/ özne arasında olup olmadığı konusunu bir sorunsal haline getirmiş ve buradan yola çıkarak düaliteye olan mesafesini ortaya koymuştur. Lefebvre'e göre nesneler arasındaki ilişkisellik sosyallik ve tarihsellik olmak üzere ikili bağlamda ele alınır. Bu ise mekân üretimini açıklamakta kısır bir döngü oluşturmaktadır. Bu nedenle "tarihsellik" ve "sosyallik"e ek olarak "mekânsallık" kavramını da eklemleyerek mekânı üçüncü boyuta taşır. İşte bu noktada Lefebvre'e göre üçlü trialektik oluşur ki bu da sosyal üretimi açığa çıkaran ögedir. Yani ona göre mekân, tarihselliğe indirgenemeyecek kadar geniş çaplıdır. Bir sosyal sürecin mekânsız bir biçimde gerçekleşmesinin mümkün olamayacağının vurgusunu yapar. Sosyal ilişkiler ancak ve ancak mekânla etkileşime geçtiğinde reel ve somut bir hal alabilir. Çünkü sosyal ilişkiler mekâna yansımaktadır ve burada bir akış oluşturmaktadır. Buna bağlı olarak da mekân kendi gerçekliğini ortaya koyar. Yani mekân üretildiği gibi aynı zamanda kendini de yeniden üretmektedir. Bir süreci oluşturan ve sürekliliği içeren akışkan bir mekânizma konumuna gelir. Açığa çıkan her üretim biçimi kendine has bir mekâna aittir. Üretimin şekil değiştirerek farklı bir hale bürünmesi için aynı zamanda kendine yeni bir mekân üretmesi de gerekmektedir (Çetin İ. , 2010, s. 77-84).

Lefebvre mekân üretiminin farklı biçimlerde ortaya çıkacağını ifade eder. *Mekânın Üretimi*(2014) adlı eserinde bu üretimin üç şekilde gerçekleştiğini gösterir.

Şekil 1: Lefebve'in Mekânsal Üçlemesi[3]

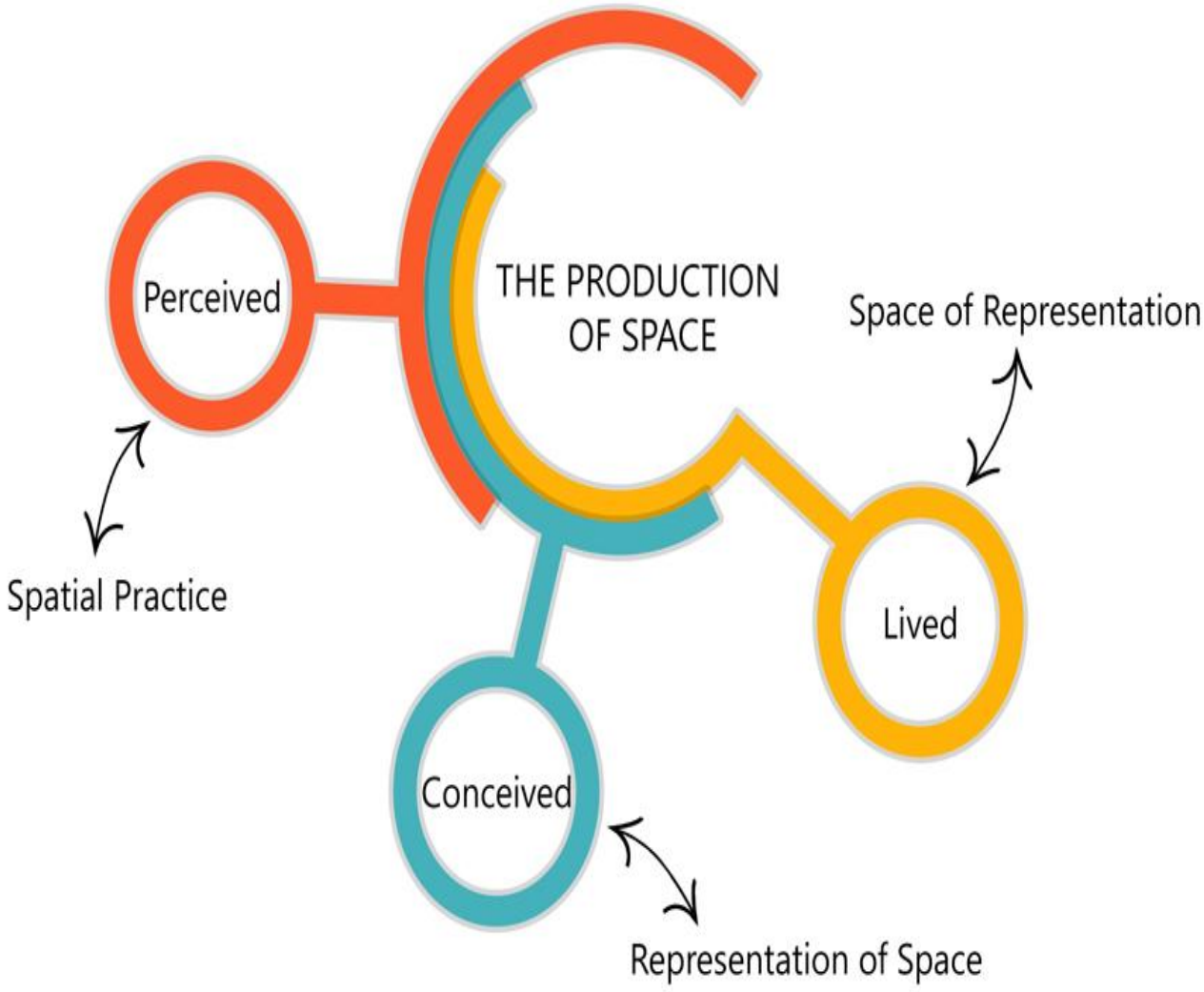

"Mekân Üçlemesi" olarak adlandırılan bu üretim şekli "mekânın trialektiği, üçlü mekân, üçlü yapı, kutsal üçleme, mekânsal üçlü" gibi isimlerle de kullanılmaktadır. Mekânsal pratik, mekânın temsilleri ve temsilin mekânları olmak üzere üç temel unsur mekânın üretimini gerçekleştirir. Bu üç boyutun aralarında stabilize edilmiş, kesin sınırlarla ayrılmış, durağanlık içeren bir ilişki yoktur. Bu birbirinden ayrıştırılamayan üç unsur, kavrayıcı ve bütünleyici mekân kuramıyla anlam kazanır. Diyalektik anlamda aralarındaki bağ kurulur. Avar'ın (2009, s. 10)ifade ettiği gibi Lefebvre'de üçlü mekânın ana amacı kendi aralarındaki

[3] Bu şablon Mahyar Gholami tarafından 05.05.2020 tarihinde hazırlanmıştır.

çatışmaları ve açmazları gündelik toplumsal üretimle netleştirmek ve bir nihayete ulaştırmaktır. Bu sayede bir mekânda gizlenmiş olan sosyal ve toplumsal arka planın görünür ve anlaşılır olmasına yardımcı olur (Avar, 2009, s. 9). Fakat bu noktada şunu vurgulamak gerekir ki mekân kavramı tek bir anlamı barındırmamaktadır. Ele alınan bağlama göre çeşitlilik göstermekte, kendi içerisinde çatışmalar yaşamakta ve bu etkin mücadelesini varoluşsal çelişkiler içerisinde devam ettirmektedir (Lefebvre, 2014). Mekânsal üretimi daha iyi tanımlamak ve açığa çıkarmak için üçlü yapı tek tek ele alınarak incelenir ve daha sonra bir bütünlük içerisinde çözümlenir. Aynı zamanda mekânsal trialektiğin mekânsal üretime olan etkisi içerisinde bulunulan toplum yapısına ve üretim biçimlerine göre değişkenlik göstermekte ve farklı boyutta bir ilişkisellik içermektedir. Bu ilişki süreklilikten yoksun, durağan ve istikrarsızdır. Bir unsur diğeri tarafından işgal edilir, baskı altına alınır. Bu sayede öbürü yer değiştirir ve hareket kazanır. Bu zorunlu değişim mekânın var olması için yeniden üretimini gündeme getirir. Lefebvre'e göre bu aşamada 'beden' önemsenmelidir çünkü tüm bu üretim ve yeniden üretim süreçleri bireyler tarafından deneyimlenmek amacıyla varlığını ortaya atar. Beden, mekânsal üçlüde temel argümanı oluşturan merkezi konuma yerleşmiş olur (Lefebvre, 2014, s. 74). Yani mekân, metanın üretimini, bireysel arka planı ve toplumun üretimini kapsayıcı boyutta ve niteliktedir. Bir mekânın oluşumu esnasında üretim biçimleri oldukça önemlidir çünkü her üretim biçimi kendine özgü mekâna sahip olduğundan bir diğer mekânı dönüştürerek ve kendi varlığını ortaya koyarak yeniden bir mekân üretir. Sahip olduğu değerler ve göstergeler üzerinden bir diğerinin bilincine nüfuz edecek biçimdedir. Bu üçlü yapısı itibariyle mekân, hem semiyotik[4] hem de fenomenolojik[5] alternatifleri içerisinde barındırmaktadır (Çolak, 2014, s. 7). Mekânın sunduğu semboller, işaretler ve göstergeler sosyal mekânın okunmasında öncü rol oynamaktadır. Lefebvre bu noktada mekânın üçlü yapısını ön plana çıkarır.

'Mekânsal Eylem' olarak da adlandırılan mekânsal pratik(spatial practise), mekânsal etkileşim ağlarını içermektedir. Algılanan(perceived) mekân olarak da literatürde yer almaktadır. Daha çok fiziksel mekânları açıklarken kullanılan bir terimdir. Biyolojik yeniden üretimi içermekte ve maddi bir boyut da taşımaktadır. Aynı zamanda o alanda yapılan, edilen, eylenen pratikler kendi gerçekliğini inşa eder. Gündelik yaşam pratiklerinin uygulandığı

[4] Sembolleri nesnelere bağlayan kültürün incelenmesine semiyotik ve yapılı çevreyi bu tarzda inceleyen özel alt araştırma alanına da mekânsal semiyotik denir (Gottdiener & Hutchison, 2010, s. 19)

[5] Fenomenoloji(phenomenology), Alman felsefeci Edmund Husserl'in geliştirmiş olduğu felsefi bir araştırma yöntemidir. Bilincin sistematik biçimde incelenmesini konu edinen fenomenolojik iddiaya göre bilinç emin olabileceğimiz tek fenomendir. Fenomenolojik sava göre nesneleri algılayışımızdan bildiğimiz matematiksel formüllere kadar tüm dünya deneyimimiz bilinç içinde ve bilinç tarafından kurulur (Çetin, 2010, s. 108)

yerlerdir. Her mekân kendi pratiklerini de içinde barındırmaktadır. Aynı zamanda bir toplumda var olan mekânsal eylemler kendi mekân biçimlerini de oluşturmakta ve üretmektedir. Bu oluşum diyalektik bir biçimde gerçekleşir. Yani mekânı belli bir süreç içerisinde net bir biçimde sahiplenerek ve hakim olarak pratiklerini gerçekleştirme fırsatı bulur. Mekânda fail ve eylem arasında gerçekleşen etkileşimi ortaya koyar. Bunu da bazı semboller üzerinden yürütür. Bu pratikler mekânın gözlemlenmesi, incelenmesi ve deşifre edilmesiyle belli olur. Ancak diyalektik etkileşim süresince mekânsal eylemler, aynı zamanda üzerinde var olan baskı ve ele alınmayla dönüşüm geçiren alanlardır. Eylemler üzerinden okunan mekân, sosyal eylem ve edimlerin maddi yönünü göstermektedir. Yani mekânsal eylemler bir toplumda görünür olan mekânları kapsayan, içine alan, kuşatan, örten pratiklerdir. Lefebvre'e göre mekânsal pratikler, farklı etkileşim alanlarını bir araya getiren ağları oluşturmaktadır. Bu ağlar, günlük gerçeklikler ile boş zaman pratiklerini, çalışma hayatını, kurumsal ve özel yaşam şekillerini içeren kentsel yaşamı birbirine kenetler, birleştirir ve eklemler. Bu sayede mekânsal eylemler süreklilik içerir ve mekânsal tutarlılığın bir parçasını oluşturur. Bir sosyal yaşamın mekânsal eylemleri bizzat sahip olduğu mekânı aktarmış olur (Avar, 2009, s. 11) (Lefebvre, 2014, s. 67). Mekânsal pratikler sahip oldukları fiziksel gerçeklikler dolayısıyla deneysel olarak da incelenebilirler. Birtakım iş alanlarını, caddeleri, karayolları ve ağları içermektedir. Yani tasarlama, planlama, üretmeyle ilgilenen disiplinlerin edimleriyle ilişkilidir. Tasarlanan mekân türü ile sıkı bir bağlantısı bulunmaktadır (Ghulyan, 2017, s. 22).

Mekân temsilleri (*presentations of space*) ise soyut olanı içermektedir. Aynı zamanda düşünülen/tasarlanan (*conceived*) mekân olarak da adlandırılır. Belirli kodlarla oluşturulur ve bunlara indirgenerek belirli açıklamalar yapmaya yardımcı olur. Daha çok söylemlerde, konseptlerde, kuramlarda tasvir etme boyutuyla ortaya çıkmaktadır. Plancılar, mühendisler, mimarlar, coğrafyacılar, şehir tasarımcıları, yatırımcılar gibi meslek gruplarının ortaya koyduğu resimsel işaretler, çizimler, harita ve planlar, tasarımsal ögeler gibi üretimlerde mekânın temsilleri kendini ortaya koymaktadır. Yani ekonomik ve yerleşik düzen, siyasi erk, hakim otorite üzerine kurulmuş bir mekân anlayışıdır. İşin içerisinde failler de bulunduğundan bilgi, görüş ve ideolojiler de tasarlanan mekânın yapı taşına yansımaktadır. Aslında mekân temsili birtakım entelektüel göstergeleri içermektedir. Mekân temsilleri, entelektüel açıdan tasavvur edilmiş ve mekânsal eylem tarafından nesnesel hale gelmiştir. Bu noktada temsiller bilgilere, etiketlere, damgalara, zihinsel süreçlere bağlıdır (Ghulyan, 2017, s. 23), (Lefebvre, 2014). Lefebvre'e göre tasarlanan ya da düşünülen mekân, bir mekânın

yeniden düzenlenmesini ve planlanmasını buna paralel olarak da soyut ve kavramsal olanı kapsayıcı niteliktedir. Mekânlar, zihinsel tasavvur yolu ile soyut bir inşa olarak kurgulanır. Bununla beraber esas olarak organizasyon, ayarlama ve tasarlama biçimi olarak kendini gösterir. Hakim olan yönetim şeklini de içeren mekân temsili, erk yetkisi olanların mekânı tasarlayanlar üzerinde söz sahibi olduğu bir mekân üretim biçimini gösterir. Yani tasarlanan mekân biçiminin asıl hitap ettiği kesim algılanan mekândır (Aslan & Yavan, 2018, s. 305-306). Mekân üretiminde tasarlanan mekânların etkisi oldukça büyük ve önemlidir çünkü belli ideolojilerin ve düşüncelerin göstergesi olan mekânsal yapılara dahil olma sürecinde işlevseldir. Lefebvre (2014, s. 71) bunu şu şekilde ifade eder:

> *Tek başına herhangi bir 'gayri menkulün', bir sarayın, bir anıtın inşası olarak değil, mekânsal bir bağlama dahil olan bir proje ve bir doku olarak tasarlanmış yapım, yani mimari yoluyla; ki bu, sembolik ya da imgesel olanın içinde kaybolmayan 'temsiller' gerektirir. Soyut mekân aynı zamanda kapitalizmin ve iktidarın da mekânıdır çünkü içerdiği temsiller bunu sağlar.*

Lefebvre'e göre soyut mekânı tasarlayan mimarlık, planlama gibi meslekler aslında kapitalist düzenin ussal altyapısını hazırlarlar. Bundan dolayı Lefebvre soyut mekânları kapital mekân da adlandırmaktadır. Bir mekânın üretiminde ve yeniden üretiminde mekân temsillerinin oldukça spesifik bir rolü vardır. Bu mekânlar baskıcı kurumların hüküm sürdüğü yerlerde kendilerini net bir biçimde göstermektedir. Kısıtlayıcı erk ve otoritenin olduğu bürokratik yapılarda hedefini bulmaktadır (Avar, 2009, s. 12)

Temsil mekânları (*spaces of representation*) ise toplumsal olarak kendini var eder. Yaşanan (*lived*) mekân olarak da adlandırılır. Toplumsal süreçlerde yeniden üretme rolünü içerisinde bulundurur. Daha çok mekânın simgesel boyutunu oluşturmaktadır. Aslında mekânın kendisini ifade etmekten ziyade onun yüklenmiş olduğu anlamları ifade eder. Taşıdıkları birtakım kutsiyet, nüfuz, erk, kurumsallaşma, iktidar, cinsiyet, dinsel ritüeller üzerinden kendini anlamlandırmaktadır. Yani mekânı oluşturan asıl şey bireylerden ya da fiziksel alanlardan daha çok insanların arasındaki ilişkiler, kurdukları anlam bağları ve oraya atfettikleri değerlerdir. Toplumsal akışkanlığı sağlayan bir etkileşim ve anlam biçimini içerir. Bununla birlikte toplumsal üretimi sağlar. Temsil mekânları özneldir ve imgelemle doğrudan ilişkilidir. Karmaşık ve çok yönlü semboller sistemini oluşturan, kullanıcıların ve oturanların mekânıdır. Bu yönüyle orada yaşayanların veya kullananların iletişim biçimi mekânda görünür olur ve öznellikle birlikte yeni semboller üretilir. Üretilen semboller ise somutlaşır ve bu döngüsel bir hal alır. Bundan dolayı temsil mekânları dinamiktir, sürekli akış içerisindedir ve aynı zamanda devingen bir yapısı vardır. Bu sayede sosyal inşayı gerçekleştirir. Yaşanan

mekânlar tutkuların, heveslerin, isteklerin, eylemlerin kendini gerçekleştirdiği alanlardır. Dilin sembolik boyutuyla gündeme gelmektedir. Günlük yaşamda çok sık görülmeyen LGBT yürüyüşleri, festivaller, bayramlar, kutlamalar temsil mekânları olarak gösterilebilir. Gündelik hayatta eylenen pratikler belli bir zaman sonra tekdüze bir hal alır, bu standartlık toplumda zaten var olan farklılıkları daha görünür hale getirir. Temsil mekânları bu özgürleşme söylemleri üzerinden de kendini var eder. Bundan dolayı kendini var etmek için bir boşluk veya açık arayan bir mekânizma haline dönüşür. Yani hakim söylemlerle birlikte temsiller uç noktalarda görünür olmaya başlar (Ghulyan, 2017, s. 23-24).

Görüldüğü üzere Henri Lefebvre mekânsal üçlü ile mekânın nasıl üretildiğini ve hangi pratikleri içerdiğini ortaya koymaktadır. Mekânın üretimi zihinsel tasavvurlar ile fiziksel alan arasında ortaya çıkan sosyal/ toplumsal gerçekliğin, çatışmaların ve göstergelerin ürünüdür. Mekânın çok yönlü yapısı bazı noktalarda işlevlerini kısıtlamaktadır. Mekân, kapitalizmin sürekliliğini ve devamlılığını da sağlayıcı nitelikte olduğu için aynı zamanda içerisinde politik ve ideolojik boyutu da bulundurmaktadır. İktidarın ve egemen güçlerin boyunduruğu altında düşünce ve eylemlerin de aracısı konumundadır. Mekân düşselliğin, kurguların ya da yanıltmacaların bir ürünü değildir aksine üçlü yapıyı da içerecek şekilde bir üretim sürecine dahil olarak aktif yapısını ortaya koyar. Lefebvre mekân analizinin yanı sıra gündelik yaşam, beden-ritim ilişkisi, şehir hakkı, kapitalist üretim biçimleri gibi oldukça önemli konularda da çalışmalar yapmıştır (Aslan & Yavan, 2018, s. 304-305). Mekân analizi diğer disiplinlere ve çalışmalara da ufuk açıcı noktadadır.

Tablo 2:Mekânın Trialektik Ayrımı[6]

MEKÂNSAL PRATİK	MEKÂN TEMSİLLERİ	TEMSİL MEKÂNLARI
Algılanan	Tasarlanan(Düşünülen)	Yaşanan
Fiziksel	Zihinsel	Toplumsal
Maddi Boyut	Söylemsel Boyut	Simgesel Boyut
Biyolojik Yeniden Üretim	İş Gücünün Yeniden Üretimi	Toplumsal Süreçteki Yeniden Üretim
Sentagmatik Kapsam	Paradigmatik Kapsam	Sembolik Kapsam
Günlük Rutinler ve Güzergahların Kullanılması	Plancılar ve Teknokratların Mekânı Şekillendirmesi	Kullanıcılar(failler) ve Halkın Mekânı Kullanması
Dış Dünya, Evler,Sokaklar	Haritalar, Çizimler, Planlar	Semboller, Anlamlar, Hafızalar

Temel yanılgılardan biri mekâna bir kategori olarak yaklaşmaktır. Mekâna gerçek anlamda olgun formunu veren Descartes'tır. Descartes'tan öncesine bakıldığı zaman Aristoteles'te mekân mantıksal bir kategori olarak zamanla birlikte yerini alır fakat bu bir dize belirsizliği içerisinde taşır. Descartes mekâna mutlak bir yapı da verir. Kant'a göre mekân ve zaman deneyimin ön koşulu apriori olarak adlandırılmaktadır. Mekânın üretimi kapitalist anlamda bir üretim değildir. Mekânın üretimi hem kendini üreten hem de her şeyi kendisiyle birlikte üreten bir süreçtir. Dolayısıyla mekânda görünür olanları çözümlemek değil, mekânın kendisinin çözümlenmesi esastır. Yaşam mekânda kendini nasıl açar, nasıl gerçekleştirir sorusuyla başlamak gerekir. Lefebvre Heidegger'den etkilenmiştir. İnsan varoluşunun uzamdaki açılımından bahseder. Mekân; Heidegger açısından yakındaki uzaklığa bakıldığı zaman mekânın kendisi aslında tamamen varoluşun kendi ürettiği bir şeydir. Bizlere mekânsal olarak yakın olan bir şey uzak olabilir ya da uzak olan şey yakın gelebilir diyerek mekânın aslında insan varoşuluyla bir açılım sunmaya çalışır. Heidegger'in temel eleştirisi geometrik mekân anlayışıdır.

[6] Bu tablo bu tezin yazarı tarafından 09.05.2020 tarihinde hazırlanmıştır.

2.5. John Urry ve Mekânları Tüketmek

Mekânsal üretimin var olduğu yerlerde doğal olarak o mekânın da tüketimi söz konusu olmaktadır. Mekân konusuna değinen bir başka kişi ise John Urry'dir. 1985 yılında *Social Relations and Spatial Structures* adlı derlemeyi Derek Gregory ile birlikte hazırlamıştır. Bu eser oldukça önemlidir çünkü farklı çalışma alanlarına sahip olan sosyologlar ile coğrafyacılar arasında bir köprü niteliği kurmaktadır. Toplumsal ve mekânsal olanı birlikte incelemesi ve yerel olana vurgu yapması bakımından da disiplinlere farklı bir boyut katıcı niteliktedir. Bunun yanı sıra 1994'te Scott Lash ile yazdığı *Economies of Signs and Space* kitabında ise toplum ve ekonomi ilişkisini sağlamaya çalışmıştır. Kapitalist ekonomi sistemleri, bunların ortaya çıkardığı tüketim alışkanlıkları ve bu durumun mekânlara olan yansımalarını ele almışlardır.

Urry'nin de belirtmiş olduğu sosyoloji disiplininde mekân konusuna olan eğilim oldukça azdır ve bu alanda olan yetersizlik sürekli devam edecek türden değildir. Urry'ye göre sosyolojiyi oluşturan ve bazı noktalarda onu kısıtlayan noktaların aşınmasıyla mekân kavramı daha görünür olmaya başlamıştır. Modern yaşamla birlikte zamanla birçok kültürel ve teknolojik gelişmeler yaşanmıştır fakat bunlar sosyolojinin çalışma alanlarına tam olarak dahil olamamıştır ve yeteri kadar bu gelişmeler değerlendirilememiştir (Urry, 2001, s. 3). Bu eksikliği kapatmaya yönelik çalışmalar yapan Urry, sosyolojik anlayışla coğrafi anlayışı bir arada kullanır. Sosyolojinin ötelediği mekân problemini ele alarak onu sosyal bilimlerin odak noktası haline getirir. Mekân ve toplum arasındaki ilişkiyi kuvvetlendirecek çalışmalarda bulunur. Ona göre salt mekân ya da salt coğrafya birbirlerini ayrı durduklarında değil, ancak harmanlandığında bütünleyici ve tamamlayıcı olur. Çünkü mekân ve coğrafya arasında paralel bir etkileşim bulunmaktadır. John Urry toplumsal ve sosyal pratiklerin anlaşılması noktasında mekânın vazgeçilmez rolü üzerinde durmaktadır. Çünkü ne mekân ne de toplumsal olan tek başlarına tahayyül edilebilirler ve kurgulanabilirler. *Mekânları Tüketmek* (1995) adlı kitabında da çok yönlü mekânı vurgulamaktadır (Alver, 2013, s. 28-29). John Urry'nin yaptığı disipliner ilişkinin birbirine eklemlenmesidir. İki farklı disiplin yeni birliktelikler kuracak ve yeni bakış açıları sunacak nitelikte birleşmiştir. *New Models in Geography* adlı eserde (Urry, 1989, s. 295) bahsedildiği gibi sosyolojinin ve coğrafyanın mekân konusunda olan işbirliği tesadüf değildir. Bu, coğrafyacıların toplumsal olanı, sosyologların ise mekânsal olanı inceleme alanlarına dâhil etmesiyle gerçekleşmiştir. Böylece her iki farklı disiplin birbirini besleyerek çok disiplinli bir alan oluşturmuşlardır.

Urry'e göre 'yalın mekân' yoktur, 'mekânsallaşmalar' vardır (Urry, 1999, s. 97). Tek bir biçimde, genelleştirilebilecek, evrensel anlamda bir mekân bulunmamaktadır. Mekânsal etki bir alanla sınırlandırılamaz, sahip oldukları ayırt edici özellikler onları ön plana çıkarır. Farklı ögelerle oluşturulan mekân yapıları sürekli karşılıklı etkileşim içerisindedirler. Bundan dolayı farklı yapıların ve süreçlerin dinamik bir şekilde bir arada bulunmasıyla diyalektik bağ kurularak mekânsallaşma meydana getirilir. Farklı grup veya toplumlardaki etkileşim süreci karşılıklı olarak gerçekleşmekte ve dönüşümlü olarak bu ilişki devam etmektedir. Etkileşimin içerdiği çeşitli yönler, her toplumca farklı dönemlerde ve farklı zamanlarda yaşanmaktadır fakat bunlar bir dönüşümselliği barındırdığından dolayı her kesim mekânsallığı bir şekilde tecrübe etmektedir. Bir mekânın daha iyi anlamlandırılabilmesi için teorik ve kuramsal olarak bir emek gerekmektedir. Mekânın tüketilmesi gibi yalın olarak bilinen kavram bir tanımlama gerektirmektedir. Yani ortaya atılan kültürel teoriler, toplumsal çalışmalar, sosyal kuramlar mekânın tanımlanmasına ihtiyaç duyarlar.

John Urry üç farklı mekânsallaşma biçimi sunarak toplumsal çözümlemeye katkıda bulunmuştur. Birincisi gündelik hayatın rutinleri olan ampirik olaylar zaman mekân içerisinde dağılırlar. İkincisi devlet yapısı, sivil toplum organizasyonları, üretim biçimleri gibi toplumsal yapılar mekânsal ve zamansal örgütlenme etrafında şekillenir. Üçüncüsü, bu toplumsal yapılar mekânsal ve zamansal anlamda birbirleri ile ilişki içerisindedir. İlerleyen akış içerisinde sürekli devam eden bir yapıya sahiptirler. Üretim biçimlerinin yapısının hep aynı olmayışı ve zaman-mekâna göre şekillenmesi bu iddiayı kanıtlar niteliktedir. (Urry, 1999, s. 99-100). Üretim biçimlerinin sürekli olarak aynı yapıda ve süreçte gerçekleşmediğinden mekânların üretim ve tüketim biçimi de birbirinden farklılaşmaktadır. Örneğin bir kitap kafenin üretimi yayıncılık faaliyetlerini hızlandırma, yiyecek-içecek tüketimini canlandırma ya da sosyalleşme ihtiyacını karşılama gibi farklı taleplerle ortaya çıkmış olabilir.

John Urry'nin çalışma konusunun ana odağı olan turizm, turist, sanat gibi kavramlar kültür endüstrisinin dönüştürücü etkisiyle birlikte mekânsal alanların yeni temsilcileri haline gelmişlerdir (Urry, 1999, s. 12). Mekânlar daha fazla etkileşim alanları haline geldikçe simgesel anlamlar da elde etmektedirler. Bundan dolayı da tüketim ögelerinin ve kültür endüstrisinin de temel malzemesi olmaktadırlar.

Alver (2013, s. 29)'in de değinmiş olduğu nokta John Urry'ye göre mekânın mutlak bir varlık olarak görülmemesi gerektiğidir. Yani mekânın ne özgülüğü vardır ne de mutlak

nesnelere indirgenebilecek boyuta sahiptir. Mekânı anlayabilmek için hareketlilik, süreklilik, mesafe gibi kavramlar kullanılarak mekânsal ilişkiler daha net hale getirilmelidir. Kültür endüstrisinin mekânı dönüştürmesinin yanı sıra fordizm, kapitalizm, küreselleşme gibi süreçlerde de mekân ve yer kavramları yeni bir alana taşınarak şekillenmişlerdir. Bu süreç mekâna karşı olan tutumlarda ve algılarda değişiklik yaratmıştır. Böylece mekânın tüketilme süreci başlar ve tüketim alanına açık bir pazar haline gelir. Yer ve mekân kavramlarını ekonomik ve sosyo-kültürel bağlamda inceleyen Urry, sosyal/toplumsal pratiklerde gerçekleşen meta tüketimini mekânın tüketiminden ayrı tutmaz ve bu ikisini beraber değerlendirir. Turizm, eğlence ve hareketlilik mekân tüketimini çeşitli şekillerde etkiler. Bunlardan birisi mekânların zamanla tüketim merkezi olacak şekilde üretilmesine ve tasarlanmasına yol açmaktadır. Diğer etken, mekânların artık görsel açıdan ön plana çıkması ve kendini eritecek potayı oluşturmasıdır. Buna ek olarak da mekânların üretiminde ve gelişme sürecinde mekânı ifade eden özünün yitirilmesi durumu söz konusu olur. Mekân artık kendini var eden ögeleri içerisinde barındırmamaya başlar. Son olarak da mekânlar tümüyle harcanan, dönüştürülen ve tüketilen alanlar haline gelmeye başlar. Urry'nin de tam da üzerinde durduğu gibi zaman ve mekân endüstriyel ve seri üretimle birlikte tüketime açık alanlar haline gelmişlerdir ve tüketimin daha büyük ölçülerde olmasını sağlayıcı özellikleri içerisinde barındırmaya başlamışlardır (Urry, 1999, s. önsöz). Son zamanlarda cafelerde kahve tüketiminin oldukça artması ve özellikle sosyal medyada kitap ve kahve ikilisinin sıkça görülmesi iki farklı ürünü bir araya getirme konusunda destekleyici olmuştur. Bu ise mekânlardaki tüketimin daha büyük ölçüde gerçekleşmesine katkıda bulunmuştur.

Mekânsal tüketim kavramıyla yalnızca mekândaki ürünlerin tüketimi ifade edilmez. Tüketilen nesnelerin yanı sıra o mekânda var olan kültür de tüketilmiş olur. Mekânı mekân yapan, orada bir üretim gerçekleştirilen atmosfer de ihtiyaçlar doğrultusunda yok edilir veya başka bir forma dönüştürülür. Bireyler bir süre sonra mekânlardan sadece ihtiyaç duyulan şeyleri talep etmez. Aynı zamanda tüketimin kendisi temel bir ihtiyaç durumuna gelmektedir. İnsanlar üründen ziyade tüketme arzusuna muhtaç hale gelirler. Mekânlarda, özellikle son zamanlarda cafelerde, yeni konseptlerin oluşması da bu tüketim talepleri doğrultusunda ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte mekânsal algılar da değişmiştir. Bir mekânda tüketilen ürün, olması gerekenden fazla bir fiyat üzerinden alıcı ile buluştuğu noktada mekânsal tüketim alışkanlıkları devreye girmektedir ve üründen ziyade mekâna ekonomik akış sağlanmaktadır. Bu sayede zaten önceden üretimli olan mekân yeniden üretilir ve aynı zamanda tüketilen mekân da yeni formlar üreterek tekrar tüketilir. Yani kapitalist sistemle

ihtiyaç manipülasyonu oluşturularak hem mekânsal hareketlilik sağlanmakta hem de mekânın tüketimi desteklenmektedir. Mekânların sunduğu hizmetteki asıl amaç değişmektedir ve gelen taleplere göre biçimlenmektedir. Buna coğrafi akışlar, seyahatler, alışveriş alışkanlıkları gibi pratikler örnek verilebilir.

2.6. İlişkisel Mekân

Mekânlarda yalnızca fiziksel boyutlarıyla üretim gerçeklememekte aynı zamanda sosyal boyutuyla da bir gerçeklik sunmaktadır. Bireylerin bir arada bulunması ve iletişim halinde olmaları mekânda ilişkiselliği de üretmektedir. Mekânda ilişkisellik konusuna Doeen Massey çalışmalarında yer vermiştir. İngiliz coğrafyacı olan Doreen Massey, kültürel coğrafya, kadın çalışmaları, ilişkisel mekân gibi konularda çalışmalar yürütmüştür. Massey'in savunduğu ilişkisel mekân savına göre mekânlar karşılıklı etkileşimin sonucu olarak ortaya çıkmaktadırlar. Bu kurulan ilişki sistemleri mekânı bir ürün olarak ortaya çıkarır. İletişim ve etkileşimler mekânı biçimlendirir ve onun nasıl olacağına yön verirler. Bu açıdan değerlendirildiğinde mekân tekillikten ziyade çoğulluğu temsil eden bir yapıda olmaktadır. Aynı zamanda karmaşık ilişki sistemleri de bulunduğundan heterojenliği de içerisinde barındırmaktadır. Gerçek, sanal, tarihi, sosyal veya kamusal mekânlar gibi çeşitler içermektedir. Farklı özneleri, failleri ve yapıları içerisinde barındırdığından çoklu ilişkisel ortamlar oluşmakta ve aynı zamanda da sürekli dönüşen ve değişen oluşumları da ifade etmektedir (Massey, 1995). Bu bakımdan mekânlar bir süreç içerisinde değerlendirilirler.

Özellikle 1970 ve 1980'lerden sonra yapısalcılığa eleştiriler başlamış ve ilişkisel mekân anlayışına olan eğilim artmıştır. Pozitivist coğrafyanın anlayışına karşı çıkarak ilişkisel mekânı savunan radikal coğrafyacılar post-modern teoriyi temel alarak savlarını ortaya atarlar. Radikal düşünürlerin pozitivist anlayışta eleştirdikleri nokta mekânın üretildiği ve ortaya konulduğu süreçleri iyi analiz edememiş olmaları ve mekânı eksik değerlendirerek onu indirgemeci bir boyutta ele almalarıdır. Mekân pozitivist coğrafyacılara göre verili, pasif ve nötrdür fakat mekân bu şekilde ele alındığında hatalı bir analiz elde edilmiş olur. Aslında bir noktada ilişkiselci düşünürler de bazı noktalarda eleştirdikleri konuyu temel alarak ilerlemekte ve aynı hataya düşmektedirler. Radikal sosyologlar her ne kadar toplumsal süreçleri ve mekân konusunu birlikte ele alsalar da sosyal süreçler mekânı kapsayıcı nitelikte olduğu için mekân aktif konumundan uzaklaşmaktadır. Daha çok marxist düşünürler tarafından benimsenen ilişkisel anlayış sosyo-ekonomik açıdan ele alınır. Bu mekânsal

anlayışta meydana gelen olgular, olaylar, süreçler bir mekânın içinde oluşmazlar tam aksine bu kanılar kendi mekânlarını yaratarak özgür bir alan oluşturmaktadırlar. Bu açıdan mekân içerilen ve kapsanan bir öge konumundadır. İlişkisel anlayışta mekân, süreçler tarafından şekillendirildiğinden dolayı hala pasif bir konumdadır. Mekân, toplumsal olanla ele alınarak incelendiği taktirde üç temel öge ortaya çıkar. Bunlardan birincisi mekânın etkileşimlerin ürünü olması, ikincisi mekânın sürekli değişken olması ve diğeri de çok boyutluluğu içermesidir. Aynı zamanda Massey'e göre mekân tek başına ele alınmamalı zamanla birlikte değerlendirilmelidir. Çünkü toplumsal hafızayla da kendini var eden mekân, politik ve ideolojik yönüyle de zamana ihtiyaç duymaktadır. Bunlar ancak mekân ve zaman aracılığıyla anlaşılabilir. Bundan dolayı Harvey ve Massey'in de örnek verdiği gibi sıfır noktasını(ground zero) anlayabilmek için mekânsal ve zamansal süreçlere ihtiyaç duyulur (Elden, 2009). Bu da etkileşimli ve ilişkisel mekân yapılarına olan gerekliliği göstermektedir. Fakat burada coğrafya alanı ilişkisel mekânı açıklamada yetersiz kalmaktadır. Çünkü yapısalcılıkta savunulan mekânın insan ilişkilerinde önemli olduğu düşüncesi mekânın ne ölçüde fark ortaya koyduğu ya da topluma nasıl bir etkisi olduğu konusuna açıklık getirmede yetersiz kalmıştır. Massey'in de ifade ettiği bir dönem söylemlerine konu olan coğrafya önemlidir mottosu mekânı anlamada lokasyonun önemini vurgulamaktadır. 1980'li yıllarda yeni bir dönem başlamıştır ve bu yapısalcı anlayışa olan eleştirilerle ortaya konmuştur. Yapısalcı teorinin göz ardı ettiği fail/ yapı üzerinden yapılan çalışmalar ses getirmiştir. Belirgin olarak ön plana çıkan anlayış ise mekânda bireyin etkin olduğu savıdır. İlişkisel mekânı açıklamada yardımcı olan bütünleşme kavramı şunu ifade eder. Mekânın içerisinde yer alan farklı unsurlar birbiri ile ilişkisi içerisindedir fakat bunu ayrıcalıklı kılan şey onların birbirinden ayrılmaz bir biçimde bir arada bulunabilmesidir. Yani birbiri ile ilişki içersinde olan unsurlar, nesneler, aktörler bir bağıntısal yapının hem parçaları hem de onu oluşturan başat yapılarıdır. Yani birbiri ile ilişki olan ögeler aynı zamanda zıtlığı ve çelişkiyi de içerir.

Doreen Massey'e göre hareketlilik kavramı mekânı açıklamada oldukça önemlidir. Çünkü hareketlilik, mekânı yeniden kurgular ve inşa eder. Bireylerin, ideolojilerin, pratiklerin, ürünlerin hareketi gibi dinamikler mekânı oluşturan unsurlardır. Bu açıdan Massey'e göre hareketlilik kavramı, mekânı tehdit edici unsur olarak görülmemelidir. Hümanist anlayışı savunanların aksine Massey, mekânı homojen, tekil, yapılaşmış olarak ele almaz (Massey, 1995, s. 211). Bunun yerine dışadönük, evrensel ve ilerlemeci mekânsal kavrayış üzerinde durmaktadır. Aslında Massey'e göre içerisi ya da dışarısı ayrımına gerek yoktur çünkü tüm mekân türleri birbirleri ile iç içe geçmiştir, bütünleşmiştir. Çünkü neyin içeridekini tanımladığı veya kapsamadığı üzerine kesin yargılarda bulunmak oldukça zordur.

Massey bunu Kiburn High Road Caddesi'ni örnek vererek açıklamaktadır. Bu cadde küresel olanı ve çeşitliliği bir arada barındırmaktadır. Birçok farklı kültürel coğrafyaların değişik yönlerini sunarak aslında küçük bir caddeyi büyük bir dünyayla bağdaştırır. Doreen Massey'e göre bundan dolayı dışarıdan, içeriden veya homojen bir yapıdan bahsetmek pek anlamlı değildir. Bunun için ayırt edicilik yerine inşa edici ve bütünleyici ilişkiler üzerinde durmak daha mantıklı olabilir. Bu açıdan bakıldığında aslında Massey yalnızca iç dünyadaki var olan hareketliliğin yanı sıra evrensel ve küresel ölçekteki hareket sürecine ve işleyişine vurgu yapmaktadır (Hubbard & Kitchin, 2011, s. 305). Bunun yanı sıra mekânlar kesin olarak tanılanmış ve oraya koyulmuş değillerdir çünkü mekân sürekli yenilenen bir yapıya sahiptir. Mekânlar sabit olmadığından ve sürekli bir oluş haliyle varlığını sürdürdüğünden dolayı mekânların önceden belirlenmiş, özünün ortaya konmuş hali yoktur. Hatta Massey, gerçek dünyada fiziksel olarak var olan mekânların bile her özelliği sabitmiş gibi görense de bir değişim alanları olduğunu vurgular. Ayrıca Massey'in mekânların sürekli olarak yenilenmesi fikrini savunması da mekân ve yer kavramlarının eskiden beri tanımlanmak ve keşfedilmek için bekleyen oluşları ve anlamlarının olmamasıyla ilgilidir. Mekânlar sürekli olarak kendilerini yenilemekte, pratiklerini dinamik tutmakta ve üretimlerini sürdürmektedir. Bazı durumlarda sahip olduğu anlamları kaybederlerken yeni anlamlar da kazanabilmektedirler. Bu açıdan mekânlar post-yapısalcı ve post-modern çerçevede değerlendirilirler (Massey, 2008). Doreen Massey mekânın değişken yapısını mekânsal kimlik kavramıyla bağdaştırarak açıklamaktadır. Bir mekânın anlamı, tanımı ve sembolleri tam olarak oturmadığından ve göreli olarak değiştiğinden dolayı mekânın kimliğinin nasıl ele alınması gerektiği, ne olacağı, neleri kapsayıp kapsamayacağı üzerinden bir tanım mücadelesi başlar (Massey, 1994). Mekâna dahil olan bireylerin, bulunduğu yere ait bilinen bir kimliği olması ve orayı sembolize edecek unsurların bulunması üzerine olan talepleri bu mücadeleyi genişletici niteliklerde olmaktadır.

Doreen Massey'e göre mekânların eski zamanlardaki algılandığı gibi düşünülmemesi gerektiğini belirtir. Mekânlar, sınırları çizilmiş, belirli yerleri kapsayan kapalı bir oluşum değildir. Bundan dolayı da yerel kimlik olarak ifade edilen aidiyet biçimleri otantik olarak ortaya çıkmaktadır ve aynı zamanda da yerellikten sıyrılmış fakat onun bazı sembollerini de içerisinde barındıran alanlar olarak tanımlanmaktadır. Bundan dolayı mekânlar, etkileşim alanları olarak var olmaktadırlar (Massey, 1991). Farklı içerikleriyle var olan mekân, zamanın değişik yönlerini yansıtıcı niteliktedir. Örneğin bir kitap kafede yer alan kendi döneminde iz bırakan edebiyatçıların/ bilim insanlarının fotoğraflarının çerçevelenmesi o dönemin taşıdığı sembolleri ve kimlikleri günümüze ulaştırarak yeni bir ilişkisellik oluşturur.

Mekânın kimliksel niteliği, süreçleri içermesi, ilişkisel boyutunun yanı sıra Doreen Massey mekânda gerçekleşen iki tür yapılanmadan bahsetmiştir (Massey, 2008): Bunlardan birincisi özneler tarafından oluşturulan yapılanma diğeri ise etkileşim sonucunda ortaya çıkan yapılaşmadır. Birincisi bireysel ilişkiyi, ikincisi ise toplumsal ilişkiyi ifade etmektedir. mekânlarla kurulan anlama ilişkisi bu iki tür yapının yanı toplumsal ve bireysel ilişkinin anlaşılmasına bağlıdır. Bu noktada toplumsal ilişkilerin coğrafyasını daha iyi anlamlandırabilmek için mekânın içersinde var olan birtakım karakteristik özelliklere ve yapılanmalara da bakmak gerekmektedir. Massey'e göre bu ilişkileri anlamlandırma süreci mekândaki düzeni inşa ederken aynı zamanda egemen olan iktidar ilişkilerini de ön plana çıkarır. Massey, *Space, Place and Gender* (1994) kitabında da belirttiği gibi mekândaki ilişkiler iktidarları doğurur ve böylece bir iktidar geometrisi oluştururlar. Politikanın ihtiyaç duyduğu bir yer olan mekânlar toplumsallığı da içermektedir. Toplumsal olmanın gerektirdiği çeşitlilikten dolayı mekânsal ilişkilerde de bir ağ kurulur ve bu ağlar politik olan tarafından sembolleri içerir. Politik olanın mekân üzerinde etken bir güç oluşturması aynı zamanda tahakkümü de beraberinde getirmiştir. Kapitalist toplumlarda mekânlar, sermayenin geliştirilmesi ve büyütülmesi için araç olarak kullanılmaktadır. Böylece toplumsal mekân üzerindeki tahakküm artmakta, yeni mekânsal yapılar ortaya çıkmakta ve eşit olmayan sermaye dağıtım sistemi oluşmaktadır (Massey, 1995). Mekânlar hem politik olarak hem de ekonomik olarak özünü değiştirmek veya dönüştürmek durumunda kalmaktadırlar.

Mekânın iktidar boyutunun dışında sosyallik boyutuna da değinen Massey, bireyin ve toplumun kendiliğini nasıl oluşturduğu üzerine de durmuştur. Bireyler sosyalleşmek amacıyla doğal olarak bir yerde bulunmak durumunda kalmakta ve etkileşim de kaçınılmaz olmaktadır. Yoğun bir biçimde kurulan etkileşim ve ilişkiler de hem bireysel kendiliği geliştirmede hem de toplumsal kimliği kurmada önemli bir yardımcı etken olmaktadır. Kurulan toplumsal ilişkiler aynı zamanda mekânların ve bireylerin yakınlık uzaklık durumuna, coğrafi konumuna, bulunduğu ortamın kültürel yapısına da bağlı olarak şekillenmektedir. Massey burada mekân ve yer kavramlarının ilişkisini de ortaya koymaktadır. Gündelik hayatın sosyal boyutunda farklılık gösteren mekân/yer (space/place) kavramları büyük ölçüde birbirini karşılayıcı niteliktedirler. Massey'e (1994) göre mekân ve yer algısı sabit değildir. Mekânla birlikte yerler de, zihinsel ve sosyal olarak bir çerçevede değerlendirilebiliyorsa zaman tarafından sıkıştırılmış ve kapsanmış olarak ifade edilen hareketsiz unsurlar kategorisinden çıkmaktadır.

2.7. Mekân ve Heterotopya

Mekân kavramı bir başka düşünür olan Michel Foucault'ya göre farklı anlamlar içermektedir. Foucault yaptığı çalışmalarda zaman kadar mekân kavramını da önemsemektedir. Kullandığı kapalı mekân, heterotopya gibi kavramlar onun mekânı birincil başvuru alanı olarak kullandığını göstermektedir. Yaptığı tarihsel araştırmalar bir mekânsallık içermektedir. Bu yönüyle de mekânsal tarih pratisyeni olarak da anılmaktadır. Aslında Foucault, mekânla gündelik yaşam pratikleri arasındaki ilişkiyi ortaya koymayı amaçlar. Ona göre mekân bir boşluğu ifade etmez çünkü içerisinde yaşanmışlık barındırmaktadır ve aynı zamanda tarihsel geçmişi içeren zamansal bir boyutu vardır. Bununla birlikte öznel deneyimi/kendiliği/bireyselliği/kimliği oluşturan bir güçtür. Heidegger, Nietzsche, Hödlerlin gibi isimlerin çizgisinde olduğu gözlenir (Hubbard & Kitchin, 2011, s. 293). Foucault'nun vurguladığı önemli bir nokta, zaman ve mekân kavramlarının iktidar ve güç mekânizmaları tarafından denetim altında tutulduğudur. Bir mekânın tasarım biçimi bile genel söylem ve denetim mekânizmalarınca tahakküm altında bulunduğunu göstermektedir. Bu mekânizmalar mekân üzerinde kontrol ve disiplin kurmuşlardır. Bir mekânda bulunan kurallar, yönetmelikler, uygulanması gereken prosedürler veya en basitinden giriş çıkış saatleri o mekânda var olan kısıtlamayı ve beraberinde getirdiği iktidarın ontolojik yapısını göstermektedir. Böylece bir mekânda kurulu olan total mekânlar kendi varlığını devam ettirici gücü tekrar üretmektedir. Ayrıca Foucault'nun 'disiplin toplumları' olarak adlandırdığı toplumlar, kapatma mekânlarıyla ön plana çıkarlar. Bireyler sürekli olarak bir mekândan bir mekâna geçiş yapmaktadırlar. Bu ise belirli kuşatma mekânlarının yapısıyla oluşur. Bireyler önce içine doğduğu ailede, daha sonraları eğitim hayatının sarmalı ve ilerleyen süreçlerde de çalışma hayatı, kışla, huzurevleri gibi belirli otoritelerce kuşatılmış mekânların içine hapsedilirler (Önder, 2015, s. 5). Foucault'un sıkça kullandığı bu kuşatılmış mekânlar, herkesi kapsayacak ve baskılayacak nitelikte olduğu için artık tek düze yaşam biçimi, mekânlar, düşünme şekli oluşur ve bu da homojen toplum kavramını ortaya çıkarır. Artık ilişkiler belirli kalıplara uygun olarak üretilmektedir. Bireyler sadece kendilerine sunulmuş olanlar arasından tercih yapmaya mecbur bırakılmış durumdadırlar. Bundan dolayı heterojen mekânlar kullanıcıların isteklerini gerçekleştiremediği çoklu mekânlardır (Önder, 2015, s. 5). Foucault (2000) kurumsallaşmış mekânlara hapishaneleri ve akıl hastanelerini sıkça örnek göstermektedir.

Michel Foucault'ya göre mekânlar, otorite ve iktidar tarafından kurgulanmış alanlardır ve ayrıca bu mekânların gerçek hayatta karşılığını bulup bulmamasıyla da gündeme gelir.

Foucault, ütopya ve heterotopya kavramlarıyla mekânların nasıl olduğunu ortaya koymaya çalışır. Ona göre ütopik mekânlar tamamen kurgusaldır ve gerçek hayatta bir karşılığı -bazı toplumlarda nadiren de olsa hayata geçmiş ütopik kurgular görülmüştür-yoktur. Aslında bir bakıma Foucault heterotopyaları ütopyaların karşısına yerleştirir. Foucault'da bu iki kavram birbirinden kesin olarak ayrılmaktadır. Ütopyalar ideal olandır, her şeyin iyi olarak bilindiği yerdir, tam, kusursuz, eksiksiz olanı imgelemek için kurgulanırlar. Ütopyalar ve distopyalar tamamen gerçek dışı bir mekânı ifade ederken heterotopyalar ise gerçek olanı açıklar. Aslında Foucault'cu bir anlayışta heterotopyalar, belirli bir sınıf içerisine dahil edilmez, günlük yaşam pratikleri beklemede kalır ve bu mekânlar istisnai durumlarda oluşur. Böylece mekânın bilinen anlamı dönüşmüş olur. Heterotopyalar belirli bir alanda konumlandırısalar bile belirli bir emkanları hiçbir zaman olmaz. Geçici, yersiz ya da sanal olanı ifade eder. Aslında heterotopya kavramı kökeni itibariyle tıbbi bir terimdir. Başka, diğer, öteki anlamlarına gelen hetero ve yer anlamına gelen topos kavramlarının birleşmesi ile oluşur. Tıpta yer değiştirmiş, farklı bir yerde konumlanmış doku veya organları ifade etmek için kullanılır. Foucault ise bu kavramı mekânsallık bağlamında ele alarak farklı bir boyutta incelemiştir. Heterotopya, planlanmamış bir biçimde, kendiliğinden meydana gelen, bulunduğu bağlama ters düşen, değişken, içerisinde çelişkiler barındıran zihinsel ya da fiziksel bir durumdur. Literatürde bazı kaynaklarda ütopyaların toplum tarafından gündelik hayata uygulanmış hali olarak da geçmektedir. Michel Foucault ütopya ve heterotopya arasındaki ilişkiyi 'ayna' kavramı üzerinden yürütür. Foucault (2000)'Başka Mekânlara Dair' adlı konferansta bu metaforu şu biçimde açıklığa kavuşturur:

> *Ayna, sonuçta, bir ütopyadır; çünkü yeri olmayan yerdir. Aynada kendimi olmadığım yerde görürüm, yüzeyin ardında sanal olarak açılan gerçekdışı bir mekânda görürüm, oradayımdır, olmadığım yerde, kendi görünürlüğümü bana veren, olmadığım yerde kendime bakmamı sağlayan bir tür gölge: Ayna ütopyası. Fakat, gerçekten var olduğu ölçüde ve benim bulunduğum yerde bir tür geri dönüş etkisine sahip olduğu ölçüde, ayna aynı zamanda bir heterotopyadır; kendimi orada gördüğümden, bulunduğum yerde olmadığımı aynadan yola çıkarak keşfederim.*

Yani 'ayna'nın diğer karşı yüzünde kişinin kendini gördüğü bakışlar, hareketler, yansımalar sayesinde birey kendi bulunduğu yerin bilincine varır. Ayna hem karşıya bakıldığında oluşan/algılanan mekânı hem de var olunan gerçek mekânı göstermesi bakımından ikili yönü(ütopik ve heterotopik) sanal ve gerçek dünyayı birleştirerek bir heterotopya oluşturur. Bireyin, kendisini kuşatan bütün mekânla bir etkileşim içerisinde olma mecburiyeti vardır aynı zamanda varoluşşal algılama durumu olması için sanal mekânla da karşılaşmak durumunda kalır. Bu bağlamda 'ayna' hem olanı/olmayanı hem de sanalı/gerçeği yansıtmaktadır. Bu noktada Foucault 'özne' konusunu ön plana çıkarır. Çünkü heterotopyayı

ve ütopyayı algılama işi bireydedir. Özne ve ayna metaforları bireye aşina olan ve yabancı olan arasındaki ayrımı ortaya koyarken aynı zamanda kendi ve öteki üzerinden de bir farklılaşma olduğunu gösterir. Böylelikle öznesel deneyimleri oluşturan iktidarın ya da güçlerin aynı anda çeşitli mekânları oluşturabileceğini de göstermektedir.

Foucault'ya göre mekânsal anlatımı zenginleştiren heterotopyalar altı farklı düzen üzerinden gerçekleşir. Birincisi, her toplumun kendine özgü ürettiği bir heterotopyası vardır. Kendi yaşanmışlıklarına, kültürlerine, inanış biçimlerine göre ortaya konulan heterotopyaların doğal olarak çok çeşitli şekilleri vardır. Bundan dolayı dünyada tek ve kesin sınırlarla çevrilmiş bir heterotopyadan bahsetmek mümkün değildir. Foucault bu ilk biçimi sapma ve kriz heterotopyaları olmak üzere ikiye ayırır. Kriz heterotopyalarını daha çok 'ilkel' olarak tanımladığı toplumlara atfeder. Toplumlarda bazı dönemlerde kriz dönemleri ortaya çıkar. Hamile kadınlar, gelişme döneminde olan ergenler, yeni evlenen çiftler gibi durumlarda bulunan kişiler gündelik hayatın dışında bu kriz dönemlerinin geçirilmesi gerektiği düşüncesiyle kriz mekânları oluşturulur ve bu heterotopyalar geçici olarak düzenlenen hiçbir yer teması altında gerçekleştirilir. Foucault yeni evlenenlerin balayı tatiline gitmesini bununla açıklar. Ya da erkeklerin cinselliğinin başladığı dönemlerde askerde veya ailesinin dışında bulundurulması da kriz dönemini atlatılması için oluşturulmuş heterotopyalardır (Foucault, 2000, s. 296). Bu mekânlar içerisinde kutsallığı veya yasak olanı barındırır. Tıpkı bekaretin kutsanması veya yaşlıların dışlanması gibi. Foucault'ya göre son zamanlarda bu kriz heterotopyaları popülaritesini yitirmeye başlamakta ve yeni bir form kazanmaktadır. Dönüşen kriz mekânları sapma heterotopyaları olarak kullanılmaktadır. Kabul edilen belirli normların çizgisinden sapmış durumlar yeni bir mekân oluşturmaktadır. Düzenden ayrılan sapma davranışlarının ortalama bir düzene tekrar konulmaya çalışılması adına kurulan heterotopya biçimidir. Foucault bunlara hapishaneleri, akıl hastanelerini, psikiyatri kliniklerini, huzurevleri ve bakımevlerini örnek vermektedir (Foucault, 2000, s. 297). Çünkü bu mekânlarda bulunan insanların toplumun normal olarak belirlediği sınırın dışında kalanlardır. Örneğin yaşlılıkta insanlar fiziksel engelinden dolayı düzenin gerektirdiği aktif ve üretken olma gerekliliğinin dışında kalmaktadırlar. Bu nedenle sapma heterotopyaları toplumdan yalıtılarak bir yere kapatılma, ıslah edilme, tecrit edilme, cezalandırılma, daha az görünür hale getirilme gibi pratikleri beraberinde getirmektedir. Aynı şekilde kültürel normların dışında bulunan deli olarak da adlandırılan kişiler bir psikiyatri kliniğine kapatılarak toplumdaki işlevsizliğinin (aylaklığının ya da işe yaramazlığının) görünür olmasını engellemektedir.

Foucault'nun ikinci tanımladığı heterotopya mekânı ise işlevleri açısından ele alınmıştır. Belirli bir mekânın tarih boyunca farklı işlevleri vardır. Yaşanan farklı olaylar, toplumsal değişimler, dönüşümler bu heterotopyaların farklı boyut kazanmasına ve işlevlerinin de çeşitlenmesine olanak sağlamaktadır. Foucault bu mekânlar için mezarlıklar örneğini verir. Önceden şehirlerin merkezlerinde bulunan bu alanlar modernleşmeyle birlikte kentin dışında yer almaya başlamıştır. Aslında önceleri kutsallık atfedilen bu mekânlar bireyselleşme akımına yenik düşmüş ve farklı bir coğrafi koordinatta 'öteki mekân' olarak konumlanmıştır. Bu sayede heterotopik mekânlar tarihin her döneminde varlığını sürdürmüşlerdir fakat hayattakilerle ölenler arasında da bir sınır oluşturmuşlardır. Bu yönüyle mekâna toplumsal bir işlev sunmaktadır (Foucault, 2000, s. 298).

Üçüncü heterotopya özelliği ise farklı işlevleri olan mekânları bir araya getirmesidir. Kendi içerisiyle birbirleri ile ortak noktası olmayan veya sadece kısıtlı alanlarda birbirine temas eden birçok mekânı kendi bünyesinde birleştirme özelliğine sahiptir. İçerisinde birçok farklı sosyal ve kültürel işlev barındıran kafelerin ve kitapçıların birleşerek kitap kafeleri oluşturması heterotopik mekânlara örnek olarak gösterilebilir. Foucault tiyatro, sinema, bahçe ve halı örneklerini vermektedir. Sinema ve tiyatrolar, farklı zamanları, farklı mekânları, kurgusal ve gerçek kişilikleri tek bir sahneye taşıyarak farklılıkları bir mekânda toplamakta ve mekânsal işlevini yerine getirmektedir.

Dördüncü ilke ise zamansallıkla ilişkilidir. Bu heterotopyada ise bireyler bulundukları ortamdan uzaklaşarak sunulan mekâna adapte olurlar. Zamanın biriktirilmesi ve arşivlenmesi söz konusudur. Zamanın tükendiği noktada mekân ön plana çıkarak bellekleri canlı tutuma görevini üstlenir. Hafızanın canlı kalmasına yardımcı olur. Foucault (2000, s. 299) kütüphane ve müzeleri bu heterotopya türüne örnek vermektedir. Zamansallıkla doğrudan ilişkili olan tarihin, belgelerin, anların kayıt altına alınması ve başka bir zamanda sunulması heterotopik mekânları meydana getirmektedir. Zamanın süregelen düzeninden ayrılma olması durumunda heterotopyalar devreye girmekte ve hafızayı canlı tutmaktadır. Heterotopyalar belirli zamansal birikimlerin ortak bir mekânda toplanmasında önemli bir konumdadırlar. Bunlara ek olarak panayırların, resim sergilerinin, tatil köylerinin de zamansal heterotopyayı ifade etmekte kullanılan aracılar olduğu söylenebilir.

Bir diğer açıklayıcı ilke ise heterotopyaların belirli kısıtlamalar içeren açılma kapanma durumlarının olmasıdır. Bir mekânın sunduğu kurallara uyulması gerekir, bu heterotopik mekânların kendine özgü kuralları ve işleyiş sistemi vardır. Bu sistem bir yere dahil olma veya oradan tecrit edilme durumunu da ortaya çıkarmaktadır. Gelişigüzel biçimde heterotopik mekânlarda bulunulmaz, oralarda belirli bir süre geçirilmesi veya en azından sunduğu

olanaklara göz yumulur. Yani ya bir süre zorla alıkonulur ya da oraya erişebilmek için belirli izinlere tabi tutulur. Kışlalar veya misafir evleri bu mekânlara örnek gösterilebilir.

En son olan altıncı heterotopik ilke ise üretilen yanılsama mekânlarının bir diğerine göre olan konumudur. Yani bir yanılsama mekânı oluşturularak gerçek olan mekânlar ötekileştirilir ve onu da bir yanılsama olarak sunarlar. Hatta bu durumun tam tersi de söz konusu olabilir. Gerçek mekân, heterotopik mekânı dışlayabilir aynı zamanda tüm karmaşıklıklarını ve düzensizliklerini de ortaya koyabilir. Foucault (2000, s. 301) koloniler ve genelevleri bu ilkeye örnek olarak gösterir. Genelevlerde sunulan sanal gerçeklikler, asıl mekânı bir yanılsama olarak göstermekte ve böylece kendi gayrimeşruluğunu meşru bir hale getirir. Sömürgecilikle kurulan koloniler de içerisinde kusursuz olanı barındırması yönüyle asıl uzamı tecrit eder ve kendini üst konuma yerleştirir.

Foucault heterotopik uzamlar listesine mezarlık, sömürge, genelev ve hapisane gibi yerleri de ekler. Yaşamın farklı deneyimlenebileceği yerlerin (dans salonu, belediye parkı gibi) varlığının ne denli önemli olduğunu fark etmemize yol açar. Foucault bize hayal ürünü olarak değil, halihazırda var olan toplumsal süreçlerle temas içindeyken "ötekilik", başkalık ve dolayısıyla alternatiflerin keşfedileceği uzam olduğunu gösterir. Alternatifler bu uzamlarda şekillenir; var olan norm ve süreçlerin etkin bir eleştirisi yine bu uzamlardan hareketle oluşturulur. Bachelard'ın çalışmalarından esinlenen Foucault'ya göre, bu tür uzamların tarihi bize uzamsal biçimlerin radikal anlamda farklı toplumsal süreçlerle nasıl ve hangi yollarla ilişkilendiğini; bunların toplumun (ve onun ütopik panzehirlerin) tipik olarak tutunduğu homojenliği nasıl bozduğunu gösterir (Harvey, 2008, s.227).

2.8. Mekânsallık/ Üçüncü Mekân

Mekânlar birden çok ögeyi içerisinde barındırdıkları için tek boyutlu değil çok boyutlu bir yapı olarak ele alınmalıdır. Mekânın soyut anlamıyla ilgilenen ve 1960'lar sonrası ön plana çıkan mekân anlayışına katkı sunan Edward Soja, ortaya attığı üçüncü mekân (*thirdspace*) kavramı ile bilinmektedir. Mekânın bilinen anlamının dışında başka bir anlam yüklenmesine katkı sağlamıştır. Edward Soja mekân analizini ortaya koyarken sıklıkla Lefebvre'in ismiyle birlikte anılmaktadır. Edward Soja, Lefebvre'i mekâna disiplinler arası bir anlayışı kattığı için onu bir 'metafilozof' olarak adlandırmaktadır. Bunun nedeni Henri Lefebvre'in mekân analizini ve Michel Foucault'nun güç kavramlarını kullanarak ve üzerine yeni şeyler katarak farklı boyutta mekân anlayışı oluşturmuştur. Lefebvre'in kullandığı 'temsil mekânlarına' yani yaşanan ve toplumsal mekâna karşılık gelen 'üçüncü mekân'

kavramı sosyal bilimlerde yerini almıştır. Üçüncü mekânlar, sosyal olan mekânları ifade eder. Burada sosyal kelimesiyle anlatılmak istenen birlikteliklerin ve bir aradalıkların oluşturduğu ağ biçimleridir. Soja'nın ifade ettiği gibi bu noktada melez bir durum oluşmaktadır çünkü birey, eylem ve mekânların bir araya gelmesiyle çelişkili alanlar oluşmakta ve bu da aynılığı ortadan kaldırmaktadır. Edward Soja'nın burada aslında vurgulamak istediği nokta şudur: Çelişkilerin ortaya çıkmasında mekânın hem nesne, hem özne hem de üretici konumda olmasının etkisi vardır. Bundan dolayı mekânlar çelişkilerin yanı sıra mücadele alanlarını da ifade etmektedir. Mekânlar, kendi özgüllüğünü ortaya koyma ve ontolojik varlığını devam ettirme noktasında bir savunma alanı oluşturur. Böylelikle hem mücadelenin kaynağı he de aracı nesnes konumuna gelir. Mekânlar hem yapılanan hem yapılandıran ve aynı zamanda da tekrar biçimlendiren bir özelliğe sahip olurlar. Edward Soja (1989) da bu durumu üçüncü mekân ve mekânsallık (uzamsallık) kavramlarını kullanarak açıklar. Bölgeselleşme ve mekânsallaşma, tekrar yapılandırma sürecinde kendini gösteren unsurlardır (1989, s. 173).

Mekânsallığın trialektiği (*trialectics of spatiality*) kavramını üreten Edward Soja, temel çıkış noktası olarak ikili anlayışın eleştirisini almıştır. Hayal ve gerçeklik, mekân ve yer, zihinsel ve fiziksel, soyut ve somut gibi birbirini öteleyen ikili yapıya karşı çıkarak mekâna yeni bir boyut kazandırmıştır. Tecrübe edilmiş mekân veya üçüncü mekân olarak adlandırılan yerler sadece nesnel gerçekliği olan veya zihinsel olarak düşünülen yerler değildir. Aynı zamanda deneyimlenen, tecrübe edilen, yaşanan bir yapıyı da ifade eder (Soja, 1996).

Aslında Edward Soja, Lefebvre ve Foucault'nun analizlerini kullansa da Foucault'yu anlaşılması zor olarak tanımlamaktadır. Soja'nın kullanmış olduğu mekânsal fikirlerin çoğunluğunda Foucault'nun görüşleri yer almıştır. Soja'ya göre Foucault'nun heterotopya kavramı mekânı anlamada sürekli tekrarlanan düaliteyi aşmak için iyi bir yol gösterici niteliktedir. Farklı ufuklar açarak mekânın kavrama noktasında güzel bir dayanak oluşturmaktadır (Soja, 2014, s. 177). Aynı zamanda da Lefebvre'in yaptığı gibi üçlü mekân türü geliştirmiştir. Bunlar birinci mekân, ikinci mekân ve üçüncü mekânlardır. Birinci mekânlar, realitede karşılığı olan ve mimarlar gibi şehir ve yapılanmayla ilgilene kişiler tarafından ortaya konulur. İkinci mekânlar daha çok 'yer' kavramı ile ilişkilendirilir ve aynı zamanda imge ve sembollerle temsil edileni içerir. Birtakım soyutlamalarla kendini var eder. Üçüncü mekânlar ise sosyal olandır. Birinci ve ikinci mekânlar birtakım etkenlerle tekrar yapılanarak üçüncü mekânları oluştururlar. Bundan dolayı ilişkiselliği de içeren üçüncü mekânlar, birinci ve ikinci mekânları kuşatıcı niteliktedir. Sosyalliğin de bir getirisi olan deneyimler de bu mekânlarda yaşanmaktadır (Soja, 1996). Bu üçüncü mekânlar her türlü zıtlığı ve çelişkileri de içerisinde barındıran ve aynı zamanda yoğun ilişkiselliklerle de

kendini ortaya koymaktadırlar. Soja'ya göre mekânlar sabit olmadığından sürekli bir değişim içerisindedirler ve mekânın ikili yapısı üçüncü mekânda bir bozuma uğrar ve yeniden biçimlenir. Bu noktada üçüncü mekânlar yeniden kurma rolünü üstlenmektedirler. Soja'nın da ifade ettiği gibi 1960-70'li yıllarda farklı biçimlerde anılmaya başlanan üçüncü mekân kavramı, hem multidisipliner olma açısından hem de ideolojik yapının ortaya çıkardığı bir sonuç olmasından dolayı birincil ve ikincil mekânı kapsayıcı niteliktedir. Bu nedenle Foucault ve Lefebvre'in mekânsal analizlerini de ifade etmektedir (Soja, 1996, s. 11).

Şekil 2:Edward Soja'nın Üçüncü Mekân Anlayışı[7]

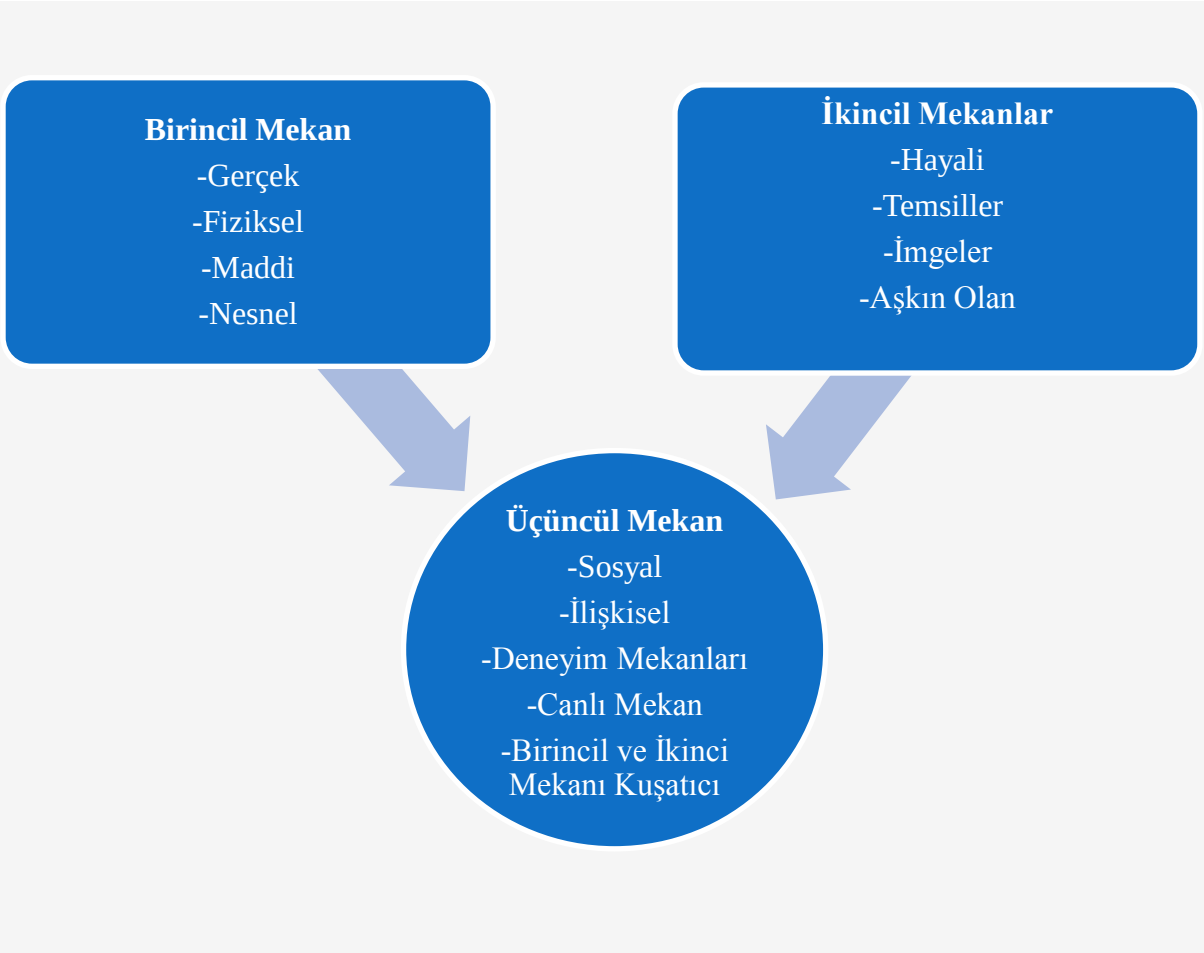

Edward Soja'ya göre mekânı ifade ederken kullanılan mekân temsilleri kavramı hegemonyanın, fikirlerin ve erk sahiplerinin sembolize edilmiş şeklidir. Bu mekânlar kullanılan kavramların, bilgi paketlerinin, ideolojilerin yetkisini gösterdiği alanlardır. Aynı zamanda da mekân salt bir açıdan tanımlanamaz. Bu yerler hem somut olarak kendini ortaya koyarken hem de kurgusaldır yani gerçek ve hayali olanı ifade eder. Bunların algılanabilmesi

[7] Şablon bu tezin yazarı tarafından hazırlanmıştır.

için gündelik yaşam pratiklerindeki karşılığını iyi kavramak gerekmektedir. Büyük ölçüde farklı biçimlerde yaşanan eylemler farklı türde mekânı deneyimleme imkanı vermektedir. Hatta bazı zamanlarda içinde bulunulan bir mekân aynı anda diğer mekân türlerini de içerebilmektedir. Bireyler, fiziksel olarak bir mekânda bulunurken zihinsel olarak başka bir mekânda kendini tahayyül edebilir ve aynı zamanda üçüncü mekânı ifade eden sosyal alanlar da bu aynı zamansallığa denk gelebilmektedir. Bundan dolayı içinde bulunulan mekân göreceli bir konuma yerleştirilmiş olmaktadır.

Bilindiği üzere mekân farklı boyutları içermektedir. Bununla beraber de mekânsal dönüş olarak tabir edilen mekânın değişik yönleriyle ele alınması durumu mekâna yeni bir anlam katmıştır. Edward Soja'ya göre mekân konusunun insanla bağdaştırılması ve salt coğrafyanın öznesi olmaktan çıkması bu mekânsal dönüşle sağlanmıştır ve bu da 1960'lı yıllarda Paris'te gerçekleşmiştir. Fakat mekânsal canlanmanın asıl adresini de Los Angeles olarak göstermiştir. Buranın ön plana çıkmasında kentsel hareketliliğin bir hayli fazla olması, postfordist üretim şeklinin olması, sermayenin küresel akışına katkı sağlayan merkezi konumda olması, geniş enformasyonel yapıya sahip olması gibi etkenlerdir (Soja, 2009, s. 23). Şehirlerde düzensizlikler artış gösterirken insan ve toplum davranışına yönelen anlayış eski tarihselci ve tek boyutlu mekân anlayışına alternatif olarak ortaya çıkmış ve onu şekillendirmiştir (Soja, 2009, s. 18). İnsanın değişkenliği ve o pratiklerin coğrafyaya yansıması orayı canlı ve devingen bir hale getirmektedir ve mekâna yapılan bu vurgu Los Angeles gibi büyük yerlerde yankı bulmuş ve ilerlemiştir. Soja'nın *Postmodern Geographies* adlı kitabında sıkça değindiği gibi eleştirel teoride önceden tanımlanmış mekânın yeniden kurgulanması mekânı ön plana çıkaran büyük bir etkendir. Mekânın canlanması bir bakıma Soja'nın bu sıkıntıları eserlerinde gündeme getirmesi ve yaptığı detaylı analizlerdir. Ona göre mekân boş konteynır ya da sınırları çizilmiş kategorik bir şey değildir. Mekân bunların çok daha ötesindedir. İçerisinde sosyal etkileşimleri, toplumsal ilişkileri ve çok boyutlu süreçleri barındırmaktadırlar (Soja, 1989, s. 1). Bunlar mekân üzerinde sosyal sermayenin üretimi ve devamlılığını belirleyen ve etkiye sahip olan konumundadır. Ayrıca bir diğer çalışması olan Seeking Spatial Justice (Soja, 2010, s. 4) adlı eserinde mekânsallığın ortaya çıkmasında sosyo-mekânsal diyalektiğin mekânın ontolojik yapısının önemini vurgulamıştır. Bu kitabı diğer eserlerinde de ele aldığı yaklaşımları destekleyici niteliktedir.

Soja'nın mekân analizinde ön plana çıkardığı bir başka nokta ise sosyal gerçekliğin meydana geldiği alanlar olmalarıdır. Fakat burada gerçekleşen sosyalite pasif bir yapıda değildir. Bu durumda mekânlar toplumsal gerçekliğin hem kapsayanı hem de içerenidir. Aynı

zamanda hem bir nedeni hem de bir sonucu barındıran toplumsal, sosyal ve kültürel boyutu bulundurmaktadır. Soja şu sözlerle mekânsal çeşitliliği anlatmaktadır: "bizler içinde bireyleri ve şeyleri yerleştireceğimiz bir boşlukta yaşamıyoruz. Farklı renkteki ışıkların gölgesinin olduğu bir boşlukta yaşamıyoruz. Biri diğerine indirgenemeyecek ve kesinlikle birbirine denk gelemeyecek siteleri betimleyen birtakım ilişkiler içinde yaşıyoruz" (Foucault, 1986, s.23, aktraran Soja, 1989, s. 17). Buradan da anlaşılacağı üzere mekân heterojen ve ilişkisel boyuttadır. Sosyal olanı ifade etmektedir.

3. İNSAN-MEKÂN ETKİLEŞİMİ

3.1. Toplumsal Etkileşimcilik

Bireyler, gruplar, topluluklar, toplumlar arasında var olan iletişimi mikro boyutta ele alıp inceleyen etkileşimcilik kuramı, toplumsal oluşumlardaki küçük ölçekler üzerinden gider. Etkileşimci kuramlar, Chicago Üniversitesi'nde Sosyoloji kürsüsünün yaptığı saha araştırmalarından ortaya çıkmıştır. Georg Simmel, Robert Ezra Park, George Herbert Mead, Herbert Blumer, Charles Horton Cooley, William Isaac Thomas gibi isimler etkileşimcilikte en çok bilinen isimlerdir (Durakbaşa, 2012, s. 34). Chicago Okulu'nda sembolik etkileşimciliğin kullanılmaya başlamasında bu isimlerin öğrencilerinin sosyal psikoloji, suç sosyolojisi, küçük gruplar sosyolojisi, kent sosyolojisi gibi alanlarda yapmış oldukları çalışmalar sayesinde olmuştur. Arslantürk ve Amman (2011, s. 512)'a göre

> *Sembolik etkileşimcilik terimi, etkileşim teorisinin önemli isimlerinden biri ve bu teorinin temellerini hazırlamış olan Herbert Mead'in öğrencisi olan Blumer'e aittir. Mead ve Blumer'in yanı sıra birçok etkileşimcinin Chicago Üniversitesi'ne ait olmalarından dolayı bu teori Chicago geleneği olarak da bilinmektedir.*

Etkileşimci bakış açısı küçük boyutlardaki ortamlarda benlik ve kimliğin oluşumu, toplumsal hareketlilikler, küçük gruplar gibi daha mikro açıdan değerlendirilebilecek konuları ele almaktadır. Bu inceleme alanının kendine has yapılarından biri de toplumsal yaşam alanındaki farklılıklara dikkat etmesi ve büyük anlatılardan uzak durmasıdır (Durakbaşa, 2012, s. 35). Aynı zamanda küçük grupları incelediğinden etnografik çalışmalar da etkileşimciliğin önemli saha alanını oluşturmaktadır. "Etkileşimciler, sosyolojinin yapı ve kurum gibi temel kavramlarına da sıcak bakmazlar. Onlara göre insan, sürekli bir oluş halinde olduğundan sosyal düzenin de tamamlanmış bir olgu olarak düşünülmesi mümkün değildir" (Arslantürk & Amman, 2011, s. 213). Yani yapı kavramını redderek birlikte eylem kavramını kullanmışlardır. Çünkü yapı ya da kurum gibi kavramlar sabit ve durağan bir hali içerisinde barındırmaktadır. Fakat kurumları ya da yapıları oluşturan temel şeyler insan ve insan eylemleridir.

Toplumların ilerleme ve değişme süreçlerinde 'eylem' ve 'birey' kavramlarını önceleyen bir anlayışa sahiptir. "Toplum, bireylerin aktörlerin algıları ve birbirlerinden beklentilerine dayanan kenetlenmiş etkileşimlerden oluşuyormuş gibi görünür. Eylemin içeriği, aktörlerin kendilerini içinde buldukları sosyal mekânları nasıl okudukları ya da

tanımladıklarına dayanır." (Bilton, et al., 1996, s. 625). İçerisinde bulunulan durum, oranın nasıl yorumlandığına bağlı olmaktadır.

Sembolik etkileşim kuramında öne çıkan isim Erving Goffman'a göre bireyler içerisinde bulundukları dünyaya, ortama, mekâna bir anlam atfederler, onları yorumlarlar ve bununla birlikte yapılan eylemlerin nasıl olacağı da belirlenmiş olur. Ayrıca insanlar sosyal bir varlık oldukları için yaptıkları eylemler de doğal olarak diğer bireylerin etkileşim alanlarında gerçekleşmektedir. Bunun için bireylerin ortaya koydukları eylem ve pratikler bir diğerinin kurmuş olduğu anlam dünyasıyla karşılaşmaktadır. Bireylerin içerisinde yaşadıkları ortamlarda yalnızca kurgulanan anlamlar değil, aynı zamanda kullandıkları dil, giydikleri kıyafet, takınmış oldukları tutum ve davranışlar da bireylerin yaşamlarının ve toplumsal hayattaki konumlarının anlaşılması bakımından ipucu verir niteliktedir. Gündelik hayat pratiklerinin görünün olmasını sağlayan da bu simgesel dil ve aktörlerdir. Sosyal ve toplumsal yaşantılarda anlam v yorum dünyasını geliştiren kilit faktör de anlam ve yorum dünyasının üretilmesidir. Goffman bu yüzden içersinde bulunulan dünyayı yaşam sahnesi olarak nitelendirmektedir. Kurulan bu mecazi dünyada bireyler aktör olarak yer alırlar ve kendi oyunlarını kendileri tasarlarlar. Goffman'ın oldukça iyi bilinen bu kurgusu *dramatürji* olarak adlandırılır. Başkalarıyla oluşturulan bu etkileşim dünyasında bireylerin kendileri hakkında yorumlanmasını istediği davranışlar sergilenmeye başlanır. Bu yüzden bireylerin davranışları salt öznel olarak olarak değil ayn zamanda diğer aktörlere göre şekillendirilir. Goffman bu durumu 'benliğin sunumu' olarak adlandırmıştır. Diğerlerinde oluşan izlenimleri yönetmeye ve kontrol altında tutmaya yönelik etkileşimsel eylemler gerçekleşir. Ona göre sosyal dünya aslında insanların yaşam sahnesinde oynanmak üzere oluşturdukları küçük oyunlar üzerine kurulmuştur. Her birey kendi oyununu yazdığına göre sınırsız sayıda üretilen ve oynanan tiyatral oyun bulunmaktadır. Bundan dolayı insanlar artık kendi var olan benliklerinden sıyrılıp kurgulamış oldukları 'benlik imajı' ile birlikte yaşamaya devam ederler. Burada etkileşim kuramının ön plana çıkardığı nokta aktörlerin iletişim esnasında mikro açıdan oluşturdukları kimliksel yapıların üretilmesi ve devam ettirilmesidir. Üretilen yeni kimlik kurgusu seyircilere sunulur ve onların değerlendirmelerinden geçer. Bu seyirciler bireylerin yakın çevresinde bulunan ebeveynler, arkadaş grubu, çalışma arkadaşları gibi kişilerden oluşur. Bu çevreden bazıları kurgulanan tiyatral oyunun sadece bir kısmını görürken bazıları da tüm sürece şahit olabilir. Bu bağlamdan bakıldığında seyircilerin bazıları bu oyunda 'anlamlı öteki' konumunda olurlar (Bilton, et al., 1996, s. 625-626). Aynı zamanda Goffman, 'total kurumlar' kavramını da kullanmıştır. Burada total kurumlar kavramı çalışma ve oturma alanlarını açıklayan mekânsal ayrışmalar için kullanmıştır. Bu

ayrışma bireylerin benlik algısı ve kimlik oluşumu sürecinde olumsuz etki yaratmakta ve baskı yapmaktadır (Berberoğlu, 2009, s. 173) yani kısaca Goffman, etkileşimi dramatürji, aktör, performans, izlenim, performans araçları gibi kavramları kullanarak açıklamıştır. Goffman'a göre etkileşim, "bireyler ve performans ekipleri tarafından belli başlangıç aşamalarında sergilenen izlenim yönteminin sonucudur (Kinloch, Sosyolojik Teori, 2014, s. 255)". Yani etkileşim, çeşitli bilgilerin açığa çıkması ve bunların birbiri ile olan alışverişi ile ilgilidir.

Belirli durumlarda insanları harekete geçiren olayları görmeye çalışan etkileşimcilik anlayışında Goffman'ın yanı sıra Herbert Mead'in de öne çıkan kuramsallaştırmaları vardır. Mead'in bu kuramsallaştırmaları sosyal teoriyle ilgilene birden fazla alanın ilgi odağını değiştirmiştir. Özellikle sosyoloji, psikoloji, sosyal psikoloji alanlarında bireyler bir toplumsal varlık olarak kullanılmaya ve gereken değeri görmeye başlamıştır. "Sosyal davranışçı olarak Mead, toplumu, bireyin temel yaratıcılığını temsil eden sosyalleşmeye ilişkin dinamik ve değişmekte olan bir sistem olarak görmektedir" (Kinloch, 2014, s. 146). Bu aşamada sürekli devam toplumsal etkileşim sürecine sosyal benlikler katkıda bulunurlar ve böylece hem değişimi hem de etkileşim ve iletişimi kurma işlevi üstlenirler. Mead'e göre bireyler toplumsal etkileşimi ortaya koyan konumundadır. Aynı zamanda bunu rasyonel bir şekilde gerçekleştirirler. Sosyal etkileşim yalnızca sözlü etkileşimden oluşmaz aynı zamanda da jest ve mimikler ya da anlam dünyasının içerdiği duygu ve düşünceler gibi unsurlarla da iletişimi devam ettirir niteliktedir. Bu noktada Mead'in görüşü Cooley'in etkileşim görüşünden ayrılır çünkü Cooley'e göre bir bireyin hayatı boyunca karşılaştığı kişiler onun anlam dünyasını etkilemektedir. Fakat Mead bunun sınırlı olduğunu ve bazı bireylerin hayatın bazı dönemlerinde gerçekleştirdiği etkileşimler kişilik ve benlik oluşumuna katkı sunarlar.

Bu sistemde sosyal benlik-sosyal kişilik- sosyalleşme sürecine yeni unsurların ilave edilmesiyle süregelen sosyal değişime katkıda bulunarak etkileşim ve iletişim yoluyla

Şekil 3:Herbert Mead'in Tipolojisi

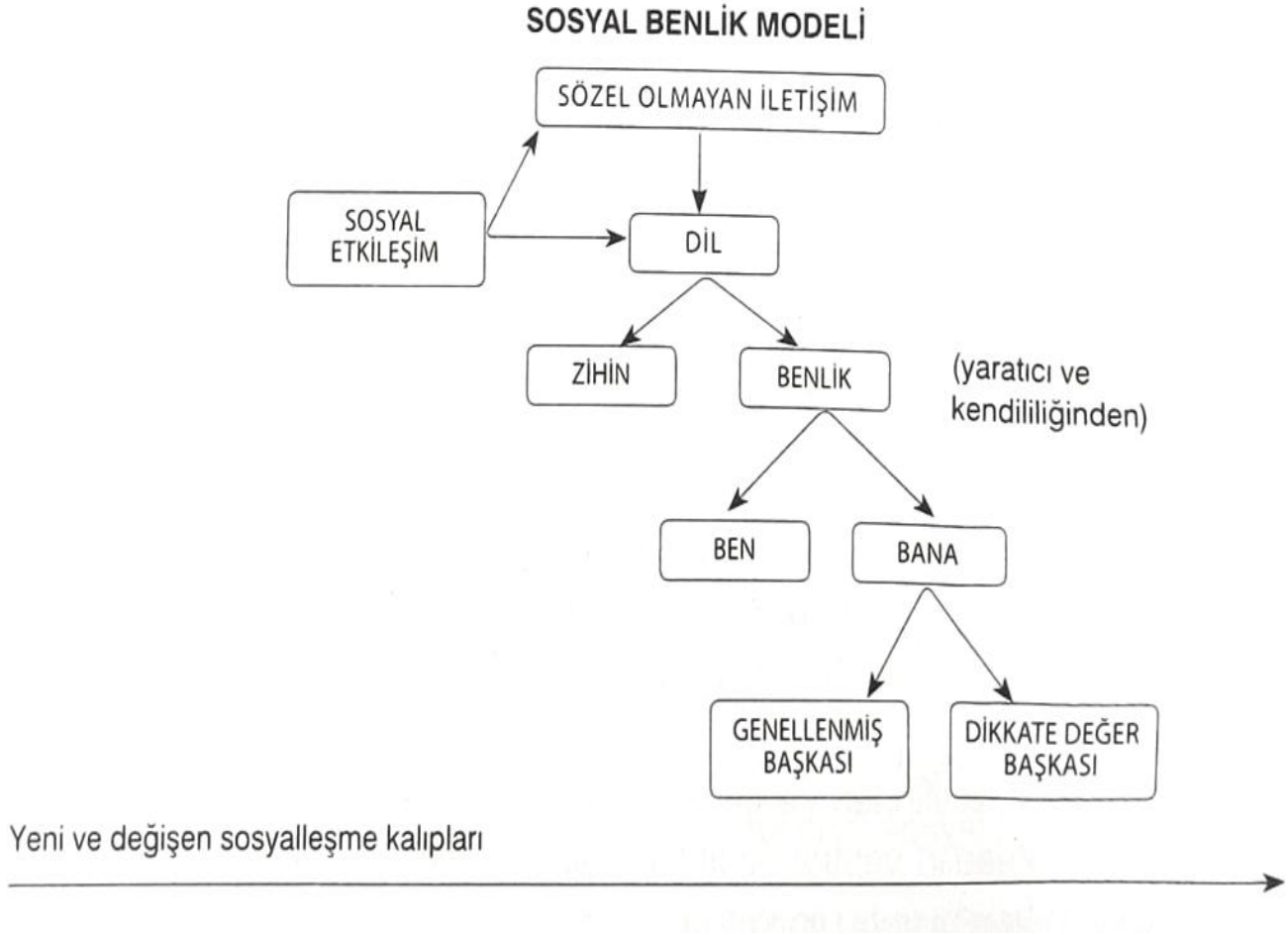

(Kinloch, 2014, s. 146)

3.2.Toplumsal/Sosyal Etkileşim

İnsanların bir arada bulunmaları doğal olarak iletişim kurmalarını da gerektirir. Sözlü veya sözsüz olarak iletişme girerler. İletişim kurma süreci yalnızca bireylere özgü olan bir durum değil, aynı zamanda devletler arasında, devlet-birey arasında, mekân-birey arasında, hayvanlar-birey arasında da gerçekleşmektedir. Bu iletişimin sonucu olarak farklı etkileşim biçimleri ortaya çıkmaktadır. Buna istinaden toplumsal ya da sosyal etkileşimler makro ölçeklerden ziyade mikro açıdan ele alınmaktadır. Makro alanları ilgilendiren fakat tümevarım ya da tümdengelim yöntemleriyle çözümlenerek mikro alanda incelenmektedir. Gruplar ya da bireyler arasındaki etkileşimi daha iyi anlamlandırabilmek için geniş boyutta büyük kolektif yapılarla ilgilenmekten ziyade gündelik hayatın pratiklerinde kendisini net olarak göstermektedir. Bu açıdan ele alındığında toplumsal etkileşim, "insanların diğerlerinin

tepkilerini dikkate alarak gerçekleştirdikleri eylemler" olarak tanımlanmaktadır (Bozkurt, Sosyolojiye Giriş, 2020). Toplumsal etkileşimin boyutu da kurulan ilişkilere göre değişkenlik göstermektedir. Bazıları iki devlet arasında sağlanan uzlaşma gibi büyük boyutlu ve geniş ölçekli olabilirken bazıları da ev içindeki rolleri kapsayacak nitelikte daha küçük ölçeklerde gerçekleşebilmektedir. Bazı etkileşimler daha formel, bazıları da daha tesadüfi olarak ortaya çıkmaktadırlar. Toplumsal bir mekânda birbirleri ile sürekli olarak ilişki içerisinde olan bireylerin paylaşmış oldukları kültürel özellikler, yaşama biçimleri, gündelik hayat pratikleri gibi etkenler zamanla birbirine benzemeye başlar. İlişkisel sosyolojiye göre mekânsal yakınlıklar, eğilimler ve yatkınlıklar beraberinde ortak kimlik, dil, sembol, kültür oluşumuna katkı sunmaktadırlar (Crossley, 2015, s. 218). Buna ek olarak Powell, ilişkilerin etkileşimleri kapsayıcı nitelikte olduğunu ifade eder. Etkileşim kavramı iki failin iletişim içerisinde olarak ontolojik yapıyı ima ederken, ilişki kavramının ise faillerin oluşturdukları ve sürdürdükleri yapıyı açıkladığını söylemektedir (Powell, 2015, s. 294). Yapı ve fail arasındaki özne nesne ilişkisinin oluşması için de birtakım faktörlerin olması gerekmektedir. Toplumsal etkileşimin sağlanabilmesi için gerekli olan en önemli kilit faktör ise iletişimin kurulmasıdır. Bu iletişim bazen sembollerle, imgelerle, kurulan bağ ile kendini gösterebilmektedir. Kurulan bu bağ ile ortaya çıkan etkileşim kimi zaman tarafları birbirine yaklaştırırken kimi zaman da uzaklaştırabilmektedir. Bireylerin hangi durumda nasıl konuşacakları ve kendilerini nasıl ifade edecekleri bu sosyal etkileşimle birlikte belirlenen şeydir. Bu açıdan bakıldığında etkileşim hem bireyleri, hem grupları hem de toplumu doğrudan ilgilendiren bir öneme sahiptir. İletişim olmadan toplumun bazı yapılarının da devamlılığını sağlaması mümkün görünmemektedir. Çeşitli biçimlerde bir araya gelen farklı unsurların birbiri ile olan bağlantıları sosyoloji literatüründe 'toplumsal etkileşim' olarak kullanılmaktadır. Bu sosyal/toplumsal etkileşimlerin farklı türleri bulunmaktadır. Sosyolojide bunlar mübadele, iş birliği, çatışma, rekabet, baskı ve uyum olmak üzere beş temel faktörden oluşur. Fakat zamanla toplumsal yapıların değişmesiyle birlikte benzeştirme ve uyarlama maddeleri de eklenmiştir.

Mübadele, ürünlerin, hizmetlerin, sermayenin insanlar arasında değiştirilme ya da takas edilme sürecidir. Mübadele süreci genelde ekonomik sermayenin değiş tokuş edilmesi olarak kullanılsa da bu değişim biçimi farklı şekillerde de olabilmektedir. Hatta toplumsal değişim büyük çoğunlukla kültürel ve toplumsal olabilmektedir. Mübadelede karşılıklı etkileşim söz konusudur. Mübadelede çift taraflı etkileşimler ve beklentiler söz konusudur.

İş birliği ise ortak olarak belirlenmiş hedeflere ulaşmak için insanların birlikte hareket etme durumudur. Bazı durumlarda insanlar ait olduğu grubun çıkarları ya da hedefleri için

kendi amaçlarını erteleme veya vazgeçme durumları da oluşabilir. İşbirliği sonucu elde edilen başarı veya ulaşılan hedef bir kişiye değil gruba mal edilir. İş birliğinde genellikle bir kişinin ulaşmakta zorlandığı hedef, başarı veya sorunların çözümü için geliştirilen bir etkileşim biçimidir.

Rekabet ise belirlenmiş olan bir amaca varmak için insanların birbiri ile verdiği mücadele sürecidir. Rekabet geliştirici bir niteliktedir. Burada çatışma ve rekabet kavramlarını karıştırmamak gereklidir. Rekabet yapıcı ve çatışma da yıkıcı niteliklere sahiptir. Rekabet var olan potansiyeli ortaya çıkarmada bir aracı iken çatışma var olan potansiyelin hırsa dönüşerek yok olmasına sebep olmaktadır. Ortada belirlenmiş bir hedef vardır ve bir grubun ya da belli sayıda bireylerin bu hedefe ulaşmak için çaba göstermesi ve bir diğerinin önüne geçmesi, yenilikler ortaya koyması, üretken olması gerekmektedir. Rekabet ortamında diğer birey ya da grubun hislerine, çıkarlarına, duygu ve düşüncelerine odaklanmak yerine doğrudan amaca yönelmek söz konusudur.

Rekabetten farklı olarak çatışmada ise bireyler ya da gruplar hedefe odaklanmaktan ziyade bir diğerini yok etme, ortadan kaldırma ya da etkisiz duruma getirmeye yönelik davranışlar sergilerler. Bazı durumlarda bu yok etmenin boyutu sadece bireyleri değil aynı zamanda mekânları, bölgeleri, kentleri, doğayı tahrip etme aşamasına da gelmektedir. Çatışmayla birlikte savaşlar çıkmakta, var olan değerler anlam yitimine uğramakta ve toplumsal olarak değişimler yaşanmaktadır.

Tek taraflı bir etkileşim biçimi olan baskı, bir grup veya bireyi bir şey yapması için zorlamaktır. Baskıda güç kullanma ve bir diğerinin üzerinde tahakküm kurma durumu söz konusudur. Yaptırılmak istenilen bir şeyin sağlanması amacıyla psikolojik, fiziksel, zihinsel, ekonomik olarak karşı tarafı sıkıştırmak ve yaptırım uygulamak gibi durumlar toplumsal etkileşimin baskı tipini oluşturmaktadır (Akan, 2012, s. 85) (Marshall, 2005, s. 47)

Yaşanan gelişmeler ve değişmelerle birlikte etkileşim tipleri arasında sayılmaya başlanan uyum uyarlama ve benzeştirme kavramları içerik bakımında birbirine benzemekte ve karıştırılmaktadır. Uyum kavramında ön plana çıkan şey, grup ya da bireylerde çatışmadan doğacak herhangi bir davranış ya da eylem değişikliğinin önüne geçilerek işbirliğinin sağlanacağı ortamı yaratmasıdır. Uyarlama tipi ise kişinin davranışlarını içerisinde bulunduğu grubun veya ait hissettiği yerin temel davranış örüntülerine göre biçimlendirilmesidir. Uyum çift taraflı olarak gerçekleştirilirken, uyarlama büyük çoğunlukla tek yönlüdür. Büyük bir grubun ana davranış biçimlerinin değiştirilmesinin yerine daha küçük boyutlu olan grup ya da birey değişiklik yolunu seçmektedir. Benzeştirme etkileşim tipinde ise yapılan davranışların örnek alınıp bireyin ya da grubun yaşam pratiklerine geçirilerek uygulanması söz konusudur.

Yeni ilişkiler kurmada, farklı bir kültür içerinde bulunma durumunda, göç veya sığınma zamanlarında benzeştirme etkileşim tipi görülmektedir (İnceoğlu, 2017)

Şekil 4:Toplumsal Etkileşim Türleri[8]

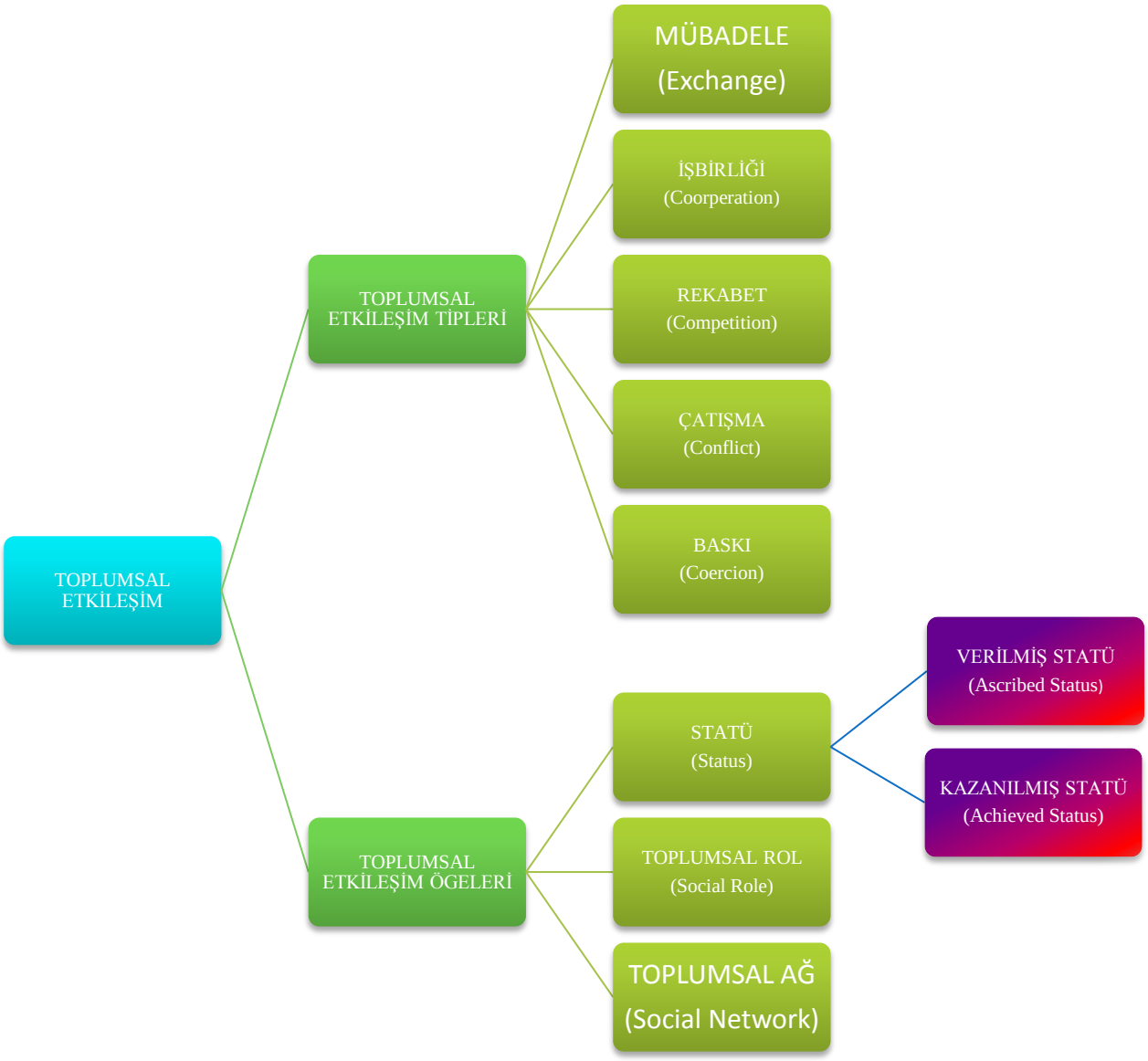

Toplumsal tiplerin yanı sıra toplumsal ögeler de etkileşimi daha detaylı incelemek için önem arz etmektedir. Statü, toplumsal rol, toplumsal ağ gibi kavramlar sosyal etkileşimin başat ögeleridir. Mikro sosyolojide değerlendirilme fırsatı bulan toplumsal ögeler, hem sosyoloji hem de sosyal psikoloji alanlarında sıkça kullanılmaktadır. Toplumsal etkileşim, diğer bireylerin davranışlarına ve gösterecekleri tepkilere göre ortaya konulan eylem türlerini kapsamaktadır. Buna bağlı olarak da farklı toplumsal etkileşim ögeleri ortaya çıkar. En

[8] Bu şema bu tezin yazarı tarafından hazırlanmıştır.

belirgin örnek statünün oluşmasıdır. Turner'a (2000, s. 16) göre statü, 'kişinin kendi kimlik ve kişilik özellikleri hakkındaki düşüncesidir ve aynı zamanda kişinin toplumsal yapı içerisinde işgal ettiği konumdur'. Genellikle rol kavramı ile karıştırılan statü kavramı, aslında toplumsal tabaklaşma ifadesi olarak da literatürde yer almaktadır. Belli sınıfsal katmanların kültürel, ekonomik, politik kriterlere göre kademelendirilip kullanılması statüyü açıklamaktadır. Sınıf ve statü kavram çiftinin oluştuğu bir yapıda 'benlik' kelimesi de ön plana çıkmaktadır. Toplumda başka insanların o kişiyi ya da grupları nasıl gördükleri, hangi konumda ve sınıfa yerleştirdikleri statü kavramını, o konuma göre hangi davranış kalıplarını bekledikleri de rol kavramını açıklayıcı niteliktedir. Statü, doğuştan ve kazanılmış olmak üzere ikiye ayrılır. Toplumun her ferdi statü-rol grubuna dahildir. Doğuştan statüler bireye doğumuyla birlikte verilmiş olur. Bu statü türüne belli ırk, cinsiyet, fiziksel özelliklerle elde edilen benlik yapısı verilebilir. Kazanılmış statülerde ise bireylerin kişisel çaba, emek yeteneklerle kazandığı konumlardır. Bireysel ve bilinçli taleplerle kazanılır. Bozkurt'un da ifade ettiği gibi modern toplumlarda rekabet ortamı daha yaygın olduğundan kazanılmış statü türü çok fazla görülür fakat geleneksel toplumlarda doğuştan statü biçimini görmek mümkündür (2008, s. 147). Statü konusunda sosyologların üzerinde durdukları statü tutarlılığı ya da statü kristalleşmesi kavramları, bireylerin statüsünün belirlenmesinde cinsiyet, eğitim, yaş gibi farklı boyutların birbirleri ile olan ilişkisinin tutarlı ve dengeli olması durumunda ortaya çıkmaktadır. Statü kristalleşmesinde bazı boyutlar arasındaki rekabet düzeninin bozulmasıyla birlikte ortaya çıkan çatışma durumları bireylerde sosyolojik ve psikolojik olarak sapmalar oluşturmaktadır (Turner, 2000, s. 14).

Toplumsal etkileşimin bir diğer ögesi olan toplumsal roller ise bir konumdaki kişiden yapılması beklenen davranış örüntüleridir. Bireylerin sergilemiş oldukları toplumsal roller içerisinde bulunduğu duruma kültüre ya da mekâna göre değişkenlik gösterebilmektedir. Örneğin babalık rolü her aileden aileye değişebilmekle birlikte kültürlere göre de değişebilmektedir. Geleneksel toplumlardaki üstlenilen babalık rolü belirli kalıplarla sınırlıyken, modern toplumlarda daha farklı işlevlere sahip babalık motifi görülmektedir. Ya da bir erkek evde baba, ofiste çalışan, aile ortamında evlat olmak gibi farklı roller üstelenirler. Kültür içerisinde var olan toplumsal normlar ve değerler, toplumsal roller aracılığıyla gündelik hayata geçirilir. Bir konumda normal olarak görülen bir toplumsal rol, başka bir statüde hoş karşılanmayabilir. Bundan dolayı bireyin sahip olduğu tek bir rol ve statü biçimi yoktur. Aslında bireyler sahip oldukları statünün sağlamış olduğu rol kümesinin de içerisinde bulunur. Bireylerin gündelik aktivitelerine göre çeşitlilik gösteren roller,

bireyin aynı anda farklı roller sergilemesine imkan tanır. Fakat bazı durumlarda kişilerin aynı anda sahip olduğu farklı roller arasında uyumsuzluk olabilmektedir. Rol gerilimi (*role strain*) durumunda iki farklı rol arasında anlaşmazlık ya da çıkar farklılıkları gözlenebilir. Rol çatışması (*role conflict*) durumu da oluşabilir. Burada rol geriliminden farklı olarak rol çatışması, iki farklı statü arasında gerçekleşmektedir. İki değişik statüden beklenen her bir rolün çatışması ve bireyi tercih durumunda bırakması söz konusu olmaktadır (Bozkurt, 2008, s. 148)

Şekil 5:Statü Seti ve Rol Setleri

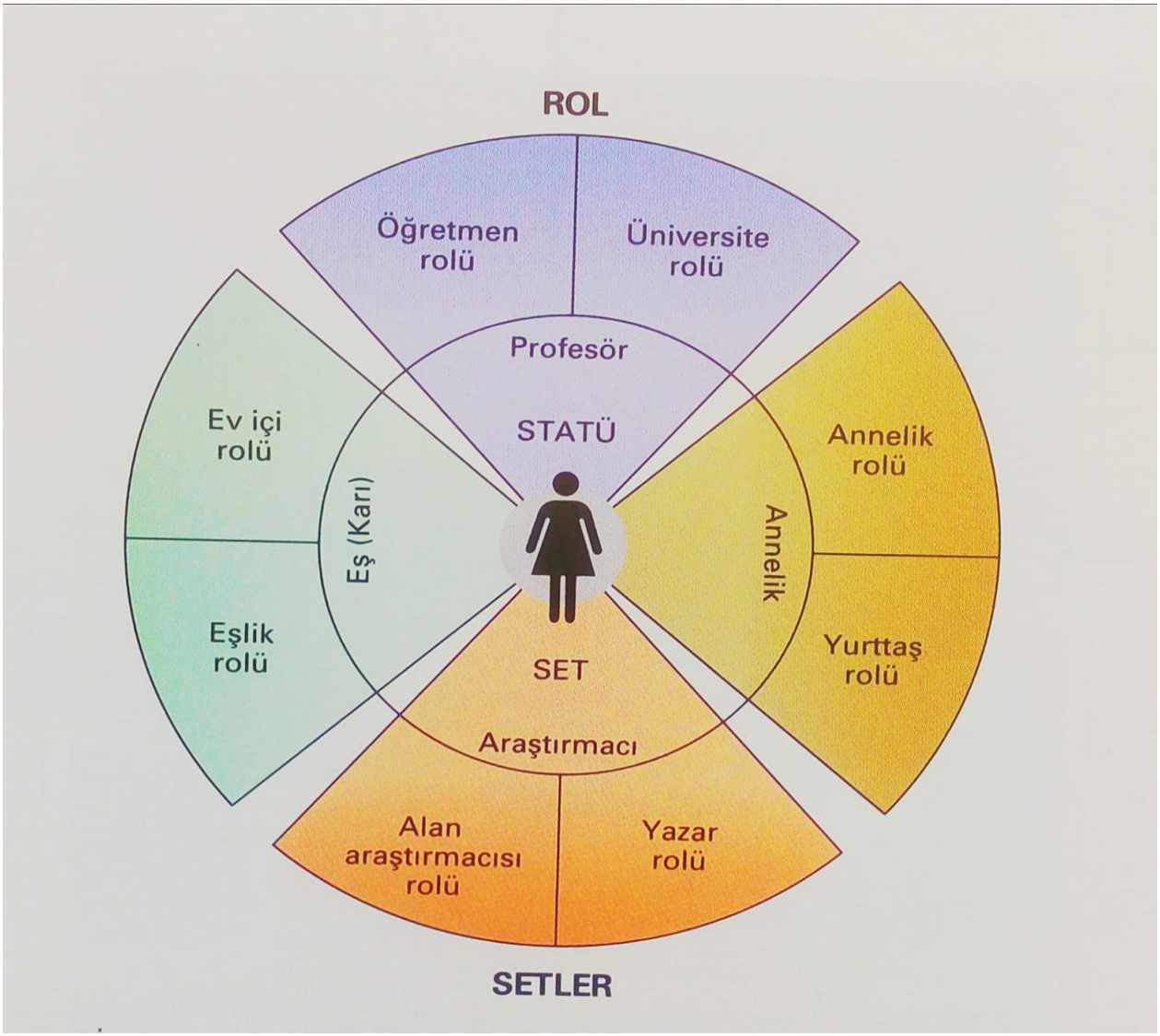

(Macionis, 2013, s. 141)

Toplumsal etkileşim ögelerinden bir diğeri ise toplumsal ağlardır. Bireylerin içerisinde bulunduğu grup ya da kültürün iletişimlerini içerir. Akan'ın (2012, s. 94) tanımına göre

toplumal ağlar, "bireyin hem grup içinde hem de gruplar, kuruluşlar ve kurumlarla olan bütün ilişkilerini içeren şebekedir". Bireylerin iş yaşamlarında referans gösterebileceği toplumsal ağlar bulunur. Bu ağlar yalnızca iş yaşamında değil aynı zamanda aile ilişkilerinde, arkadaşlık ve akrabalık durumlarında da iletişim sağlayacak bir çevre oluşturmaktadır. Bir kültür, grup ya da topluluk içerisinde oluşturulur. Sürekli etkileşim gerektirir fakat kurulan bu toplumsal ağların da önceden belirlenmiş ve çerçevelenmiş sınırları bulunmamaktadır. Örneğin aynı gruba mensup olan bireylerin farklı türlerde oluşturdukları toplumsal ağların olması mümkündür.

3.3.Mekân İçi Etkileşim

İnsanların bir arada bulunduğu alanlarda iletişimin varlığı da kaçınılmaz olmaktadır. İletişimin gerçekleşmesi için gerekli olan birtakım unsurlar bulunmaktadır. İletişimin gerçekleşeceği soyut veya somut bir alan, iletişimi gerçekleştirecek bireyler, iletişim kanalları etkileşimin gerçekleşmesini sağlayıcı özelliktedirler. Gerçekleşen bu etkileşim tek boyutlu ve tek yönlü olmamaktadır. Mekânın bireye, bireyin mekâna ya da bireyin bireye etkisi söz konusudur.

Bir mekânın tasarımını ayarlayan, gerekli çizimleri yapan kişiler oraya aynı zamanda ideolojilerini, yaratıcılıklarını, düşünme biçimlerini, hayallerini yansıtmaktadır. İçerisinde bulunulan mekânlar salt insan varlığı ile meydana gelmemektedir. Fiziksel mekânları üretmekle sorumlu olan kişiler ortaya koydukları ile her ne kadar pasif ya da arka planda görünseler de ürettikleri yapılarla kitleleri, bireyleri ve onların benimsediği kültürü değiştirecek ölçüde önem taşımaktadırlar. Mekânsal inşalar insanların barınma ihtiyaçlarını karşılayıcı nitelikte olsa da birtakım toplumsal normları, duygu ve düşünce biçimlerini, sahip oldukları değer yargılarını da biçimlendirici ve onlara anlam verici bir yöne sahiptirler. Mekân-insan ilişkisinde büyük önem taşıyan zaman kavramı da mekânın bugünkü geldiği noktayı anlamlandırmak açısından dikkate değer bir kavramdır. İlk zamanlardan beri içerisinde yaşanılan alanlar biçimsel olarak büyük değişimler yaşamış ve günümüzdeki şeklini almışlardır. Zamansal faktörler, mekânsal alanların oluşturulma aşamalarında aktif bir rol oynamaktadırlar. Buna ek olarak insan-mekân ilişkisi ele alınırken mekânın salt görünen, bilinen ve somut olan faktörlerin haricinde onun içerdiği ontolojik yapıya, yüklendiği anlamlara, taşıdığı iletişim biçimlerine de bakılması gerekmektedir. Bir mekânın içerdiği yapı ve onunla paralel olarak var olan sinerji, orayı kullanan bireylere yansımakta ve onların çevreye olan bakış açısını şekillendirmektedir. Mekânda olan duygusal anlam yoğunluğu,

hem bireylerin o anki ruh haline ve düşünme biçimine hem de mekânın sunmuş olduğu enerji ve tasarıma da bağlıdır. Bundan dolayıdır ki bir bir mekânda, şehirde, sokakta veya herhangi bir yerde geçilen, uğrak verilen yerler aynı olmasına rağmen bireylerde uyandırdığı izlenimler oldukça büyük farklılık gösterebilmektedir. Mekânda olan yaşanmışlıkların çeşitlenmesi, mekânın işlevlerinin, misyon ve vizyonunun kendine özgün yapısı, fiziksel özellikleri ya da bireylerin duygularına bağlı olarak yaşanan etkileşimin de boyutları değişmektedir. Mekân içi etkileşimde bazı duygular rahatlıkla açığa çıkabilirken bazılarında bastırma, bastırılma veya yok etme durumlarıyla da karşı karşıya kalınabilmektedir. Mekânda gerçekleşen karşılıklı etkileşim, her türlü olguyla kendi varlığını görünür hale getirir. Bundan dolayıdır ki mekânsal oluşumun her boyutu toplumsal, sosyal ve bireysel olana dair ipuçları sunmakta, onlara anlam kazandırmada gereken veriyi ortaya koymaktadır.

Bireyin mekân içerisinde kendi konumunu anlamlandırmaya başlaması ile birlikte mekânın birey üzerindeki etkisi oluşmaya başlamaktadır. Bireyin kendi anlamını keşfetmesi durumu ise ona atfedilen bir bireysellik üzerinden gerçekleşir. Özellikle küreselleşme ile birlikte yükselen tüketim kültürünün etkisiyle bireyler seçebilme özgürlüğüne ulaştığını hissetmektedirler. Bundan dolayı bireyler kendiliklerini bir mekân içerisinde değerlendirmeye başlamaktadırlar. Burada Genç (2017)'in ifadesine göre Pitirim Sorokin, bu kültürel olgunun gerçekleşmesinde üç temel ögeyi öne sürmüştür. Bunlar; anlamlar, araçlar ve insanlardır. İnsanların bir arada bulunduğu mekânlar araçları, etkileşimleriyle açığa çıkanlar anlamları ifade etmektedir. Mimari yapılar içersinde bireyler, nesne konumuna gelmekte ve o araçları kullanarak mekânın etkisine direnmektedir. Bu açıdan bakıldığında değerler, mekânlar, nesne ve özneler ortak bir noktada bulunmakta ve devingen bir yapının içersinde varoluşlarını sürdürmektedirler. Knapp ve Vangelisti (2000, s. 124-127) ise mekânsal etkileşimin dört boyutta olabileceğinden bahsetmiştir. Bunlar; doğal çevre, mimari yapı ve tasarım özellikleri, hareket içerisinde olan nesneler ve diğer insanların var olup olmama durumlarıdır. Mekânın büyüklüğü, mekânda kullanılan nesneler, dekoratif eşyalar, aydınlatma, ses sistemi, kullanılan eşyaların konumu, duvarların yapısı, kullanılan renkler, sunduğu hizmetler gibi faktörler bireylerin etkileşimi üzerinde etki yapmaktadır. Mekânın sunmuş olduğu fiziksel ögelerin yanı sıra kültürel, sosyal ve manevi ögeler de mutlaka insanlar üzerinde anlamlı bir değişiklik yaratmaktadır. Bir mekânın kurucularının sahip olduğu ideoloji, hayat görüşü, yaklaşımı veya konuşma biçimi o alanı kullananlar üzerinde doğrudan ya da dolaylı olarak iz bırakmaktadır. Kurgulanan mekânsal tasarımlar, insanların davranışları ve psikolojileri üzerinde doğrudan hâkimiyet kurabilecek düzeydedirler. İyi ve detaylı bir biçimde tasarlanmış mekânsal yapılar, bireyi içerisinde güvende ve rahat

hissettirir. İç ve dış tasarımın insanlara hitap edici nitelikte olması, kendine özgü bir yapısının bulunması, mekânın özgün ruhunu kolay bir şekilde aktarabilmesi gibi sembolik ifade biçimleri mekânın insan üzerinde olan etkisini gösterici niteliktedir. Bireylerin düşünme biçimlerini şekillendirmede, yeni hedeflerin oluşturulmasında, insanlara yön vermede, bilinç oluşturmada mekânsal faktörler oldukça etken rol almaktadırlar.

Mekân içi etkileşimde mekânın insana olan etkisinin yanı sıra insanın da mekân üzerine etkisi söz konusudur. Bu iki türlü etkileşim biçimi birbirinden bağımsız olarak gerçekleşmekte ve aynı zamanda birbirlerini var eden yapıyı da içermektedirler. O mekânı kullanan insanlar oradan etkilendiği gibi mekâna da yön verme gücüne sahiptirler. Bulunduğu mekânda bireylerin taleplerini iletme durumları orada yapılacak fiziksel ya da zihinsel değişimlere katkı sağlamaktadır. İzgi (1999, s. 26) bu etkileşimi şöyle ifade etmiştir: "Var olan çevre koşullarını kabullenmek yerine, o koşulları aktif girişimlerle denetleyerek, çaba harcayarak, kendi yaptığı ögelerle emeğini de katarak çevresini düzenlemeyi, yeni ve yapay çevreler oluşturmayı hedefleyen davranış biçimi tüm canlılar arasında sadece insana özgüdür". Bireyler var olduğu ve içerisinde bulunduğu alanlar üzerinde birtakım değişiklikler yaparak kendi benliğini, imajını, kimliğini oluşturmaktadırlar.

Mekândaki etkileşim tartışmalarında mekânsal kalite, mekânsal davranış, mekânsal elverişlilik gibi konular da oldukça önemlidir. Kahraman'a (2014, s. 74) göre "Mekânsal kalite mekânın insanın hangi ihtiyaçlarını ne ölçüde karşılayabildiği, mekânın nelere elverdiği ve bu anlamda da kullanıcıların davranışlarını nasıl yönlendirdiği ile doğrudan ilişkilidir." Aynı zamanda yeme-içme gibi fiziksel ihtiyaçların yanı sıra sevme, sevilme, arkadaşlık kurma, güvende hissetme, ait olma gibi bireylerin sosyo-kültürel ve psikolojik ihtiyaçlarının da karşılanacak düzeyde olması o mekânın kalite düzeyi ile doğrudan ilişkilidir (Günal & Esin, 2007, s. 21)

Bireyler içerisinde bulunduğu mekânı kendi hegemonyası altına almak, kendi ihtiyaçlarına cevap verecek niteliğe getirmek, kendi istek ve arzularına uygun bir şekilde talepte bulunmak gibi amaçlarla mekânsal kullanımı farklı boyutlara taşımaktadırlar. İnsanlar bir mekânla etkileşiminde ya oraya uyum sağlarlar, ya iç ve dış yapıyı değiştirirler ya da mekân değiştirerek farklı bir yeri kullanma yoluna giderler. İlk olarak bireyler genel anlamda bulundukları yere uyum sağlayarak varlığını mekânsal özelliklerle paralel hale getirirler ve herhangi bir talepte bulunmazlar. İkinci olarak bireyler eğer bulunduğu alandan hoşnut değilse orayı kişiselleştirme girişimlerinde bulunurlar. Mekânlara kendilerinden bilgi aktarma ve kendi egemenlik alanlarını oluşturma yoluyla insanlar mekânları etkilemiş olurlar. Oradan bir şeyler alırken aynı zamanda kendilerinden de bir şey vererek mekânsal varoluşu

oluştururlar ve bunu sürekli hale getirirler. Eğer ki mekânlarda bu süreklilik sağlanmazsa o durumda bireyler ait oldukları ya da içerisinde bulundukları alanları bırakarak başka mekân arayışına girerler. Başka bir mekâna taşınma durumu gerçekleştiğinde bu yer değiştirme şekli bireylerin mekândaki duygusal tatminlerinin ne ölçüde gerçekleştiğine bağlı olmaktadır (Günal & Esin, 2007, s. 23). Bu duygusal tatminler, mekânın kişiselleştirildiği ya da ihtiyaçlara cevap verir duruma getirildiği zaman sağlanmış olur. Aynı zamanda bireylerin özel ve gizli alanlarına karşı saygı beklentisi içersinde olmak da mekânlarda duygusal tatmini sağlayıcı ve güvende hissettirici niteliklerde olmaktadır. Fakat büyük ölçüde gözlemlenen günümüzde mekânların büyük bir kısmı kullanım özelliklerinden ziyade görsellik sunmak için ortaya konulmakta ve tasarlanmaktadır. Bundan dolayı bireyin özel alanına müdahil olan mekânlar rahatsız hissettirmekte ve sıklıkla mekân değişimi görülmektedir. Bu yüzden bireyler daha geniş alanları tercih etmekte ve kendilerine alan açmaya çalışmaktadırlar. Burada şöyle bir sorun ortaya çıkmaktadır: mekânın etkileşim yönü tek taraflı olmakta ve tasarımcıların kurguladığı mekânlar toplumlara yön vermeye başlamaktadırlar.[9]

[9] Süheyla Büyükşahin Sıramkaya, Mekân Konfigürasyonunun Sosyal Etkileşime OlanEtkisinin Fakülte Binalarında Sentaktik Analizi, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2015,Konya.sf,27.

Beria Günal,Nur Esin, İnsan-Mekân İletişimi Modeli Bağlamında Konutta Psiko-Sosyal Kalitenin İrdelenmesi,İtüdergisi/a, Cilt 6,Sayı 1,Mart 2007,19-30.Sf24.Yazılarındaki görseller kullanılarak oluşturulmuştur.

Şekil 6: Mekân-Davranış Etkileşim Süreci

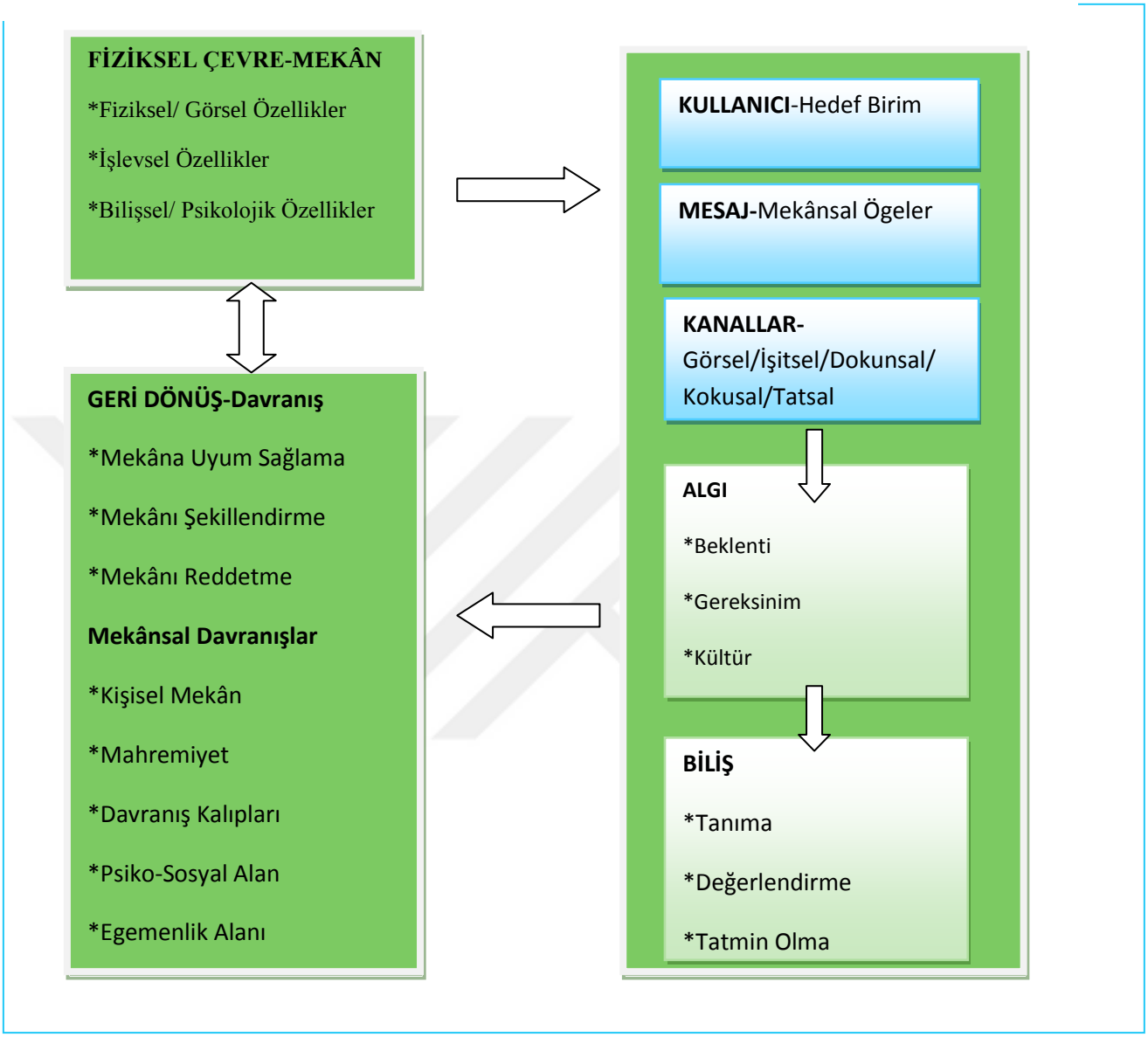

(Günal & Esin, 2007, s. 24) ve (Sıramkaya, 2015, s. 17)

4.SAHA ÇALIŞMASI: ANKARA'DAKİ KİTAP KAFELER

Yürütülen tezin bu bölümünde araştırma esnasında yapılan derinlemesine mülakat ve gözlemlerden elde edilen bulgular ele alınmıştır. Yapılan görüşmeler ve analizler sonucunda kitap kafelerde ortak olarak görülen birkaç başlık ön plana çıkmaktadır. Bunlar; kitap kafelerin sosyalleşme mekânı olarak kullanılması, enformasyon üremini sağlama ve süreklilik kazandırma, bireysel gelişime katkı sunma ve tüketimi sağlayıcı olarak işlev kazanma şeklinde gruplandırılarak incelenmiştir. Her bir başlık, katılımcıların vermiş olduğu cevaplarla desteklenerek ve yorumlanarak birtakım sonuçlar elde edilmiştir. Her bir katılımcının adı K1, K2, K3 gibi kodlarla sembolleştirilerek bilgilerinin gizli tutulması sağlanmıştır. Tezin ekler kısmında katılımcılarla ilgili genel bilgilerin yer aldığı bir tablo bulunmaktadır.

4.1.Kitap Kafelere Genel Bir Bakış

Kitap kafeler, Batı'da uzun süredir var olmalarına rağmen Türkiye'de yaklaşık son on yılda büyük şehirlerde yer almaya başlamıştır. Kitap kafelerin özellikle modern döneme uygun olarak genç nesle hitap eden yeni nesil mekânlar olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Choi ve Lim (2014, s. 65)'e göre "kitap kafe fenomeni yeni ortaya çıkmamıştır ve yayıncılık şirketleri kitap kafelerini 2000'lerin başından beri işletmektedirler." Aslında bu noktada kitap kafelerin cafelerden mi yoksa kitapçı/yayıncılardan mı dönüştüğü sorusu ortaya çıkmaktadır. Kitap kafelerin nasıl oluştukları içerisinde bulunmuş oldukları ülke, şehir, kültürel ortam, insanların ihtiyaçları gibi faktörlere göre farklılık göstermektedir. Türkiye'deki kitap kafelerin bir kısmı kitapçıdan bir kısmı ise cafelerden dönüşerek kendilerine bir alan bulmuşlardır. Kitapçıdan kitap kafeye dönüşen mekânların müdavimleri büyük çoğunlukla kitapla, okumayla, eğitimle ilgilenen kişilerden oluşurken cafelerden kitap kafeye dönüşen mekânları ziyaret eden kitle için bir tanım yapmak kolay olmamaktadır. Kitap kafelerin içerisinde bulunduğu bağlama göre nasıl var oldukları, işlevleri, sundukları hizmet biçimi farklılık arz etmektedir. Örneğin ekonomik durumu üst düzeyde olan şehir veya semtler için mekânın tasarımı daha fazla seçenek sunma imkanı taşırken tam tersi durum için mekânların faaliyetleri de buna paralel olarak değişmektedir. Bu noktada yine Choi ve Lim (2014, s. 65)'in ifadesine göre "her şeyden önce bir kitap kafenin temel işlevi sadece kahve servisi

değil aynı zamanda yeni bir kitap satma hizmetidir. Bir kitap kafede vitrin sunumu doğal olarak bir kitap alımına destek olacaktır." Buradan anlaşılacağı üzere cafe ve kitapçı ikilisi birbiriyle oldukça sıkı bir bağ içindedir ve birbirinin satışını destekleyici nitelikte olmaktadır. Bunları etkileyen önemli faktörler ise kitap kafelerin yer aldığı konumlarla ilişkili olarak dış mekân kullanımı, ortak ve bireysel çalışma alanı, ulaşılabilirlik, hitap ettiği kitle, yoğunluk, iç tasarım gibi etkenlerdir. Ankara'da ele alınan kitap kafelerin semtlere göre farklı biçimlerde işlev kazandığı görülmüştür. Örneğin Söğütözü'nde yer alan bir kitap kafenin hitap ettiği kitle üst ve orta-üst ekonomi seviyesine sahip olduğundan menülerde sunulan yiyecek içecek seçeneği daha fazladır. Aynı zamanda çevresinde iş merkezlerinin de bulunmasından dolayı beyaz yakalı çalışanlara hitaben tasarlanmış toplantı odaları bulunmaktadır. Bunun tersi olarak Kızılay Meydanı'nda bulunan bir kitap kafede ise normal cafeden kitap kafeye dönüşmüş bir mekân olmakla birlikte daha çok alt ve orta gelir seviyesine sahip müşterilere hitap etmektedir. Bu mekânda ise okey, tavla, pişti gibi oyunların oynandığı görülmektedir. Mekânların bulunduğu semtler görüldüğü üzere mekânların işleyiş şeklini değiştirici nitelikte olmaktadırlar.

Kitap kafelerin yaygınlaşmasında teknolojinin de dolaylı olarak etkisi bulunmaktadır. Dijitalleşen dünyada şehir hayatının çalışma temposu da gün geçtikçe artmakta ve insanların yoğun çalıma dönemlerinde toplantı yapmak, birilikte çalışma disiplini kazanmak gibi birçok eylem önem kazanmaya başlamıştır. Serbest ve esnek çalışma biçimi yaygınlaştıkça ofise veya çalışma alanına bağlılık görece azalmıştır. İnsanlar gittikleri yerde çalışma, yeme-içme gibi farklı faaliyetleri bir arada sunan mekânları tercih etmeye başlamışlardır. Aynı zamanda bir mekânda uzun süre kalabilme, internet imkanını kullanabilme gibi özellikler de mekân seçiminde önem arz etmektedir. Bunun için de yeni mekân arayışları ortaya çıkmış ve bu ihtiyacı karşılamaya yönelik olan yerlerin sayısı artmaktadır. Tunç ve Sevinç Kayıhan (2018, s. 234)'a göre mekânsal dönüşüm şu şekilde gerçekleşmiştir:

> "Kafelerde çalışma kültürünün oldukça eski bir mazisi olmasına rağmen, bir kısım kafe sahipleri yeni nesil çalışma biçimi olan ortak çalışma akımına uyum sağlayıp, kendilerini yenileyerek kullanıcıların ihtiyaçları doğrultusunda mekânlarını ona göre şekillendirebilmişlerdir. Fakat bir kısım kafe sahipleri ise uzun süreler kafelerde çalışarak yer işgal eden kullanıcıları engelleyebilmek adına internet erişiminde kesintilere gitme gibi bazı önlemler dahi almışlardır. Günümüzde de görülmektedir ki, kullanıcının ihtiyaçlarını önemseyen mekânlar kullanıcılar tarafından oldukça benimsenmektedir."

Türkiye'deki kitap kafelerle benzer olarak dünyada da kitap kafelerin de genelde yayıncılık faaliyetleriyle birlikte yürüyen ve aynı zamanda yiyecek-içecek-kırtasiye gibi ürünlerin bir arada bulunduğu alternatif mekânlar olarak görünmektedir.

Ayrıca bu çalışmada ele alınan kitap kafelerin genel özellikleri üzerinde de durmak gerekmektedir. Ankara Çukurambar'da faaliyet gösteren Liman Kitap Kahve araştırma yapılan kitap kafeler içerisinde en büyük alana sahip olan mekândır. İki katlı ve birden fazla fonksiyona sahip bir mekândır. Burada dış ve iç mekânda oturma, yeme-içme alanı bulunmakla birlikte oldukça modern şekilde tasarlanmış kitap raflarına, masa-sandalyeye ve sunum gereçlerine sahip bir kitap kafedir. Cafe bölümünde sunulan yiyecek ve içeceklerin menüsü oldukça çeşitlilik gösterirken aynı zamanda hitap ettiği kitlenin gelir düzeyi yüksek olduğundan ve konumundan dolayı fiyatlar diğer mekânlara göre daha fazladır. Kitap bölümü ise genişliği bakımında oldukça dikkat çekicidir. Kitapların sınıflandırılması türlerine göre yapılmıştır ve çocuklara özel bir alan da bulunmaktadır. bireysel ve grup çalışma odalarına sahip olması da öğrenciler tarafından tercih edilebilir mekân olmaktadır. Ayrıca kırtasiye bölümü çeşitli kupalar, okul çantaları, hediyelik eşyalar da içermektedir. Bu kitap kafenin önemli bir özelliği ise diğer kitap kafelere göre okuma ve kitaplara yönelik ilginin yüksek olduğu ve öncelik verildiği bir kesime hitap etmesidir. İş merkezlerinin oldukça yoğun olduğu, yüksek gelirli kişilerin ikamet ettiği ve siyasetçilerin ağırlıklı olarak ziyaret ettikleri bir mekânda konumlanmış olması kitap kafenin sunmuş olduğu olanakları artırıcı niteliktedir.

Ele alınan diğer birkaç kitap kafeler ise Ankara'nın merkezinde aynı ilçede konumlanmış olmalarına rağmen farklı özellikler göstermektedir. Örneğin bir kitap kafede kitaplardan ziyade cafe ortamı dikkat çekmekteyken diğer kitap kafede ise yayıncılık faaliyetleri ön plana çıkmaktadır. Örneğin Kızılay'daki Tayfa Kitap Kafe'yi ziyaret edenlerin büyük çoğunluğu öğrenci kitlesinden oluşurken yine Kızılay'da yer alan Kırmızı Kitap Kafe'yi genelde orta ve orta üst yaştaki kişiler tercih etmektedir. Kırmızı Kitap Kafe'nin bir üst sokağında yer alan ve halk arasında barlar sokağı olarak bilinen bir sokakta yer alan Kurtuba Kitap Kahve'yi kullanan bireylerin daha çok edebiyat ve söyleşi alanlarına ilgi gösterdikleri görülmektedir. Bu mekânı ziyaret eden kişilerin ise dini değerleri önceleyen ve muhafazakar bir hayat tarzına sahip oldukları gözlenmiştir. Bir diğer sokakta bulunan Fısıltı Kitap Cafe'de ise arkadaşlarla zaman geçirmek için gelen gençlerin olduğu görülmektedir. Bu ise mekân tercihinde ekonomik önceliklerden ziyade kişisel ve kültürel birikimlere göre hareket edildiğini göstermektedir. Aynı zamanda Kızılay'da yer alan bu mekânların

ulaşılabilirlik yönünden de çok büyük avantaj sağladıkları oldukça açıktır. Ankara'nın merkezinde bulunan bu kitap kafeler aynı zamanda bünyelerinde farklı kesimlerden ve hayat görüşlerinden olan insanları da barındırmaktadır. Bu nedenle Kızılay'da bulunan kitap kafeleri ziyaret edenlerin çeşitlilik arz ettiği gözlemlenmiştir.

Keçiören bölgesinde bulunan Kebikeç kitap kafe ise genelde oraya yakın konumda oturan öğrencilerin ders çalışmak için kullandıkları bir alandır. Dışarıda ve içerde cafe bölümü bulunan Kebikeç Kitap Kafe'de ise hem ikinci el hem de hiç kullanılmamış kitapların satışı yapılmaktadır.

Kızılay'da bulunan kitap kafelerin haricinde Dost Kitabevi'nin de oldukça önemli bir yeri vardır. Çok çeşitli kitap türlerini içerisinde barındıran Dost Kitabevi'nin cafe bölümü bulunmamakla birlikte dinlenme alanı, toplantı salonu, dış mekânı da yer almamaktadır. Yalnızca kitap çeşitleri ve kırtasiye ürünleri bulunduğundan kitap kafe özelliği göstermemekte ve bununla beraber herhangi bir dönüşüm de geçirmemiştir.

4.2. Bulgular ve Tartışma

4.2.1. Sosyalleşme Mekânı Olarak Kitap Kafeler

Yaşamı boyunca bireylerin birçok sosyal, fiziksel ve psikolojik ihtiyaçları bulunmaktadır. Bunun gerektirdiği diğer insanlarla iletişim halinde olma, içerisinde bulunduğu ana ve mekâna uyum sağlama gerekliliği insanlar arasında sosyal bağı ortaya çıkarır. Bu bağlar beraber bulunma, ortak şeyler paylaşma, benzer sosyal çevrede bulunma gibi eylemlerin varlığını sağlayıcı niteliktedirler. Yapılan gözlemler ve görüşmeler doğrultusunda insanların kitap kafeleri farklı amaçlarla tercih ettikleri ve kullanım şeklinin değişiklik gösterdiği görülmüştür. Bu mekânları sosyal anlamda arkadaşlarla buluşma, sohbet ve muhabbet etme, sosyal çevre edinme, etkinliklere katılma gibi sosyal ihtiyaçlarını karşılamak amaçlı kullanmakta oldukları ortaya çıkmıştır.

Yapılan saha görüşmelerinde katılımcıların genel olarak kitap kafeleri sosyalleşmek amacıyla kullandıkları gözlemlenmiştir. "Kitap kafeyi tercih etme sebebiniz nedir? Neden kafe veya kütüphane/kitapçı/kitabevi değil de bu mekânı tercih ettiniz?" sorusuna karşılık olarak katılımcılar, kitap kafeleri kullanırken tek başlarına ziyaret etmekten ziyade orayı

kendi akran gruplarıyla birlikte kullandıkları görülmüştür. Çevresindeki kişilerin tavsiyeleriyle kitap kafeleri ziyaret etme davranışı görülmüştür. Bir katılımcı mekân kullanımının arkadaşı sayesinde gerçekleştiğini şu şekilde ifade etmiştir:

Arkadaşım Serdar'dan dolayı ben buraya alıştım yani. Buraya çok da gelmiyordum bu sene gelmeye başladım. Ama gayet nezih sakin bir yer.(K10,2020)

Görüşmecilerin de ifade ettiği gibi mekânlarda bir diğer tanıdığını teşvik etme, kitap kafeleri tavsiye etme, beraber vakit geçirme davranışları mekân kullanımını artırıcı niteliktedir.

Arkadaş çevreme anlatıyorum. Teşvik ediyorum. Buraya davet ediyorum arkadaşlarımı. Yani herhangi bir restorantta oturacağımıza kitap kafede oturur hem yer, içer hem de kitaplara bakarız diye.(K8,2020)

Mekânsal davranışlarda birey tek başına bir yeri deneyimlemiş olsa bile onu genişletecek bir girişimde bulunmaktadırlar. Bulunulan mekânda sosyal iletişimi sağlayacak arkadaş ya da arkadaş gruplarına ihtiyaç duyulmaktadır.

Genelde önce tek başıma gelirim. Daha sonra arkadaşlarım da gelir. Bir grup oluyoruz burada. (K9,2020).

K9'u destekleyici nitelikte bir ifadeyi bir diğer katılımcı da şu şekilde ifade etmiştir:

Kitap kafelere bir arkadaşla gitmeyi tercih ediyorum. Ben yalnız kalmaktan pek hoşlanan birisi değilim. Hiçbir yere yalnız gitmemeye çalışırım.(K4,2020)

Bireylerin arkadaşlarıyla beraber mekân kullanma ve grup oluşturma davranışının yanı sıra bir mekâna gitmek ve orayı kullanmak için arkadaşlarla planlama yapma durumu da söz konusudur. Kitap kafelerde kurulan sosyal iletişimde bir diğer katılımcı ise arkadaş gruplarıyla yapılan sohbete ve bunun kendisine olan katkısına değinmiştir.

Mesela arkadaşlarımızla bir derdimiz olduğu zaman buraya gelip biraz dinlenmek çok çok güzel oluyor. Bir de burada arkadaşlarımla oturup sohbet ettiğimde, bir çay kahve içtiğimde, elime bir kitap aldığımda daha huzurlu hissediyorum. Bir de buranın kedisi var çok tatlı. Yani haftada bir geliyoruz ama yoğunluğumuza bağlı. İki haftada bir. Çıktığımız zaman geliriz ya bir …'a gidelim diye. Geldiğimiz zaman [kalma süresi] arkadaşlarıma bağlı. İşte bir yemek yiyip çıkacaksak bir- bir buçuk saat falan herhalde. Ama oturacaksak, sohbet havamız varsa daha uzun.(K12,2020)

Şekil 7:Sosyalleşme Mekânı Olarak Kitap Kafeden Bir Görünüm[10]

İnsanlar mekân tercihinde arkadaşlarla buluşmanın, sohbet muhabbet etmenin ya da sosyal çevre edinmelerinin yanı sıra düzenlenen etkinliklere katılmak amacıyla da mekânları tercih etmektedirler. Bazı kitap kafelerde düzenlenen yazar-okur buluşması, söyleşiler, müzik ve şiir dinletileri, edebiyat ve felsefe seminerleri, sinema akşamları, masal atölyesi, makarna partisi gibi etkinlikler insanları mekânlarda bir araya getiren ve etkileşimlerini sağlayan önemli aktivitelerdir. Bu etkinlikler sayesinde bireyler yazarlarla karşılaşma ve tanışma fırsatı bulmakta, soru sorma imkânına sahip olmakta ve kaliteli vakit geçirmektedirler. Görüşme esnasında bir kitap kafe çalışanı düzenlenen etkinliklerin önemine şöyle vurgu yapmıştır:

> *Etkinlikler tabi düzenleniyor burada. Ayda bir iki. İmza günleri oluyor. Söyleşiler oluyor. Bayağı etkili geçiyor. Burada yapıyoruz genellikle. Söyleşi burada [cafe bölümü], imza günleri de genelde mağazanın içerisinde [kitap bölümü] oluyor. İnsanlar sıraya giriyor. Kitaplarını satın alıyorlar ya da eski varsa ellerinde onları imzalatıyorlar. Ufak orada bir sohbet. Söyleşiler daha kapsamlı oluyor tabi. İnsanlar soru cevap eşliğinde burada gerçekleştiriyorlar. Amacımız o insanı görmek. Yazan kişiyi görmek. Bence bu da önemli. Biz de burada fotoğraf çektiriyoruz. Mutlu oluyoruz en azından. Adını duyduğumuz insanlar. Onlar da sıradan insanlar aslında. (K14,2020)*

[10] Kebikeç Kitap Kahve. Bu fotoğraf kitap kafenin instagram sayfasından izin alınarak kullanılmıştır. 17.07.2020.https://www.instagram.com/p/B2Y1ww9AHhE/

Bir mekân sahibi ile yapılan görüşmede de aynı şekilde bu tür etkinliklere ilgi gösterildiği görülmüştür:

> *Yani zaten ufak bir yer. Bir Sibel Eraslan geldi en son. O da izdihama yol açtı öyle. Ama alt, üst, kapının önleri hep doldu.(K13,2020)*

Bir çalışan ise yazar-okur buluşması ya da kitapla ilgili etkinliklerin yanı sıra mekânlarında müzik ve dans etkinliklerinin de gerçekleştiğini ve bunu da geliştirmek için planlama yaptıkları görülmüştür:

> *Eskiden burada müzik etkinlikleri falan oluyordu. Tekrardan başlamayı düşünüyoruz. Ben de müzisyenim yani ben de başlamayı düşünüyorum. Ya aslında ben buraya başlamadan önce ben de sormuştum, etkinlik falan düzenleniyor mu diye bi soruyu. Burada dans etkinliği bile düzenlenmiş. Instagram sayfamızda görünüyor zaten. Salsa falan düzenlenmiş aşağıda. Ama gerçekten o kadar çok bir yoğunluk yok. Yani insanlar buraya geldiğinde o katılım için gelmiyorlar.(K3,2020)*

Simmel'in *Bireysellik ve Kültür* adlı eserinde bahsettiği üzere kent hayatı, insan zihinlerini birtakım semboller, imgeler, faaliyetler gibi eylemlerin yoğun etkisi altında bırakmaktadır. Şehirlerde var olan bu durum, bazı kırsal alanlarda, kasabalarda ya da köylerde gündelik rutinlere dayalı olan, karmaşa içermeyen sakin hayat şekli ile bir zıtlık ve çatışma oluşturmaktadır. Simmel şehirleri, bezginlik duygusunun yaşanacağı reel mekânlar olarak görmekte ve buna karşı kayıtsız, umursamaz ve duygusuz ifade takınarak kendilerini herhangi bir ana gelişen beklenmedik yoğun uyarıcılardan uzak tuttuklarını söylemektedir (Simmel, 2009). Farklı şehirlerde yaşama imkânı bulmuş 29 yaşındaki bir katılımcı ise etkinliklere katılım oranının şehirlerin sunmuş olduğu imkânlara göre değişkenlik gösterdiğini şöyle bir örnekle vurgulamıştır:

> *Şehir farklılığı var ilk başta. Evet, katılıyorum etkinliklere. Söyleyişiler düzenleniyor. Erzurum'daki kitap kafelerle kıyaslandığında Ankara'dakilerde pek fazla talep olmuyor. Ankara insanı böyle etkinliklere doymuş bence. Çünkü Ankara kozmopolit bir şehir. Her kesimden insan var ve herkes kendi ilgisine göre etkinlik seçme imkânına sahip. Erzurum'da öyle değil. Alanında tanınmış biri geliyorsa katılım oranı yüksek oluyor ve o kişiler önemini koruyor. Ankara'da insanlar aşna böyle etkinliklere.(K9,2020)*

Şekil 8:Kitap Kafelerde Gerçekleşen Bir Etkinlik

Şekil 9:Kitap Kafelerde Gerçekleşen Etkinlik ve Söyleşiler[11]

[11]Kırmızı Kedi Kitap. Bu fotoğraf kitap kafenin instagram sayfasından izin alınarak kullanılmıştır. 22.07.2020

Çoğu kitap kafelerde düzenlenen etkinliklerin çok ilgi görmesinin yanı sıra bir mekân sahibi katılımcı düzenlediği etkinliklere katılım oranının yok denecek kadar az olduğunu bunun için de yeni arayışlara girdiğini şu şekilde ifade etmiştir:

> *Aslında bir yaşam koçluğu semineri düzenlemiştim açılış yaptığımda. Birkaç etkinliği internetten kitap okuma sayfalarında düzenledim ama gören mi olmadı, ilgi mi çekmedi ya da yeni yer burası o yüzden mi bilmiyorum. Etkinlikler kitap okuma üzerine. Kitabını kendin getir çaylar benden, ya da çayları alırsan kitap benden gibi. Hatta ayarlayabilirsem birkaç yazarla anlaşıp yazar çağırmayı düşünüyorum. Yazma atölyesi paylaşılıyor internette bu aralar bayağı. Öyle bir etkinlik düzenliyorum.(K15,2020)*

İnsanların bir arada olmasını sağlayan bu etkinlikler genelde internetten, sosyal medya hesaplarından ya da afiş/poster üzerinden duyurulmaktadır. Organizasyonu genelde mekân sahipleri ayarlamakla ve çalışanlar da fotoğraf çekme ve gelen müşterileri memnun etmekle yükümlü olmaktadır. Bu nedenle etkinliklere harcanan emeğin karşılığının alınabilmesi ve daha çok kitleye ulaşılabilmesi için sosyal medya hesapları aktif olarak kullanılmaktadır. Özellikle son zamanlarda sosyal medya insanların birbirinden haberdar olmaları için kullanılan oldukça popüler araçlardan biridir. İnsanlar yalnızca arkadaşlardan, tanıdıklardan ya da aşina oldukları kişilerden haberdar olmakla kalmamakta aynı zamanda bazı yayınevlerinin, kitapevlerinin, kafelerin de duyurularını takip etmekte ve sunulan etkinliklere katılım sağlamaktadırlar. "İşletmelerin, iletişim alışkanlıklarında büyük değişimler oluşturan sosyal medyayı, özellikle daha etkileşimli bir iletişimle rekabette farklılaşmak, yeni teknolojilere bağlı olarak değişen tüketici davranışlarını anlayarak sadık müşteriler yaratmak, etkinlik ve promosyonlarının duyurusunu gerçekleştirmek gibi amaçlarla kullandıkları görülmektedir (Eryılmaz & Zengin, 2014, s. 48)". Farklı işlevlere sahip olan sosyal medya aynı zamanda birtakım avantajları da içerisinde barındırmaktadır: "Sosyal medya erişilebilir, ölçeklenebilir ve kullanışlı bir teknolojidir. Sosyal medya bireysel-kitlesel iletişim kurmayı sağlamaktadır: Sosyal medya sayesinde insanlar farklı coğrafyadaki insanlarla iletişim kurabilmektedir. Sosyal medya etkileme gücüne sahiptir: sosyal medyanın kullandığı içerik ve paylaşılan görsellerle kamuoyu yaratma ve bireyleri etkileme gücü bulunmaktadır (Çil, 2015, s. 435)". Ayrıca sosyal medyanın takipçileri arasında bir grup oluşturma, iletişim harcamalarından tasarruf etme, var olan bilgi açıklarını kapatma, farklı firma ve gruplarla anlaşma sağlama, klasik medyanın tamamlayamadığı içerikleri sağlama gibi farklı işlevleri bulunmaktadır (Bozkanat, 2020, s. 154).Etkinlik düzenleyen kitap kafeler de mekânla ilgili duyuruları internet ya da afiş üzerinden gerçekleştirmektedirler. Bir kitap kafe çalışanı sosyal medyada aktif olduklarını şöyle dile getirmiştir:

(Etkinlikler)İnternet üzerinden, sosyal medya hesaplarından ya da reklamlara şu gün şu saatte diye duyuruluyor. Burada afişlerle.(K14,2020)

Şekil 10:Bir Kitap Kafede Düzenlenen Atölye Etkinliğinin Sosyal Medyadaki Afişi[12]

[12] Kırmızı Kedi Kitap sosyal medya hesabından alınmıştır. https://www.instagram.com/p/CB5KaxBpU0P/ 24.07.2020

Şekil 11:Kitap Kafede Düzenlenen Sinema Etkinliğinin Sosyal Medyadaki Afişi[13]

Şekil 12:Bir Kitap Kafede Düzenlenen Müzik Etkinliğinin Sosyal Medyadaki Afişi[14]

[13] Ekmek Teknesi Kitap Kafe sosyal medya hesabından alınmıştır. https://www.instagram.com/p/BlVV7ILHovR/ 24.07.2020

[14] Ekmek Teknesi Kitap Kafe sosyal medya hesabından alınmıştır.https://www.instagram.com/p/BcADQu8hQqQ/24.07.2020

Bazı katılımcılar etkinliklerden afiş ya da sosyal medya aracılığıyla haberdar olduklarını fakat katılım sağlamadıklarını ifade etmişlerdir:

Aslında haberim oluyor şu şu etkinlik var, şu şu faaliyet var diye afiş ya da poster asıyorlar ama ben katılmıyorum.(K1,2020)

Afişlerini gördüm. Katılım sağlamadım ama afişlerini görmüştüm bir iki tane ilgimi çekmişti ama katılmadım. Bir de sosyal medyadan da takip ettiğim için oradan da görüyordum daha çok.(K6,2020)

Mekânlarda bireyler yapılan etkinliklere katılım sağlayarak veya arkadaş buluşmalarıyla sosyalleşmelerine katkı sağlarken aynı zamanda da tanıdık olmadıkları kişilerle de iletişime geçmektedirler. Goffman'ın (2019, s. 47) ifade ettiği gibi karşılıklı konuşma –başka iletişim yetkinliklerini de farklı açılardan paylaşan kimselerce gerçekleştirilen sohbet yahut sohbetvari faaliyet-, bir birlikteliğin bir üyesinin birliktelik içinde olmayan herhangi bir kimse ile geçici bir süreliğine harici bir konuşma sürdürdüğü bir yerde de ayrıca mümkündür. Ve aynı zamanda gerçekleşen bu ayaküstü iletişimin mutlaka ilişki içerisinde olanlar arasında meydana geleceği anlamına gelmemektedir. Sokakta veya bir ortamda karşılaşıldığında ya da tesadüfî olarak aynı mekânda bir araya gelindiğinde adres sorma, selamlaşma, tanışık çıkma ya da var olan sohbet ortamına dahil olma gibi teklifsizce başlayan ve kısa bir süre sonra sonlanan ilişkiler de söz konusu olmaktadır. Bu ilişkiler etkileşim boyutunun değişik şekillerde oluşabileceğine fakat istikrarlı olmayacağına işaret etmektedir. Yapılan araştırmada bir katılımcı etkin olarak bir sohbet içerisine girdiğini fakat bunun öylesine yapıldığı, özensiz, tasarlanmamış ya da yüzeysel olarak da ifade edilebilecek bir iletişim türü sergilediği gözlenmiştir:

Genelde kitap okurum ama tabi bazen diğer insanlarla konuştuğum da olur. Garsonlarla veya dışarıda sigara içerken.(K9,2020)

Bir mekânda kurulan ilişkiler yüzeysel olabildiği gibi karşılıklı olarak da gerçekleşmesi de mümkündür. Yani iletişimi gerçekleştirecek kişiler, doğrudan ifade edilmese bile, birbirleri ile bir diyalog kuracak nitelikte olmasına dikkat edebilmektedirler. Tek taraflı zımni bir anlaşmadan ziyade sözlü olmayan içsel ikili ve karşılıklı etkileşim söz konusudur. Destekleyici değiş tokuş[15] olarak da adlandırılan bu durum mekân sahibi bir katılımcı tarafından şöyle ifade edilmiştir:

[15] Goffman'ın kamusal alandaki ilişkileri açıklamak için kullandığı kavram. "Kişilerarası ritüeller diyalojik bir mahiyete sahiptir ve bu, olumlu ve olumsuz ritüelleri farklı şekillerde etkiler. Ritüel, bir teklif sunulduğunda, yani bir kimse bir başkasına sadakat ve bağlılığın işaretini sunduğunda, alıcının da mesajı aldığını ve bu sunumun takdir edildiğini, sunumu yapanın bizzat birey olarak kıymete sahip olduğunu ve alıcının takdirkâr bir tabiata sahip oluğunu göstermesi gerekir (2019, s. 92) ". Bu ritüel birbirini destekleyici değiş-tokuş olarak adlandırılmaktadır.

Kimseyi de tanımaya çalışmıyorum. Çünkü merhaba dediğim insan eğer bana geri dönüyorsa beni benimsemiştir. Benim birazcık şeyim vardır. Çok çabuk sahiplenirim. Özellikle insanları. İnsanların mutsuzluğunu sevmiyorum. Zaten iş hayatımda, şu andaki konumda olsun insanları mutsuz görmemek için uğraşıyorum. Kitap bahane. Evet öğrencilerimiz geliyor ders çalışmaya. Ama belli bir süre sonra onlarla konuşmaya çalışıyorum.(K15,2020)

Katılımcının da ifade ettiği gibi kurulan iletişimde geri dönüş alma ve mesajın iletilip iletilmediği bilgisini elde etme etkileşimin gidişatını belirlemektedir. Goffman'ın belirttiği şekilde insanlar, merhaba gibi bir selamlama yolunu seçerek karşı tarafa bireysel ya da toplumsal kimliğini gösterir ve aynı zamanda gönderilen mesajın niteliğini, hedefini ve gerçekleşme zamanının da belirlenmesini sağlar. Mesajı alan kişi bu iletişime dâhil olup olmadığını gelen selama karşılık vererek ya da vermeyerek göstermektedir. Goffman (2019, s. 107)'ın ifadesine göre "Merhaba sözcüğü, tam olarak bir selamlama anlamına gelmeyip daha ziyade kanalların açık olduğunu ve davetçinin muhatabına müsaade isteme nedenini şimdi sunabileceğini belirtir". Gerçekleşen iletişimlerde birbirleri ile tanışık olma/olmama durumu her zaman aranmamaktadır. Tesadüfî veya bilinçli ve amaçlı veya amaçsız gerçekleşen etkileşimler de olabilmektedir. "Olumlu ritüeller birbirlerini tanımayan kişiler arasında da, örneğin, yol tarifi, saat sorma gibi 'ücretsiz hizmetler' istendiğinde de gerçekleşebilir. Bu türden özdeşleştirici duygudaşlık eylemleri aracılığıyla gerçekleşen ve karşılık beklemeden gösterilen ilginin orada biteceği varsayılır. Söz konusu nezakettir" (Goffman, 2019, s. 95). Tüm bu etkileşimler toplumsal iletişimi destekleyici nitelikte olmaktadır. Kitap kafede planlama ve düzenleme yapan ve ilişkilerde kendini 'girişken olmayan' şeklinde tanımlayan bir katılımcı gerek duyduğunda mekândaki çalışan veya müdavimlerle iletişime geçtiğini şöyle ifade etmiştir:

Tabi ki bir kaleme bir şeye ihtiyaç olabilir vs. sohbet muhabbet anlamında da iletişime geçmek gerekebilir tabi neden olmasın. Çalışanlar çok iyi insanlar sağ olsunlar. Hatta bugün onlardan kâğıt kalem de istedim. Getirdiler. (K11,2020)

Bir diğer katılımcı da benzer şekilde ihtiyaçlar doğrultusunda mekânda bulunan diğer insanlarla iletişime geçtiğini ifade etmiştir:

Bazen kırtasiye malzemelerim eksik olduğunda onlardan yanlarına gidip isteyebiliyorum.(K5,2020)

4.2.2. Enformasyon Üretimini Sağlama ve Süreklilik Kazanma

Kitap kafeler, sosyalleşmeye yapmış olduğu katkının yanı sıra bilginin üretimini sağlamada, devam ettirmede, kültürel ve entelektüel seviyeyi artırmada da katkı sağlamaktadır. Aynı zamanda bilgi paylaşımı yapmaya da imkân sunmakta ve gerekli zemini sağlamaktadır. Yapılan mülakatlarda verilen cevapların kodlanmasıyla birlikte kitap kafelerde ders çalışma, kitap okuma, kitap tahlili yapma, kitap üzerine tartışma gibi ritüellerin gerçekleştirildiği saptanmıştır. Kitap kafelerde hem müşteri hem de çalışan ve mekân sahipleriyle yapılan görüşmelerde özellikle ders çalışma düzeyinin yaygın olduğu görülmüştür. Katılımcıların yaklaşık yarısı kitap kafeleri ders çalışmak için tercih ettiklerini ifade etmişlerdir. Diğerleri ise kitap kafeleri tercih etme amaçlarının kitap okumak ya da arkadaşlarla buluşmak olduğunu söylemişlerdir. Kitap kafeyi müşteri olarak kullanan bir katılımcı mekânı kullanım amacını şöyle ifade etmiştir:

> *Sınav haftasında arkadaşlarla oturup ders çalışmak. Onun haricinde pek gitmiyorum kitap kafelere. Sadece sınav haftalarında. Sadece ders çalışmak için gidiyorum. Başka amaçlar için başka cafeleri tercih ediyoruz. Kitap kafe değil de normal kafe tarzı. Çünkü kitap kafelerde ders çalışan öğrenciler olduğunda beni psikolojik olarak bunalıma sokuyor. Ben ders çalışamıyorum diye düşünüyorum.(K1,2020)*

Bir kitap kafe çalışanıyla yapılan görüşmede alınan cevap da K1'in vermiş olduğu bilgileri destekleyici niteliktedir.

> *Genelde öğrenci geliyor, ders çalışmak isteyen kişiler geliyor. Aşağıda [kitap kafenin alt katı] sessiz sakin ortam olduğu için arkadaşlarıyla birlikte toplu ders çalışmak için geliyorlar.(K3,2020)*

Mekân sahibi olan bir katılımcı da müşteri ve çalışanın söylediklerine paralel olarak cevap vermiştir:

> *Öğrenciler ders çalışmaya geliyorlar buraya. Kendi ders kitaplarını getiriyorlar. Burada da matematik, İngilizce, Almanca gibi ders kitapları, KPSS kitapları var. Eğer buradan almak istedikleri bir şey varsa buradan alıp da ders çalışıyorlar.(K15,2020)*

Bir kitap kafe çalışanı da mekân tercihinde öncelikli amacın ders çalışmak olduğunu ifade etmiş ve yaş farklılığına göre gerçekleşen ritüellerin de değiştiğine vurgu yapmıştır.

Belli bir aşamadan sonra okulla veya eğitimle ilişkisi kesilen bireyler ders çalışmaktan ziyade kitap okumak için bu mekânları tercih etmektedir.

> *Bizim burası genelde kitap kafe olarak öğrenciler daha fazla ders çalışma amaçlı geliyorlar. Laptopuyla, bilgisayarlarıyla, test kitaplarıyla gelenler var. Daha çok o tür ama ilerleyen yaşlardaki insanlar da tabi emekli kesim olsun, kitaplarıyla gelip okuyorlar burada.(K14,2020)*

58 yaşında olan bir katılımcı da kitap kafeleri kitap okumak için kullandığını ve bu kullanımın düzenli olduğunu dile getirmiştir.

> *Kitap okumak için geliyorum buraya. Valla genel olarak her gün geliyorum. Bazen günde bir kitap okuyorum bazen iki kitap okuyorum küçük olursa. Bir ayda işte otuz kitap falan oluyor.(K8,2020)*

Katılımcıların verdikleri cevaplara göre kitap okumada, ders çalışmada ve aynı zamanda belirli bir entelektüel seviyeye ulaşılmasında bireylerin aile yapısının etkisinin oldukça önemli bir etken olduğu görülmüştür. Bireylere okuma/ ders çalışma alışkanlığının kazandırılmasında ailenin davranışları rol model alınmaktadır. Dökmen'in (1994) ifadesine göre "Çocukların ve gençlerin okuma alışkanlığı kazanmasında ebeveynlerin rolünü modelden öğrenme ilkesi çerçevesinde değerlendirmekte, çocukların ve gençlerin yeterli ve gerekli kalitede okuması isteniyorsa, modelden öğrenmelerini sağlayacak ortamın hazırlanması gerektiğine işaret etmektedir. Çocukların okumayı modelden öğrenebilecekleri ilk ve en önemli ortam olarak ise aileyi göstermektedir" (aktaran Topçuoğlu Ünal & Yiğit, 2014, s. 310). Aile bireylerinde düzenli okuma alışkanlığı varsa, kitaplara ilgi yoğunsa, okuma üzerine plan yapılıp uygulanıyorsa veya okumaya yönelik satın alma davranışı düzenli ise bireylerde de okuma alışkanlığı doğru orantılı olarak artmaktadır. "Kültürel sermayenin edinilmesi ve aktarılması habitusun oluşumunun temel bir parçasıdır ve bu oluşum Bourdieu'nün aile içi olarak adlandırdığı etkilerle ve bireyin sınıf koşullarına dayalı deneyimleriyle ortaya çıkmaktadır" (Yanıklar, 2010, s. 126). Bireylerin, genelde içerisinde bulunduğu çevre özelde ise aile ortamı belirli birikimleri elde etmede oldukça etkendir. "Sosyal ortam habitusu belirler habitus da bireyin davranışlarını belirler. Bireylerin içerisinde yer aldıkları ilk sosyal grup ailedir. Aile bireyin habitusunu belirlemede en etkili gruptur" (Çavuşoğlu Deveci & Gündüz, 2020, s. 683). Bourdieu'nun da üzerinde durduğu okumada ve eğitimde ailenin önemini üniversite sınavına hazırlanan bir katılımcı okumaya ilgisinin ailesi sayesinde gerçekleştiğini şu sözlerle dile getirmiştir:

> *Ben kitap okumayı çok severim. Yani ben küçükken bile ailem hep kitap okuyarak uyuturdu beni. Bende oradan kalma bir alışkanlık var. Ben daha 3 yaşındayken*

babamın bana okuduğu kitabı hala saklıyorum. Şu anda da ailece kitap okuma saatimiz var. Beraber aynı oturma odasında kitap okuyoruz. Ayın sonunda falan kitapları değiştiriyoruz. Bu şekilde bir kitap okuma şeklimiz var.(K4,2020)

Okuma ve ders çalışma alışkanlığı kazanmada bireylerin ailelerinin etkisinin yanı sıra okumaya başlama yaşları da oldukça önem kazanmaktadır. Küçüklükten kazanılan alışkanlıklar daha sonra yaşam yetişkinlik dönemi boyunca da devam etmektedir. Bebeklikten, çocukluktan başlayarak okul dönemi boyunca devam etmekte ve yetişkinlikte de bir süreklilik kazanmaktadır. K5 bu alışkanlığının annesinin rol model olmasıyla geliştiğini şöyle ifade etmektedir:

Ben kitap okuma alışkanlığımı ilkokuldayken Muzaffer İzgü'ydü yanlış hatırlamıyorsam. Onun bir serisi vardı. O kitapla kazanmıştım. Annem de kitap okumayı çok seven biriydi. Ben küçükken annem gece yatmadan önce bana ve ikiz kardeşime kitaplar okurdu. Kendisi boş vakitlerinde kitaplar okurdu ve ben annemin kitap okumasıyla büyüdüm. Ben ortaokula başladığımda da yavaş yavaş romanlara doğru bir yönelimim oldu diyebilirim.(K5,2020).

Görüşme esnasında eskiden bankada çalışan bir katılımcı okumada ailenin etkisini tecrübe ettiği bir olay üzerinden dile getirmiştir. Aile hayatı düzenli olmayan birinin okumadan, derslerden, eğitimden uzak kalması durumu ifade edilmiştir. K4 ve K5'in aile desteğinin tam tersi bir durum bu örnekte görülmektedir:

Ben bankada çalışırken bir genç geldi […]Çocuk uyuşturucu kullanıyordu. Düzgün aile yaşantısı yoktu ve köprü altında yaşadığını söyledi ve üstüne baktığınızda da onu anlayabiliyorsunuz. Yarım saat konuştuk. Alması gereken bilgi neyse aldı gitti. Daha sonra yine geldi yanıma. Abla birkaç ay önce gelmiştim ve konuşmuştuk dedi. Ve o kişi okula dönmüş, okumaya, ders çalışmaya başlamış.(K15,2020)

Bu noktada bir konuya da değinmek gerekmektedir. Okuma, ders çalışma ya da kitaplara ilgili olma durumları sadece aileden gelen bir alışkanlık olmamaktadır. Yapılan araştırmada okullarda yapılan okuma saatleri, düzenlenen yarışma ve etkinlikler, öğretmenlerin, özellikle edebiyat öğretmenlerinin, okumayı sevdirmesi bireylerin okumaya olan istekliliğini artırmakta ve okuma alışkanlığı kazandırmaktadır.

İlkokuldan beri okurum. Aslında öğretmenlerim etken. Edebiyat öğretmenlerim ön ayak oldu okumayı sevdirmede diyebilirim. Lisede öğretmenimiz vardı, o desteklerdi bizi.(K7,2020)

Diğer katılımcı ise benzer şekilde okuma alışkanlığı kazanmada kendi üzerinde etkili olanları şöyle sıralamıştır:

Okuma konusunda hem öğretmenlerimin ve arkadaşlarımın etkisi vardır diye düşünüyorum. Hem de çevrenin de etkisi var. Tabi gittikçe önemini daha da kavrayabiliyoruz(K11,2020).

Okuma ritüelinin yanı sıra kitap kafelerde insanlar okudukları kitaplar üzerine sohbet etmek, birbirleriyle paylaşımlarda bulunmak, okuduklarını tartışmak ya da analiz etmek amacıyla da bir araya gelmekte ve etkileşim alanı oluşturmaktadırlar. Düzenli olarak bu faaliyetlerin gerçekleştirilmesi insanlar arasında bir bağ oluşmasına ve kendilerini ifade etmelerine bir aracı olmaktadır. Yapılan saha araştırmasında bir katılımcı bu etkinliği arkadaşlarıyla birlikte gerçekleştirdiğini şöyle ifade etmiştir:

Bu kafelerin okumama etkisi olmuştur hani şöyle sadece sırf ben kitap okuma amaçlı değil de buradaki ortam da insanı biraz cezbediyor. Yani ben şu an kitapla alakalı değil, işimle alakalı işler yapmak için geldim buraya. Bazen araştırma yapıyorum, farklı amaçlarla. Yani sırf kitap okumak için değil açıkçası. Arkadaşlarla gelip belki kitap tahlili ya da ne bileyim bazı akademik sohbetler yapıyoruz. Burada her hafta toplanıyoruz arkadaşlarla. Çok şey olmasa bile iki üç sayfa okuyup üzerine konuşuyoruz da ya da bir makale falan okuyoruz, gelip burada tahlilini yapıyoruz böyle her hafta. Evet böyle şeyler yapmaya çalışıyoruz çünkü şöyle; buna ne kadar çok ara verirsem o kadar çok körelmeye başladığımı hissediyorum gerçekten.(K11,2020)

Mekânı arkadaşlarıyla sosyalleşme amaçlı kullandığını belirten bir öğrenci katılımcı ise sosyal ağ oluşturmanın yanı sıra kitaplarla ilgili bilgi paylaşımı için de kullandığını belirtmiştir:

Genellikle burası arkadaşlarla buluşma yerimiz artı bir de şu kitap şöyle, bu kitap böyle diye konuşuruz çokça. Kitaplar üzerine tartışma ve sohbet için. Birbirimize kitaplarla ilgili önerilerde bulunuruz.(K12,2020)

Mekânı kullanan müşterilerin verdikleri cevaplara paralel olarak bir mekân sahibi de orada kitaplar üzerine konuşulduğunu ifade etmiştir:

Kitap üzerine konuşuruz, tartışırız beraber genelde. Benim sohbetlerimde genellikle kitapların konuları, ne anladığımız, tavsiye kitaplar vb. (K16,2020)

Şekil 13:Kitap Kafelerde Yapılan Kitap Okumalarından Bir Kare[16]

4.2.3. Bireysel Gelişime Katkı Sağlama

İnsanlar gündelik hayatlarında psikolojik olarak kendilerini rahat hissettirecek ortamlarda bulunmak istemektedirler. Kitap kafeler buna uygun alanı sağlayıcı nitelikte olmaktadırlar. Kitap kafeler, özellikle okumaya ilgisi olan bireyler, kitaplarla bağ kurmuş olanlar ya da hafif müzik eşliğinde dinlenmek isteyenler tarafından tercih edilmektedir. Bir mekânın tercih edilmesinde ön plana çıkan bazı ögeler bulunmaktadır. Kendine vakit ayırmak, sosyalleşmek, dinlenmek gibi amaçlarla ziyaret edilen mekânlar, kişisel gelişimi destekleyici nitelikte olmaktadır. Esin'e (2006, s. 49) göre "Mekânın kalitesi, kullanıcının hem fizyolojik gereksinmelerini hem de güvenlik, rahatlık, prestij, sosyal ilişkiler, etkinlik, huzur ve güzellik gibi psikolojik gereksinimlerini karşılayabilmelidir". Bireylerde mekân

[16] Ekmek Teknesi Kitap Kafe. Bu fotoğraf kitap kafenin instagram sayfasından izin alınarak kullanılmıştır. 17.07.2020.https://www.instagram.com/p/BeNkOC4hHVC/

kullanımıyla birlikte halinden memnun olma, içsel uyumu yakalama, mutluluk ve yaşanılan andan zevk alma gibi beklentiler karşılanabilmektedir. Kitap kafe kullanıcılarına yöneltilen 'Kitap kafeler sizin için ne ifade ediyor?' sorusuna verilen cevaplar büyük çoğunlukla 'huzur' ve 'rahatlık' ifadeleri üzerinde yoğunlaşmaktadır.

> *Mesela burası bana huzur veriyor. Çok güzel bir mekân olduğunu düşünüyorum[…]İnsanı kendine çeken bir yapısı var. Mekânda kendimi huzurlu hissediyorum. Gerçekten burada çok güzel ders çalışıyorum. Ondan dolayı insan çok huzurlu hissediyorum. Mutluluk veriyor yani bir kırtasiye eşyaları bile.(K5,2020)*

Elde edilen huzurla birlikte iç motivasyon sağlama aşamasında kitap kafelerin sunmuş olduğu iç mekânların yanı sıra dış mekânlar da önemli bir rol oynamaktadır. Bir mekân bütünlüklü olarak ele alındığında, psikolojik açıdan bireylere olumlu değerler katmakta ve mekândan beklenen enerji sağlanmış olmaktadır. Bireyler kendilerini rahat ve güvende hissetmekte ve bununla beraber huzurlu ortam oluşmaktadır. Goffman 'huzur'un kolay sağlanan bir şey olmadığını şöyle ifade etmiştir: "Huzur, kişiler tarafından 'normal' bir hal olarak tanımlanma eğiliminde olmasına rağmen, aslında gündelik hayatta uzun süreliğine nadiren başarılan bir hale benzemektedir" (1972, s. 39). Bir katılımcı mekânda bulduğu rahatlığı şöyle ifade etmiştir:

> *Saatlerce burada kitap okudum ve normalde telefon manyaklığı vardır herkeste saatte bir telefona bakarız. Hiç telefonu bile unuttum, kitabı bitirdim. Aşırı huzur bulduğumu ve kendime vakit ayırdığımı fark ettim. Çok keyifli vakit geçirdiğimi fark ettim.(K6,2020)*

Bireyler bir mekânda kendi içinde ve çevresiyle uyumlu, sempati duyduğu ve güvende hissettikleri bir ruh hali içerisinde olmak istemektedirler. Diğer katılımcılar da aynı soruya paralel şekilde yanıt vermişlerdir:

> *Yani açıkçası benim huzurlu olduğum yer diyebilirim.(K4,2020)*
>
> *Genel olarak suskunluk, dinginlik, huzur.(K12,2020)*

Bir kitlenin güvendikleri, bildikleri ya da aşina oldukları alanlardan uzaklaşarak kendileri için yeni sayılabilecek alanları tercih etmeleri psikolojik olarak rahatsız edici olabilmektedir. Kitap kafe gibi oldukça çok ziyaret edilen mekânlarda işletme sahipleri, kullanıcıların kendilerini rahat ve huzurlu hissedebilecekleri ortamı sunarak sosyalleşmeye ve zihinsel rahatlığa destek vermelidirler. Mekânı kullanan müşterilerin yanı sıra mekân sahibi de aynı şekilde mekân tercihinde bireyler için huzur ve dinginliğin ön planda olduğunu vurgulamıştır:

> *Bizim burada huzurlu bir ortam olduğunu ve bunun etkili olduğunu düşünüyorum. Çok beğendiklerini söylüyorlar. Huzurlu bir yer olduğunu söylüyorlar evet. (K13,2020)*

Robert Ezra Park'a göre bireyler, mekânsal/kentsel hayatın farklı görünümleri içerisinde herhangi bir şekilde kendilerini refah ve konforlu olacak şekilde konumlandıracak yerleri tercih etmektedirler. Bireylerin kendi varoluşlarını rahat ve net bir şekilde açığa çıkarabilecekleri ve kendi özlerine uygun düşecek normları bu mekânlarda bulma durumları vardır (Park, 1915). Yaşam koçu olan ve aynı zamanda kitap kafe işleten bir katılımcı ise müşterilerin kendilerini rahat hissetmeleri adına gereken desteği verebileceğini ifade etmiştir:

> *Herkes evinde nasıl rahat ederse burada da o olsun. Siz evde otururken kalkıp bir bardak çayınızı kendiniz alabiliyorsanız burada da o olsun. Kalkıp çayını alacak kadar samimi olsun ki kendi evinde olsun. Bir annesi, bir ablası, anneanne veya babaannesiyle nasıl bir ortamdaysa burada da öyle bir ortamda olsun istiyorum. Rahat etsinler.(K15,2020)*

Bir mekânda sürekli olarak rahatlık, keyif, huzur arayışı olumlu sonuçların yanı sıra olumsuz sonuçlar da ortaya koymaktadır. İnsana ait diğer problemlerin de ortaya çıkmasına etken olan arayış mekândaki tüketimin sağlanması için gereken zemini de hazırlayabilmektedir. Rahatlık alanlarının devamlılığını sağlama fikri ise düzenli olarak mekânda yenilik yapılmasını gerektirmektedir. Aslında bir taraftan rahatlık sağlanırken diğer taraftan mekâna dair yapılacak olan sürekli değişime kapı aralamaktadır. Bu ise mikro açıdan işletmelerin temel yapısındaki zorunlu yeniliklere sebep olmakta makro açıdan ise mimari, kent hayatı, çevre gibi alanlarda var olan dengenin bozulmasına ve sürdürülebilirliğinin azalmasına yol açmaktadır.

4.2.4. Tüketim Ögesi Olarak Kitap Kafeler

Bireylere çeşitli imkânlar sunan kitap kafeler; sosyalleşme, ders çalışma, kitap okuma gibi faaliyetler için bir alternatif oluşturmalarının yanı sıra tüketimi de sağlayıcı niteliktedirler. Bireylerin mekânlardan kitap satın almaları, çeşitli yiyecek ve içecekleri tercih etmeleri, birtakım hediyelik eşyaları almaları gibi davranışlar tüketimi var etmekte ve aynı zamanda da bunun devamlılığını da sağlamaktadır. Tüketimi destekleyici öge olarak kitap kafeler, sürekli bir akışı da beraberinde getirmektedir. Bu sirkülasyon, kitap kafelerde kitapların alınıp satılması, çay kahve gibi temel içeceklerin ve atıştırmalık yiyeceklerin tüketilmesi, sunum ve servislerin çeşitlilik göstermesi, kitapların okunması, sosyal medyada paylaşım yapılması ile sağlanmakta ve tüketimin çok boyutluluğunu göstermektedir. Bu noktada hem "mekânı tüketimi" hem de "tüketim mekânı" oluşmaktadır. Mekânda var olan

tüketim ile birlikte mekânın da tüketimi gerçekleşmektedir. Henri Lefebvre (2014, s. 355) bu konuya şöyle açıklık getirmiştir:

> "İnsanlar, genellikle, sermaye birikim alanıyla, üretim mekânıyla ve üretilmiş mekânla, pazar mekânıyla, akışların cirit attığı ve devletin denetlediği mekânla, dolayısıyla, katı bir şekilde nicelendirilmiş mekânla örtüşen tüketim mekânını belli bir momentte terk ederler. Bu momentte, mekânı tüketmeye (üretici olmayan tüketim) doğru giderler".

Mekânsal tüketimin gerçekleşmesini sağlayan birkaç faktör bulunmaktadır. Bunlardan birisi yapılan saha görüşmelerinden de çıkarılacağı üzere belirli bir ihtiyaca cevap verir nitelikte olan mekânların varlığıdır. Kitap kafelerde kitap satışının gerçekleşmesi, ikinci el kitap alınıp satılması, yiyecek ve içecek ihtiyacının karşılanması gibi temel tüketim ögelerinin yanı sıra kupa, termos, antika eşyalar, hediyelikler ya da kırtasiye ürünlerinin de satışının gerçekleşmesi o kitap kafenin tüketim alanında kapsadığı yeri genişletmekte ve o mekânın daha da büyük bir alan haline gelmesine yardımcı olmaktadır. Bu farklı ögelerin bir arada bulunması ve satışa sunulması mekânda tüketimi artıran bir başka özelliği ortaya çıkarmaktadır. Birbiri ile ilişkili olan fakat farklı türden olan ürünlerin bir arada sunulması o mekânın işlevselliğini artırıcı niteliktedir. Kitap kafelerde yapılan görüşmelerde katılımcıların da belirttiği üzere bir mekânın işlevselliği ne ölçüde artarsa oradan alınan verim de o oranda artmakta ve gelen müşterileri daha da memnun edici nitelikte olmaktadır. Hem açık hem de kapalı mekânı bünyesinde barındıran kitap kafelerde etkileşim daha fazla olmaktadır. Kitap kafelerde bulunan dış mekânlar daha çok sosyalleşme amaçlı kullanılmakta, iç mekânlar ise ders çalışma, kitap okuma ya da kitapları incelemek için kullanılmaktadır. Birden fazla hizmeti aynı anda sunan mekânlarda bu işlevsellik mekânın kalite ve memnuniyet düzeyini artırmaktadır. Bir katılımcı bunu şu sözlerle dile getirmiştir:

> *Kütüphaneden farklı olan yerler kitap kafeler. Hem avantajlı hem dezavantajlı. Eğer ders çalışacaksam kütüphane, kitap okuyacaksam kitap kafeyi tercih ederim. Çünkü burası bana hizmette bulunuyor. Önüme çay, kahve, yiyecek geliyor. Rahatlık sunuyor. Bunaldığınızda dışarı çıkıp sigara içebiliyorsunuz, açsanız yemek yiyerek bir şeyler okuyabiliyorsunuz. Hem de arkadaşlarla sohbet etme imkanı oluyor.(K9,2020)*

Burada da görüldüğü üzere bir kitap kafenin çeşitli ve geniş imkanlar sunması oranın işlevselliğini artırmakta ve o mekânı kullananların gündelik hayatını kolaylaştırıcı nitelikte olmaktadır. Fakat bu noktada bir problem ortaya çıkmaktadır. Bir kitap kafede sunulan işlevselliğin bu denli geniş olması durumu, mekândaki asıl amacın yitirilmesine ya da dönüşüme uğramasına neden olmaktadır. Bir kitap kafede ön planda olan okuma faaliyetinden ziyade salt yeme-içme faaliyetine hizmet edici nitelikte olabilmektedir. Farklı amaçlara hizmet eden ürünlerin bir arada

bulunması o mekânın yapısında da değişiklikler meydana getirmekte ve misyon/vizyon konusunda birtakım sapmalar oluşmaktadır. Yine aynı katılımcı kitap kafelerdeki bu değişimin ortaya çıkardığı şu niteliklere değinmiştir:

> *[Kitap kafeler] Ticareti meşrulaştırıyor ve kitap bu noktada araçsallaştırılmış oluyor. Aslında kitap asıl amacından çıkıp başka bir amaca hizmet etmiş oluyor. Tüketim kültürünü destekliyor bir nevi. (K9,2020)*

Tüketim sadece orada satılan ürünlerin kullanılmasıyla değil aynı zamanda sembolik olarak da gerçekleşmektedir. Bireylerin kitap kafelerde okudukları kitapların ya da tükettikleri ürünlerin paylaşılması, orayı sadece maddesel anlamda değil sembolik anlamda da tüketmeye açık hale getirmektedir. Özellikle de son zamanlarda sıkça görülen kitap ve kahve ikilisinin bir arada fotoğraflanıp paylaşılması da simgesel tüketimi destekleyici nitelikte olmaktadır. Bu noktada, kitapların da içi boşaltılmakta ve bir gösteri aracı konumuna gelmektedir. Çoğu zaman kitap kafeleri ziyaret etme amacı kitap okumak, ders çalışmak ya da kitap almak olsa da mekânda belli bir süre vakit geçirildiğinde yapılan okumaların ya da orada geçirilen zamanın da dışavurumu olarak paylaşım yapma ihtiyacı doğmaktadır. Bunun için içerisinde bulunulan kitap kafede okunulan kitabın ve içilen kahvenin fotoğrafları çekilmekte ve ortamda buna uygun şekilde birtakım ufak değişiklikler yapılmaktadır. Bir katılımcı kitap kafede fotoğraf çekme davranışını şu sözlerle ifade etmiştir:

> *Anı olsun diye [fotoğraf] çekiyorum. Bazen selfie çekiyoruz bazen garsondan rica edip toplu fotoğraf çekindiğimiz de oluyor. Sosyal medyaya koymak için yemeğin fotoğrafı ya da kahve fotoğrafı koyduğumuz da oluyor hani.(K5,2020)*

Kitap kafeye müşteri olarak giden kullanıcının yanı sıra kitap kafede çalışan kişi de aynı şekilde fotoğraf paylaştığını söylemiştir:

> *İnsanların toplu fotoğrafını genelde hikaye olarak paylaşıyoruz, post olarak paylaşıyoruz. Yani insanlar kafeyi doldurduğunda bunlar burada eğlenirken veya zaman geçirirken sadece buranın görüntüsünü alıp hikaye atıyoruz diyebilirim. Genelde paylaşımlar o yönde şu anda.(K1,2020)*

Görüldüğü üzere mekânı kullanan kişilerde sosyal medyada paylaşım yapma eğilimi olmaktadır. Kitap kafelerde bir araya gelindiğinde anı biriktirmek, o mekânda olduğunu göstermek, alternatif alanları sergilemek gibi amaçlarla paylaşım yapılmakta ve fotoğraf çekilmektedir. Aslında burada Goffman'ın da temel etkileşim teorisinde anlattığı gibi insanların 'vitrin' önünde elinde olanları sergilemesi durumu ortaya çıkmaktadır. Dramatürjik olan bu yaklaşımda yapılan saha araştırmasından da görüldüğü gibi bireyler kitap kafelerde olduğunu sunmak/sergilemek ya da göstermek amaçlı bir performans sergilemekte ve bunun görünenden farklı olarak asıl amacı, o mekânda olduğunu göstererek kimliğinin devamını sağlayıcı nitelikler sunmasıdır. Burada vitrinin önünde sunulan kitap, kahve, sunum masaları aslında kullanılan bu ürünlerin sunumundan ziyade vitrinin arkasını işaret etmektedir. Yani vitrin önünde sergilenen performans, bir maskenin gölgesi

altına sığınarak ortaya konulan bir simgesel öge haline gelmiştir. Vitrin arkası/ arka bölge/ sahne arkası olarak da adlandırılabilecek bu bölgeler gerçekte olanı yani karakter dışı davranmayı da gerektirmektedir. Aslında kitap kafede paylaşılan fotoğraflar gerçekte bireylerin orada çok vakit geçirdiğini ya da kitap okuduğunu göstermiş olsa da sahne arkasında yani bireyin gündelik hayatta bulunduğu alanda aslında bir mekân kullanıcısının kitaplara çok da ilgisi olmayabilir. Bu açıdan imgelenen, hayal edilen ya da sahip olunmak istenen kimlik biçimleri yapay oluşumlarla ortaya konulabilmektedir. Bir katılımcı aslında farkında olmayarak birtakım etkilerle yapmış olduğu paylaşımların niteliğini şöyle değerlendirmiştir:

> *Eskiden çok çekerdim de şu an çok kınıyorum öyle çekenleri. Sosyal medyaya ilk girdiğimiz zamanlar çok çektik onların fotoğraflarını, yemeği, her şeyi falan. Ama artık çok klişe ve utanç verici falan geliyor. Hatta paylaşanları anlamsızca kınıyorum.(K6,2020)*

Fakat sosyal medyada yapılan paylaşımları gösteriş olarak niteleyen bir katılımcı ise okuduğu kitaplar üzerinden değil de farklı bir açıdan kendi vitrinini oluşturmuştur. Mekân üzerinden kendi tüketim biçimini ortaya koymakta ve mekândaki dekoratif özellikler üzerinden kendi ideolojik kimliğini ya da hayat görüşünü sunmaktadır:

> *Sosyal medya kullanıyorum fakat okuduğum kitabı gösterme taraftarı değilim. Pek hoş olmuyor. Gösteriş için okumuyorum. Kendime bir şeyler katmak için okuyorum. Kitabın değil de mekânın burayla ilgili paylaşımlarını yapıyorum. Mekânın fotoğrafları. Paylaşım yaptığım fotoğraflar genelde eğer çok beğendiğim bir söz varsa veya mekânda hoş bir detay varsa paylaşım yaparım(K9,2020)*

Kitap kafelerin sahip olduğu nitelikler bakımından tüketim mekânları haline gelmeleri, doğrudan ürün satın almakla değil aynı zamanda farklı araçlarla da sağlanmaktadır. Lefebvre (2016, s. 81), Şehir Hakkı(*The Right to the City*) adlı eserinde tüketimdeki gerçeklik ve semboller üzerine düşüncelerini şöyle ifade etmiştir:

> *Tüketim malları reklamı temel tüketim malı olur; sanata, edebiyata, şiire dahil olur ve onları retorik olarak kullanarak yerlerine geçmeye çalışır. Böylece bir toplumun ideolojisinin ta kendisi olur; her nesne, her mal, bir gerçekliğe ve bir imgeye bölünür, bu imge tüketimin temel parçası olur. Nesneler kadar göstergeler de tüketilmektedir: mutluluğun, tatminin, gücün, zenginliğin, bilimin, tekniğin, vb. göstergeleri.*

İmgeleşmiş olan mekânsal tüketim, kitap kafelerdeki kullanım biçimlerini de değiştirmekte ve sadece bina ve yapıları yok etmekle kalmayarak içersinde barındırdığı kimliksel, karakteristik temel ögeleri de beraberinde dönüştürmektedir. Lefebvre'e paralel olarak John Urry (1999, s. 1-2) de mekânsal tüketimin çeşitli yollarla gerçekleştiğini söylemiştir:

> *Yerler, artan bir şekilde, mal ve hizmetlerin dahil olduğu bağlamı sağlamak için karşılaştırıldığı, değerlendirildiği, satın alındığı ve kullanıldığı tüketim merkezleri olarak yeniden yapılandırılmaktadır. İkincisi, yerlerin kendileri özellikle görsel açıdan tüketilmektedir. Üçüncüsü, yerler kelimenin gerçek anlamında tüketilebilmektedir; insanların bir yere ilişkin anlamlı buldukları*

şeyler (endüstri, tarih, binalar, yazın, çevre), zamanla kullanılarak tüketilmekte, bir çırpıda yok edilmekte veya tüketilmektedir. Dördüncüsü, bu tür mekânların neredeyse her şeyi tüketen yerler haline gelmesi için kişinin kimliğini tüketmesi mümkündür.

4.2.5. Estetik Algıda Mekân

Mekânların tüketimi sağlayıcı işlevlerinin yanı sıra estetik açısından ele alınması ve yapısal olarak da değerlendirilmesi mümkündür. Bir kitap kafede var olan mimari yapının, kitapların diziliş şeklinin, kullanılan dekoratif eşyaların bireyler üzerindeki etkisi yadsınamaz bir önem arz etmektedir. Birey-mekân etkileşiminde tasarımsal konfigürasyonlar sosyal etkileşimi beraberinde getirmekte ve bireylerin kitap kafeleri kullanım şeklini oluşturmaktadır. Bireylerin mekânı etkilemesinin yanı sıra mekânlar da bireyleri etkilemekte ve bunun sonucunda da karşılıklı etkileşim sürecine girilmektedir.

Yapılan saha görüşmelerinde insanlara yöneltilen mekânda kullanılan konseptler ve dekoratif eşyalar sizin estetik algınıza uygun mu ve bir mekânın dizaynı sizin için önemli midir sorularına verilen cevaplar, mekânın sunmuş olduklarının önemli olduğunu göstermektedir. Mekânsal tasarım bir kitap kafenin kalitesini belirleyici bir faktör olarak görülebilir. Kitap kafenin sahip olduğu dekorlar, kitapların diziliş şekli, kullanıcılara sunduğu hizmetler, yiyecek ve içeceklerin kalitesi ve servis şekli estetik algıya hitap edecek nitelikte olmaktadır. Katılımcılar mekânsal etkiye dair görüşlerini şu cümlelerle ifade etmişlerdir:

> *Tabi ki. Zaten benim tercih sebeplerimden ilk başta bu geliyor. Yani o ortamdaki masa sandalye benim için çok önemli. O ortamdaki atmosfer. Sıcak havası. Duvarların tasarımı falan beni etkiliyor. (K1,2020)*

Kitap kafelerde farklı amaçlar için kullanılabilecek alanların da bulunması mekânı daha tercih edilebilir konuma getirmektedir. Kitaplara kolay erişim sağlanması, sessiz bir ortam sunulması, ders çalışabilecek imkanların oluşturulması, oturma grupları ve kitapevi bölümlerinin olması, çeşitli dekoratif eşyaların bulunması kitap kafe kullanıcıları için alternatif bir mekân oluşturmaktadır.

> *Evet önemlidir. Dekoratif eşyalar algımı değiştirir ve estetik anlayışımı yansıtıyor. Farklı bir konsepti var. Diğer kafelerden çok farklı bir yer. Diğer kitap kafelerden de bir tık daha kaliteli gibi geliyor bana. Grup çalışma odaları falan olması, bireysel odalar, şurası, ders çalışılan masalar. Milli Kütüphane gibi baksana. Kütüphane alanı ve çok daha rahat hareket edebileceğiniz bir alanı olması etkiliyor(K6,2020)*

Şekil 14:Bir Kitap Kafedeki Çalışma Masaları[17]

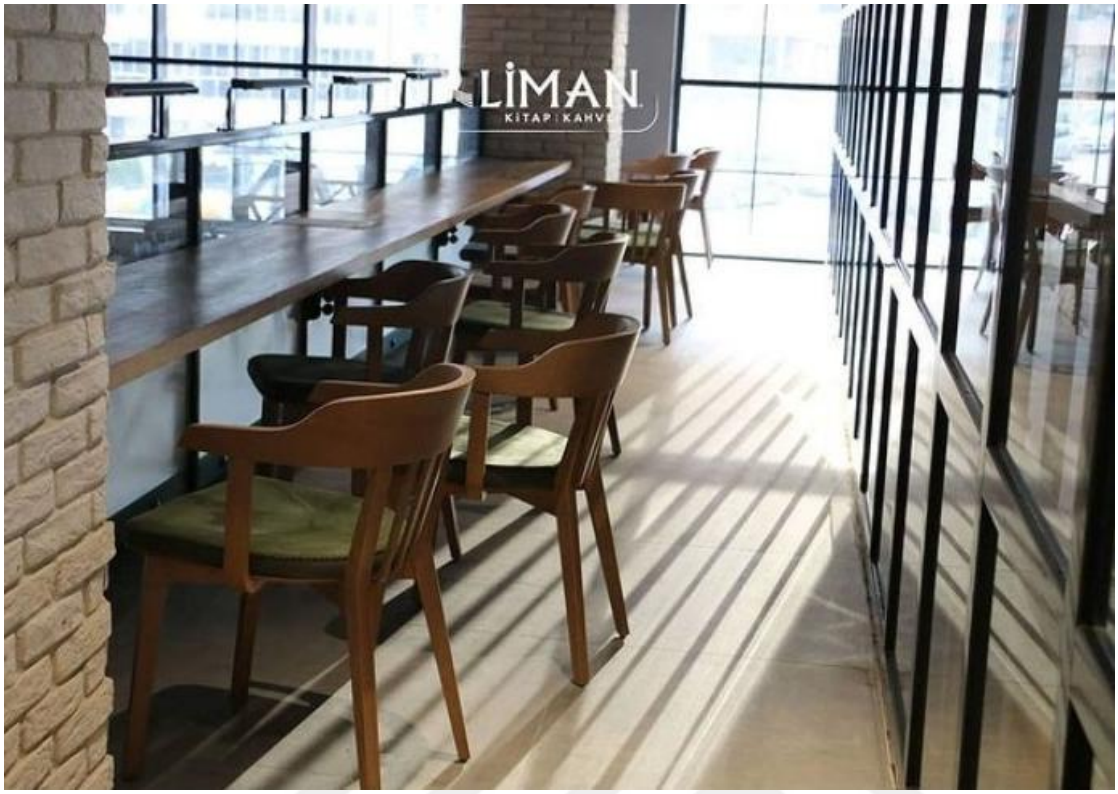

Mekânsal yapıdaki tasarımsal ögelerin kullanım biçimleri ve memnuniyet düzeyi bireyden bireye değişiklik göstermektedir. Bir katılımcı kitap kafede kullanılan yazarların olduğu çerçeveleri fazla bulduğunu ve sade olması gerektiğini ifade etmiştir. Bir mekâna dair oluşan kişisel zevkler ve beğeniler değişiklik göstermekle birlikte mekân hakkında söz sahibi olma konusunda ortak nokta oluşturmaktadır.

> *Buranın estetik olayı çok iyi fakat yani çok kalabalık geldi bana. Dekorları çok, dekor olarak çok kalabalık geldi bana. Mesela şu duvardaki fotoğraflar mekânın kalitesini biraz daha aşağı çekiyor. Çünkü çoğu sıradan kafelerde gördüğümüz dekorlar.(K7,2020)*

Katılımcılara içerisinde bulundukları kitap kafelere dair değiştirmek istediği bir şey olup olmadığı sorusu yöneltildiğinde çoğu katılımcı genelde memnun olduklarını fakat birkaç ufak değişiklik yapmak istediklerini ifade etmişlerdir.

> *İlk olarak şu fotoğrafları kaldırırdım. Necip Fazılmış şeymiş. O fotoğrafları kaldırırdım yani pek şık durmuyor. Onun haricinde diğerleri keyifli. Yani yormuyor ışığı olsun, sesi olsun gayet iyi (K7,2019)*

Kitap kafeyi kullanan bireylerde mekânın sunmuş olduğu imkânları kendi gereksinimlere uyuşmayan durumlarda değiştirme isteği oluşmaktadır. Bu noktada ışıklandırma, alan genişliği, birden fazla kişiye hitap edebilme özelliği olan mekânları

[17] Liman Kitap Kafe. Bu fotoğraf kitap kafenin instagram sayfasından izin alınarak kullanılmıştır. 12.12.2020. https://www.instagram.com/limankitap/?hl=tr

tasarlama noktasında mimarlara, plancılara ve toplum bilimcilere önemli görevler düşmektedir. Mekânsal taleplerin karşılanması ve daha nitelikli bir hizmet sunulması açısından ihtiyaçları karşılayıcı nitelikte olan mekânlar daha fazla tercih edilmektedir. Bazı durumlarda kullanıcılar birtakım mekânsal değişiklik talebinde bulunmaktadır. Katılımcılar mekânı değiştirmek, mevcut kitap kafedeki düzeni yeniden elden geçirmek ve yeni alanlar eklemek gibi bazı fiziksel sınırlar üzerinde farklılık yaratma düşüncesindedirler. Mekândaki değişiklik fikri için diğer katılımcılar ise düşüncelerini şöyle ifade etmişlerdir:

> *Hiç düşünmediğim bir şey ama. Yani alan olarak küçük olduğunu düşündüm. Biraz ferahlık da önemli gibi sanki. Biraz daha geniş olabilir. (K11,2020)*

Mekânın geniş ve kullanımı kolay olmasının yanı sıra kullanılan malzemeler de mekâna karşı olan bakışı değiştirmekte ve bunun yanı sıra kişisel beğenilerle özdeşleştirilmektedir.

> *Yani genel olarak iyi. Çok fazla bakmıyorum ama hoş yani. Dediğim gibi ahşap benim çok ilgimi çekiyor, ahşabı çok seviyorum. Örneğin şiir falan yazıyorlar duvarlara, buraya onlar da hoşuma gidiyor. Ama rafları değiştirirdim. Raflar sunta ya böyle çok yapay duruyorlar. Daha böyle net ahşap bir şey koyardım. Mesela bir yere şiir köşesi yapmak isterdim.(K12,2020)*

Bir katılımcı ise kitap kafelerin sunduğu özelliklerde değişiklik yapmak istemediğini fakat kitaplarla ilişkili olarak sanatsal faaliyetlere de hizmet edebilecek boyutta kapsayıcı bir mekân olmasını tercih edeceğini belirtmiştir.

> *Gittiğim ortamlara göre değişiyor ama ben hiçbir zaman değiştirme taraftarı olmadım çünkü onlar öyle yapmış öyle düşünmüş. Ben bu sefer ortamı değiştiriyorum. Ama şansım olsa resim şövalyeleri koymak isterdim. Sadece kitap kafe tarzı değil de sanat kafe tarzında olmasını isterdim. Yani öğrenciler resim yaparak da ders çalışıyorlar. Bazılarının görevi resim yapmak ama ben çoğu yerde bunu görmüyorum. (K1,2020)*

Kitaplara oldukça ilgisi olduğunu ifade eden bir katılımcı ise küçük yaş gruplarına hitap edecek ve onların da gelişimlerini destekleyici nitelikte olacak birkaç özellik olması gerektiğini söylemiştir. Ayrıca bireylerin mekânda birlikte tartışabilecekleri, fikir üretebilecekleri, etkinlikler düzenleneceği, etkileşimsel ögelerin fazla olacağı bir mekân talebinde bulunmuştur.

> *Dediğim gibi bir tartışma odası açmak isterdim. Çocukların merak ve araştırma duygusunu artırmak ve uyandırmak için. Kitap zenginliği çok fazla. Bir milyon kitap olduğu söyleniyor burada. Evet yukarı katta da öyle.(K8,2020)*

Şekil 15:Kitap Kafede Çocuklara Yönelik Bir Alan[18]

Bir katılımcı ise mekândaki oturma düzeninin etkileşim açısından önemine değinmiştir. Kişisel alanının getirmiş olduğu sıkıntılardan bahsetmiştir. Kişisel mekânlar (personal space), genellikle çevre ve bireylerin davranışları üzerine odaklanan, insanların içerisinde bulundukları durumlara göre sınırlar yaratan alanları içermektedir. Ayrıca kişisel mekânlar, kişilerarası iletişim sırasında konfor bölgesi işlevi gören bireyin bedenini çevreleyen görünmez sınırları olan bir alan olarak tanımlanabilir (Jeffrey & Mark, 1998). Buna ek olarak ise bir mekân kurgusunda toplumsal kullanımların ve kişiler arasındaki mesafenin korunabilir olmasına dikkat edilmesi gerekmektedir. Sıramkaya'ya (2015) göre ise "her bireyin etrafında bulunan ve bireyin fiziksel ve bilişsel olarak hakim olduğu kişisel alanı ifade eden kişisel mekân kavramı, mekânın çeşitlenmesinde, esneklikte ve kişiselleşmede önemli bir rol oynar." Bir kafede oturma düzeninin çok sıkışık olması hem konfor alanını daraltmakta hem de kişisel alanı azaltmaktadır.

> *Bence burası gayet güzel. Burası değerlendirilirse burası geniş ve ferah. Diğer kafeler dediğim gibi çok sıkışık yani yanındaki insanla döndüğün zaman kafa kafaya geliyorsun yani burası böyle değil. Gayet güzel. (K10,2020)*

[18] Liman Kitap Kafe. Bu fotoğraf kitap kafenin instagram sayfasından izin alınarak kullanılmıştır. 12.12.2020. https://www.instagram.com/limankitap/?hl=tr

Şekil 16:Kitap Kafenin Dış Mekân Oturma Düzeni[19]

Kitap kafelerde kullanılan dekor ya da yapı malzemelerine ek olarak oradaki ambiyansı yansıtacak birtakım özellikler de önem arz etmektedir. Özellikle çalışmak ve okumak gibi eylemlerin sessizlik gerektirdiği ortamlarda tercih edilen müzik de kitap kafenin niteliğini belirlemektedir.

> *Evet. Müzik önemli. Çoğu zaman yüksek sesle müzik çalıyorsa gidip uyarıyoruz ders çalışıyoruz, kısabilir misiniz gibisinden. Uyarıldığında kısabiliyorlar. Ama genelde kitap kafelerdeki şarkıların ders çalışan insanlara uygun olmadığını düşünüyorum. Ya çok ağır oluyor ya da çok hareketli oluyor. Bazen şarkılar dikkatimizi dağıtabiliyor. (K1,2020)*
>
> *Ama nedense aşırı derecede bunaldım kütüphaneden nedenini bilmediğim bir şekilde. Normalde sessizliği seven bir insan değilim. Ders çalışırken bir müzik olsun. Ben televizyon açıkken ders çalışmayı daha çok seven bir insanım. Bu yüzden tercihim pek kütüphane değil.(K4,2019)*

Mekânı kullanan müşteriler gibi mekân sahibi bir katılımcı da kitap kafede çalınan müziğin önemli bir işlevine değinmiştir:

> *Daha çok enstrümantal müzik seçiyorum. Ben seçiyorum. Bazen ders çalışırken müziği kısalım mı diyenler oluyor da. Eskiden bilmezdim işte her işin içine girilince öğreniliyor. Müzik niye çalıyor bu kafelerde falan? Ama şöyle kapatalım müziği, benim konuştuğumu orada o*

[19] Liman Kitap Kafe. Bu fotoğraf kitap kafenin instagram sayfasından izin alınarak kullanılmıştır. 12.12.2020. https://www.instagram.com/limankitap/?hl=tr

duyuyor. Kimse konuşamaz hale geliyor ve işte çıt çıkmıyor. Ve işte orada o insanlar konuşurken biz burada konuşurken rahatsız oluyor insanlar. Yani müzik orta karıştırmaca yapıyor. Sesin herkes konuştukça birbirini engelleyen bir işlevi varmış. Bu işe yaradığını fark ettim yani. Sadece ses olsun diye değil böyle hani seslerin birbirinde duyulmamasında da etkiliymiş(K13,2020)

Bir başka kitap kafenin sahibi de aynı şekilde mekândaki müzik üzerinde durmuştur fakat tam tersi bir etkisinden bahsetmiştir:

Genelde açmıyorum çünkü genelde herkes ya ders çalışıyor ya kulaklıkla. Pek müzik taraftarı değilim. Bana kalsa internet bile almazdım. Çünkü kitap alan birinin internete ihtiyacı yok. İnternete, müziğe dalıp kitabı unutmasınlar diye. (K14,2020)

Mekân sahibi ve müşterilerin müzik konusundaki fikirlerine ek olarak çalışanlar da kitap kafelerdeki müzik üzerine şunları eklemiştir:

Eskiden burada müzik etkinlikleri falan oluyordu. Tekrardan başlamayı düşünüyoruz. Ben de müzisyenim yani ben de başlamayı düşünüyorum. Yani müzikle insanları bir araya getirmeyi düşünüyorduk. Aslında öyle bir şey yapmayı düşündük sonra dedik ki ya aslında insanlar buraya ders çalışmak için geliyor. Şimdi çok önceden bunun planını yapmamız gerekecek(K2,2020)

Müzik genelde radyodan açıyorduk. Ondan sonra telif hakları vs. bir şey olmuş. Biri şikayet etmiş başka bir mağazadan. Ondan sonra telifle alakalı bir program mı yapmışlar, bir şey yapmışlar. Onu çalıyorlar. Bu arada amfi sıkıntılı bizim. Müzik konusunda. O yüzden müzik açmıyoruz. Zaten biraz da böyle sessiz, insanın kendi sesini duyabileceği bir ortam. Müziği de duyabileceğimiz şekilde ya da çok kısık açıyoruz.(K14,2020)

Yukarıdaki görüşmecilerin vermiş olduğu cevaplardan da anlaşılacağı üzere kitap kafelerde çalınan müzikler farklı kişilerde çeşitli anlam içermektedir ve kimisi kitap kafedeki müzikten hoşlanırken kimileri de rahatsız olmuş ve bazıları da tarafsız bir bakış açısı sunmuştur. Genelde gelen öneriler hafif, sözsüz ve rahatsız etmeyici şekilde müzik çalınması yönünde olmuştur.

SONUÇ

Mekânlar, toplumun fertlerinin bir araya geldiği ve etkileşimin gerçekleştiği alanlardır. Özellikle son zamanlarda kitap ve kahve kültürünü bir arada sunmaya başlayan kitap kafeler popüler olarak tercih edilen mekânlar olarak öne çıkmaktadır. Bu tez, insan mekân etkileşimini kitap kafeler üzerinden incelmektedir. Tezde yaşanan kentsel değişimlerle birlikte mekânsal pratiklerin nasıl değiştiği, toplumsal pratiklerin nasıl bir boyut kazandığı kitap kafeler aracılığıyla ele alınmıştır.

Günümüzde değişen olgularla beraber insanların ritüelleri, eğilimleri, tercih ettikleri alanlar da değişim göstermektedir. Bu çalışmada kır, taşra, köy sosyolojisi konuları kapsam dışında bırakılarak mekân sosyolojisi konusu temel odağı oluşturmuştur. Mekân-insan ilişkisi, bireylerin etkileşimi, mekânlardaki eylemler ve davranış biçimleri ele alınmıştır. Çalışmanın başında mekânın tanımına ve içeriğine ilişkin konular literatürde yer alan Henri Lefebvre, John Urry, Doreen Masey gibi isimlerin teorileri ışığında tartışılmıştır. Ayrıca sosyal bilimlerde insan-mekân etkileşimi konusu da konuyla bağlantılı olarak ele alınmıştır. Bu aşamada toplumsal etkileşimcilik ve mekân içi etkileşim konularının araştırmaya ışık tutacak yönleri incelenmiştir. Bulgular ve tartışma kısmında ise elde edilen verilerin analizi yapılarak teorik çerçeve ile saha verileri bir değerlendirmeden geçirilmiştir.

Bu çalışma mekânsal üretimle birlikte insanların etkileşimi sosyolojik olarak nasıl tezahür etmektedir sorusuna geçerli bir yanıt aramıştır. Literatürde hâlihazırda bu soruya yönelik olarak ortalama 3-4 makale yer almaktadır. Lakin bu yanıtların konuyu açıklama gücü ele alınan bakış açısından dolayı eksik kalmaktadır. Var olan literatürde kitapçıların, kitap kafelerin, kafelerin sosyal ilişkiler konusu göz ardı edilmiş ve mimari, ticari, tasarım boyutu ön plana çıkarılmıştır. İlgili açığı kapatmak amacıyla bu çalışma insan-mekân ilişkisi, mekânın üretimi ve tüketimi kavramlarını kullanarak literatürdeki hakim yaklaşımlardan farklı bir argüman ortaya koymaktadır.

Değişen pratikler ve mekânsal özelliklerle birlikte insanların sürekli olarak uğradığı alanlar dönüşüme uğramıştır. Kitapçıların ve kitabevlerinin artık eskisi gibi tek bir işleve cevap vermemesi ve bireylerin talepleri doğrultusunda kitap kafelere olan ilgi artmış ve mekânsal özellikler de bununla birlikte değişmiştir. Kitapçılardan farklı olarak kitap kafelerin

birçoğunda dış mekân özelliğinin olması, yiyecek içecek hizmetinin sunulması, hediyelik eşya satılması gibi durumlar kitap kafelerin yeni mekânsal özelliklere sahip olmasına katkıda bulunmuşlardır. Buna bağlı olarak insanların kitap kafeleri tercih etme biçimleri değişmiş ve bir talebi karşılama niteliği taşımıştır. İnsanları mekânlarda buluşturan ortak noktalardan birisi arkadaş/tanıdık gibi yakın ilişkilerin olduğu kişilerle mekânı ziyaret etme, ortak ilgiler çevresinde sohbet etme davranışının geliştirilmesidir. Bu ritüel sosyal ilişkilerin farklı boyut kazanmasına katkıda bulunmuştur. Aynı zamanda mekânlarda şiir dinletilerinin olması, kitap okuma etkinliklerinin düzenlenmesi, yazar-okur buluşması yapılması bireylerin ortak noktada buluşmasına uygun bir zemin hazırladığı görülmüştür.

Bu çalışmada ön plana çıkan bir diğer soru ise insanların oluşturulan yeni mekânlara karşı hissettikleri aidiyetin nasıl olduğudur. Toplumsal kimlikler ve aidiyetler mekânlarda görünür hale gelmekte ve süreklilik kazanmaktadır. Bir kitap kafenin müdavimi olan birisi artık orada kendi sosyal kimliğini oluşturmaya başlamakta ve ona bir süreklilik katmaktadır. Böylece kitap kafe kullanımının nasıl olduğuna bakarak o mekânın nasıl şekillendiği ve bireye ne ölçüde aidiyet kazandırdığı görülür. Yapılan çalışmada da net bir şekilde bireylerin bulundukları ortamlara ne ölçüde aşina oldukları oraya karşı kazandıkları aidiyetle paralel bir biçimde ortaya çıktığı gözlemlenmiştir. Kitap kafe kullanıcılarının kendilerini mekânlarda huzurlu, rahat ve güvende hissettiklerini dile getirmeleri mekânsal aidiyetin sosyal ve bireysel boyutta etki ettiğini açıklamaktadır. Ayrıca kitap kafelerin de bir kimlik taşıdığı ve buna bağlı olarak bireylerin mekânı bir kimlik unsuru olarak gördükleri de bu çalışma kapsamında ortaya çıkan sonuçlardan biridir. Görece üst ve orta üst düzeyde sosyo-ekonomik duruma sahip insanları barındıran Çukurambar'daki Liman Kitap Kafe'yi ziyaret eden bir kişinin imajı ve oluşturduğu kimlik, Kızılay'daki merdiven altı olarak tabir edilen kitap kafelerde kazandığı kimliğe nazaran daha elit olarak algılanmaktadır.

Araştırma kapsamında cevap aranan bir diğer problem ise kapitalist sistemin tüm dünyaya egemen olmasıyla birlikte klasik anlamdaki mekânların kendi bağlamlarından uzaklaşarak yeniden üretilmekte ve şekillenmekte olduğu düşünülebilir mi sorusudur. Bir mekânın oluşumu esnasında üretim biçimleri oldukça önemlidir çünkü her üretim biçimi kendine özgü mekâna sahip olduğundan bir diğer mekânı dönüştürerek ve kendi varlığını ortaya koyarak yeniden bir mekân üretir. Kitap kafelerin de buna benzer biçimde var olduğu görülmektedir. Örneğin ilk aşamada yaşam merkezi olarak faaliyet gösteren 3K Kırmızı Kitap Kafe, zamanla o alanı kullanan müşterilerin talepleri doğrultusunda kafe biçimine ve

daha sonra da kitap kafeye dönüşmüştür. Kitap kafe halini alan yeni mekânın işleyiş biçimi ise zamanla orayı kullanan okuyucuların taleplerine göre şekillenmiştir.

Toplumsal ve bireysel ilişkilerin önem kazanmasıyla zaman-mekân bağlamında yapılan değerlendirmelerin sayısı da artmaktadır. Mekânların kendilerini sürekli olarak dönüştürerek var etmesi durumuna kitap kafeler iyi bir örnek olmasına rağmen bu konu üzerine yoğunlaşmış olan çalışma sayısı oldukça kısıtlıdır. Yalnızca kafe ya da kitapçı olarak adlandırılması mümkün olmayan kitap kafelerin yeni bir mekânsal ilişki biçimini ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir ve bu konunun incelenmemiş olması mekân sosyolojisinde bir açık ortaya çıkarmaktadır. Bu çalışma bu boşluğu dolduracak niteliktedir. Bu nedenle yürütülen bu tezde mekân-insan temelinde ele alınan çok yönlü bir çalışma olduğu düşünülmektedir. Bu konuyla ilgili olarak saha çalışmasının yapılmış olması da literatüre katkı sağlayacak önemdedir.

Çalışma esnasında sahada veri toplama esnasında bazı sınırlılıklar yaşanmıştır. İşletme sahiplerinin mekâna az uğramış olmaları, kitap kafe çalışanlarının müşterilerle ilgilenmek durumunda olması ve kitap kafe ziyaretçilerinin de ders çalışma, kitap okuma ya da arkadaş grupları ile meşgul olması durumu veri toplama aşamasını yavaşlatıcı nitelikte olmuştur. Bu sınırlılığın yanı sıra bazı kitap kafelerde ana odağı kitaptan ziyade oyun oynama, fal bakma gibi durumlar olduğundan detaylı bilgi elde edilememiştir.

Araştırmada nitel araştırma yapılmış olup elde edilen veriler tematik analiz yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Bunun sonucunda bazı temel sonuçlar elde edilmiştir. Bunlardan birisi kitap kafelerin sosyalleşmeyi destekleme gibi işleve sahip olduğu sonucudur. Toplumsal iletişimin oldukça net görüldüğü kitap kafelerde bireyler kitap kafede düzenlenen etkinliklere katılarak kendilerini ifade etme imanı bulmakta ve sosyalleşmelerine uygun bir zemin hazırlanmaktadır. Aynı zamanda arkadaş grupları ile buluşma düzenleme ve birlikte vakit geçirme davranışı da kitap kafenin sosyal gelişime katkı sağladığı sonucunu ortaya koymaktadır. Ayrıca kitap kafelerde dış mekanda bireyler daha fazla vakit geçirmekte ve diğer insanlarla etkileşime geçmekteyken iç mekanda ise daha çok bireysel olarak vakit geçirme ve kitaplarla ilgilenme davranışı görülmüştür.

Araştırmada elde edilen bir diğer sonuç ise kitap kafelerin enformasyonu sağlayıcı nitelikte olmalarıdır. Kitap kafelerin kitap okumak, kitap üzerine sohbet etmek, okuduklarını analiz etmek veya okuma grubu oluşturmak gibi faaliyetler bilginin aktif olarak kullanılmasına ve süreklilik kazanmasına yardımcı olmaktadır. Ayrıca mekân tercihinde

öncelikli amacın ders çalışmak olduğu gözlemlenmiş ve yaş farklılığına göre gerçekleşen ritüellerin de değiştiği açıkça görülmüştür. Belirli bir aşamadan sonra okulla veya eğitimle ilişkisi kesilen bireyler ders çalışmaktan ziyade kitap okumak için bu mekânları tercih etmektedir.

Kitap kafelerin bireysel gelişime katkı sağladığı da yapılan saha çalışmasında ortaya çıkan sonuçlardan biridir. Çalışmanın tartışma bölümünde de belirtildiği gibi insanlar kendilerini refah, konforlu ve huzurlu hissettirecekleri mekânları tercih etmeye eğilimli olmaktadırlar. Kitap kafelerin sunmuş olduğu konseptler, çalınan müzikler, mekânın kalitesi bireylerin daha huzurlu hissetmesine yardımcı olmakta ve mekâna karşı aidiyet geliştirmelerine destek sağlamaktadır.

Kitap kafelerin tüketimi sağlayıcı nitelikte olduğu da görülmektedir. Bir mekânda çay, kahve, yiyecekler, kırtasiye ürünleri, hediyelik eşya, kitaplar gibi birden fazla amaca yönelik hizmetlerin sunulması da tüketimin kapsadığı alanı genişletmektedir. Aynı zamanda kitap kafelerdeki tüketim biçimlerinin yalnızca fiziksel olarak değil sembolik olarak da gerçekleştiği saptanmıştır. Sosyal medyada paylaşmak amaçlı kitap kahve ikilisinin bir araya gelmesi, mekânın tüketilmeye açık olduğunun bir göstergesi olmaktadır. Çalışmanın analiz kısmında da değinilen Goffman'ın etkileşim teorisiyle paralel olan insanların yaptıklarını/ eylediklerini/ pratiklerini sergileme ve gösterme çabası da sembolik tüketimi oluşturmaktadır.

Ayrıca mekânsal yapıdaki tasarımsal ögelerin kullanım biçimlerinin bireylerin taleplerini karşılaması ve daha nitelikli hizmet sunulması açısından önem arz ettiği görülmüştür. Bir kitap kafede kitap raflarının türlere göre ayrılması, ışıklandırmanın iyi yapılması, iç tasarım özelliklerinin insanlara hitap edici nitelikte olması, yiyecek içecek sunumunda kullanılan servis malzemelerinin niteliği, edebiyatçılarla ilgili tablo, resim, özlü söz içeren çerçevelerin bulunması gibi faktörler mekânın mimari ve estetik yönünü artırmakla birlikte orayı daha tercih edilebilir konuma getirmektedir.

Tüm mekânsal özelliklerin haricinde mekânın içersinde bulunduğu konum ve semt de kitap kafenin içeriğini, tercih edilme biçimini ve kullanım şeklini etkilediği sonucuna varılmıştır. Çukurambar'da bulunan bir kitap kafenin kullanıcılara daha fazla imkan sunması, üst düzey gelir durumuna sahip insanları kendine çekmesi, görece daha geniş olması, sunulan menünün fiyat ortalamasının diğer kafelere göre daha yüksek olması, daha çok iş insanlarının ziyaret etmesi gibi mekânsal konumdan kaynaklanan farklılığa sahiptir. Fakat Kızılay'da yer alan bir kitap kafede ise çoğunlukla gençlerin ve öğrencilerin ziyaret etmesi, sunulan hizmet

kalitesinin farklılık göstermesi, orta ve alt düzey gelir düzeyine sahip olan kişilerden oluşan ziyaretçilerin olması gibi mekânın yer aldığı lokasyonun mekânın sahip olduğu özellikleri değiştirdiği sonucuna varılmıştır.

KAYNAKLAR

(2020, 07 17). https://www.instagram.com/p/B2Y1ww9AHhE/ adresinden alınmıştır

(2020, 07 22). https://www.instagram.com/kirmizikediyayinevi/?hl=tr adresinden alınmıştır

(2020, 07 24). https://www.instagram.com/p/CB5KaxBpU0P/ adresinden alınmıştır

Akan, V. (2012). Birey ve Toplum. İ. Sezal içinde, *Sosyolojiye Giriş* (s. 79-104). İstanbul: Beta Yayınları.

Alver, K. (2013). *Siteril Hayatlar.* Ankara: Hece Yayınları.

Arkonaç, S. A. (2008). *Sosyal Psikolojide İnsanları Anlamak.* Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Arslantürk, Z., & Amman, T. (2011). *Sosyoloji.* İstanbul: Çamlıca Yayınları.

Aslan, P. Y., & Yavan, N. (2018). Mekânın Üretimi ve Lefebvre'in Mekânsal Üçlü Kavramsallaştırmasının Görünürlüğü:Taksim Gezi Parkı Örneği. *Planlama*, 302-314.

Auge, M. (2009). *Non- Places.* Verso Books.

Avar, A. A. (2009, Aralık). Lefebvre'in Üçlü-Algılanan, Tasarlanan, Yaşanan Mekan- Diyalektiği. *Dosya 17*, 7-16.

Barney, G., & Strauss, A. (1967). *The discovery of grounded theory: Strategies for Qualitative Research.* Mill Valley: Sociology Press.

Berberoğlu, B. (2009). *Klasik ve Çağdaş Sosyolojiye Giriş.* (C. Cemgil, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Bilgili, M. (2016). Coğrafya Öğretiminde Mekan ve YerKarmaşası Üzerine Bir Araştırma. *Coğrafya Eğitimi Dergisi*, 11-19.

Bilton, T., Bonnett, K., Jones, P., Skinner, D., Stanworth, M., & Webster, A. (1996). *Introductory Sociology.* UK: Macmillan Education.

Bozkanat, E. (2020). Sivil Toplum Kuruluşlarının Sosyal Medyada İlişki Kurma ve İletişim Stratejileri: Yeşilay Türkiye Facebook Sayfası Örneği. *Erciyes İletişim Dergisi, 7*(1), 149-168.

Bozkurt, V. (2008). *Değişen Dünyada Sosyoloji.* Ankara: Ekin Yayınevi.

Bozkurt, V. (2020, 06 18). *Sosyolojiye Giriş*. İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi: https://cdnacikogretim.istanbul.edu.tr/auzefcontent/19_20_Bahar/sosyolojiye_giris/5/index.html#konu-9 adresinden alınmıştır

Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using Thematic Analysis in Psychology. *Qualitative Research in Psychology, 3*(2), 77-101.

Castree, N., & Gregory, D. (2006). *David Harvey: A Critical Reader.* London: Wiley-Blackwell.

Çavuşoğlu Deveci, C., & Gündüz, M. (2020). Akademik Başarısızlıkta Aile Etkisine İlişkin Teoriler: Alan Yazın Taraması. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 13*(71), 679-686.

Certeau, M. D. (2009). *Gündelik Hayatın Keşfi.* (L. A. Özcan, Çev.) Ankara : Dost Kitabevi Yayınları.

Çetin, E. (2010). *Gündelik Hayatın Sosyolojisi.* İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.

Çetin, E. (2010). Gündelik Hayatın Sosyolojisi. İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.

Çetin, İ. (2010). Gecekondunun Kentle Bütünleşme Sürecinde Alan-Mekan Faktörü: İzmir Örneği. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Choi, J.-R., & Lim, D.-G. (2014). A Study of Methods to Use Local Communities Through Book Cafes. *International Journal of Smart House, 8*(1), 61-70.

Çil, S. (2015). Sivil Toplum Kuruluşları Ekseninde Sosyal Medya ve Girişimcilik. *II. ULUSLARARASI GİRİŞİMCİLİK VE KARİYER SEMPOZYUMU*, (s. 433-442). Muğla.

Çolak, N. (2014). Kent Belleği Mekanlar: Ankara Pasajları. Ankara: Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Creswell, J. W. (2007). *Qualitative Inquiry and Research Design:Choosing Among Five Approaches.* United Kingdom: Sage Publications.

Crossley, N. (2015). Etkileşimler, Bitişiklikler ve Beğeniler: İlişkisel Sosyolojide 'İlişkileri' Kavramsallaştırmak. C. Powell, & F. Depelteau içinde, *İlişkisel Sosyoloji* (s. 193-225). Ankara: Phoenix Yayınevi.

Deleuze, G. (2000). *Nietzsche ve Felsefe.* (F. Taylan, Çev.) Norgunk Yayınları.

Devellioğlu, F. (2013). Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat. Akayadın Kitabevi.

Durakbaşa, A. (2012). Sosyolojide Temel Kuramlar. İ. Sezal içinde, *Sosyolojiye Giriş* (s. 11-43). İstanbul: Beta Yayınları.

Elden, S. (2009). Space 1. N. Thrift, & R. Kitchin içinde, *International Encyclopedia of Human Geography* (Cilt Vol.10, s. 262-267). Amsterdam: Elsevier.

Ertürk, M. (2013). Mekanın Diyalojisi: Kent Mekanı-Kent Öznesi. 11. İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Eryılmaz, B., & Zengin, B. (2014). Butik Otel işletmelerinin sosyal Medya Kullanımına Yönelik Bir İnceleme: Facebook Örneği. *Kastamonu University Journal of Economics & Administrative Sciences Faculty, 4*(2), 42-59.

Foucault, M. (2000). *Özne ve İktidar.* İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Geçkili, P. (2018). Mekansal Aidiyet ve YabancılaşmaBağlamında Zeyrek Konut Çevresinin İrdelenmesi. *İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü*.

Genç, İ. (2017, 04 15). *Mekan-İnsan/Karşılıklı Bağımlı Bir İlişkinin Tek Tarafı*. TheVoidmag: http://thevoidmag.com/mimar/mekan-insankarsilikli-bagimli-bir-iliskinin-tek-tarafi/ adresinden alınmıştır

Ghulyan, H. (2017, Temmuz). Lefebvre'nin Mekan Kuramının Yapısal ve Kavramsal Çerçevesine Dair Bir Okuma. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, 6*(3), 1-29.

Goffman, E. (1972). *Encounters.* Great Britain, 1972: Penguin University Books.

Goffman, E. (2019). *Kamusal Alanda İlişkiler.* (L. Ünsaldı, Dü., & M. Karakaya, Çev.) Ankara: Heretik Yayınları.

Gottdiener, M., & Hutchison, R. (2010). The New Urban Sociology. *4.Baskı*. Cambridge: Westview Press.

Greene, J., Nystom, L., Engell, A., Darley, J., & Jonathan, C. (2004). The Neural Bases of Cognitive Conflict and Control in Moral Judgement. *Neuron*, 389-400.

Günal, B. (2006). İnsan-Mekan İletişim Modeli Bağlamında Konutta Psiko-Sosyal Kalitenin İrdelenmesi. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Günal, B., & Esin, N. (2007, Mart). İnsan–Mekân İletişim Modeli Bağlamında Konutta Psiko-sosyal Kalitenin İrdelenmesi. *İtüdergisi/a, 6*(1), 19-30.

Harvey, D. (1989). *The Condition of Postmodernity.* Oxford: Blackwell.

Harvey, D. (1997). *Justice, Nature And The Geography of Difference.* Oxford: Wiley-Blackwell.

Harvey, D. (1997). *Postmodernliğin Durumu.* İstanbul: Metis Yayıncılık.

Harvey, D. (2002). Sınıfsal Yapı ve Mekansal Farklılaşma Kuramı. A. Alkan, & B. Duru içinde, *20.Yüzyıl Kenti* (s. 147-172). Ankara: İmge Yayınevi.

Harvey, D. (2013, Haziran). *Mimarlık Dergisi*. Mayıs 27, 2020 tarihinde http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=381&RecID=2992 adresinden alındı

Harvey, D. (2013). *Sosyal Adalet ve Şehir.* İstanbul: Metis Yayınları.

Hornby, A. (1989, 04 06). Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. Oxford University Press.

Hubbard, P., & Kitchin, R. (Dü). (2011). *Key Thinkers on Space and Place.* India: Sage Publications.

Hubbard, P., & Kitchin, R. (2018). *Mekan ve Yer Üzerine Büyük Düşünüler.* (E. Ş. Ataman, Çev.) İstanbul: Litera Yayınları.

İnceoğlu, G. (2017, Eylül 02). Prezi: https://prezi.com/p/o9wm_0njqp14/gizem-inceoglu-toplumsal-etkilesim-tipleri/ adresinden alınmıştır

İzgi, U. (1999). *Mimarlıkta Süreç:Kavramlar-İlişkiler.* İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayınları.

Jeffrey, P., & Mark, G. (1998). Constructing Social Spaces in Virtual Environments: A Study of Navigation and Interaction. *Workshop on Personalised and Social Navigation in Information Space* (s. 24-38). Stockholm: Swedish Institute of Computer Science(SICS).

Kaçalın, M. (2017, Şubat 17). Divanu Lügatit Türk-Kaşgarlı Mahmud. *Divanü Lügatit Türk Kaşgarlı Mahmud Paneli.*

Kahraman, M. D. (2014). İnsan İhtiyaçları ve Mekansal Elverişlilik Kavramları. *Planlama, 24*(2), 74-84.

Kaymaz Koca, S., & Hale, J. (2017). Üçüncü/Öteki Yer' Üzerine Bir Kavramsallaştırma Denemesi: Mekansal Bir Trilojinin İçinde Saklı Hikayelerin Keşfedilmesi. *Megaron*, 488-496.

Kinloch, G. C. (2014). *Sosyolojik Teori.* (T. G. İçli, & D. Ayan, Çev.) Ankara: Birleşik Yayınevi.

Kinloch, G. C. (2014). *Sosyolojik Teori.* Ankara: Birleşik Yayınevi.

Kinloch, G. C. (2014). *Sosyolojik Teori.* (T. Günşen İçli, & D. Ayan, Çev.) Ankara: Birleşik Yayınevi.

Kızıltepe, B. (2016). Üçüncü Yerler ve Gençlik. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.

Knapp, M. L., & Vangelisti, A. L. (2000). *Interpersonal Communication and Human Relationships.* ABD: Allyn&Bacon.

Kong, L., & Yeoh, B. (1996). Social Constructions of Nature in Urban Singapore. *Journal of Southeast Asian Studies*.

Kurtar, S. (2012). Mekânı Yaşamak: Lefebvre ve Mekânın Diyalektik Oluşumu. *TÜCAUM VII. Coğrafya Sempozyumu*, (s. 349-356). Ankara.

Lefebvre, H. (2014). *Mekanın Üretimi.* (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: Sel Yayınları.

Lefebvre, H. (2016). *Şehir Hakkı.* İstanbul: Sel Yayıncılık.

Low, S., & Altman, I. (1992). Place Attachment. *Human Behavior and Environment (Advances in Theory and Research)*.

Lune, H., & Berg, B. L. (2017). *Qualitative Research Methods For the Social Sciences* (9th Edition b.). England: Pearson Education Limited .

Macionis, J. (2013). *Sosyoloji* (13.Basımdan Çeviri b.). (P. V. Akan, Çev.) Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Marshall, G. (2005). Sosyoloji Sözlüğü. (O. Akınhay, & D. Kömürcü, Çev.) Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Massey, D. (1991, June). A Global Sense of Place. *Marxism Today*, s. 24-29.

Massey, D. (1994). *Space, Place and Gender.* Minneapolis: University Of Minnesota Press.

Massey, D. (1995). *Spatial Divisions of Labour: Social Structures and the Geography .* Londra: Macmillan Education.

Massey, D. (2008). *For Space.* London: Sage Publications.

Morley, D., & Robins, K. (1997). *Kimlik Mekanları.* İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Nalbantoğlu, H. Ü. (2010). *YanYollar: Düşünce, Bilgi, Sanat.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Neuman, W. (2014). *Social Research Methods* (7th Edition b.). United Kingdom: Pearson Education Limited.

Önder, D. (2015). Kent Deneyiminde Özgürleşme Aralıkları Olarak Heterojen Mekan. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Özen, Y. (2011). Kişisel, Sosyal, Ulusal ve Küresel Sorumluluk Bağlamında Toplumun Yeniden İnşası: Mekan. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 137-148.

Öztürk, S. (2012). *Mekan ve İktidar.* Ankara: Phoenix Yayınları.

Park, R. E. (1915). The City: Suggestions for the Investigation of Human Behavior in the City. *American Journal of Sociology*, 577-612.

Powell, C. (2015). Kökten İlişkicilik: Bir Öneri. C. Powell, & F. Depelteau içinde, *İlişkisel Sosyoloji* (s. 285-314). Ankara: Phoenix Yayınevi.

Ross, C., & Uzzell, D. (1996). Place and Identity Progress. *Gournal of Environmental Psychology*, 205-220.

Russell, B. (1967). *A History of Western Philosophy.* Oxford University Press.

Ryden, K. (1993). *Mapping the Invisible Landscape: Folklore, Writing, and the Sense of Place.* University of Iowa Press.

Sağlam, A. İ., Öztürk, A. Ç., & Kaçar, A. D. (2019). Türkiye'de Kamusal Mekanın Gelişimi. *ATA Planlama ve Tasarım Dergisi*, 47-58.

Simmel, G. (1971). The Metropolis and Mental Life. *On Individuality and Social Forms*.

Simmel, G. (2009). *Bireysellik ve Kültür.* İstanbul: Metis Yayınları.

Sıramkaya, S. Ş. (2015). Mekan Konfigürasyonunun Sosyal eTkileşimeOlan Etkisinin Fakülte Binalarında Sentaktik Analizi. Konya: Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Soja, E. (1989). *Postmodern Geographies.* London: Verso.

Soja, E. (1996). *Thirdspace:Journeys to Los Angeles and Other Real and Imagined Places.* USA: Blackwell Publishing.

Soja, E. (2009). Taking Space Personally. B. Warf, & S. Arias içinde, *The Spatial Turn: Interdisciplinary Perspectives* (s. 11-35). London: Routledge.

Soja, E. (2010). *Seeking Spatial Justice.* London: University of Minnesota Press.

Soja, E. (2014). *My Los Angeles : From Urban Restructuring to Regional Urbanization.* University of California Press.

Solak, S. G. (2014). Mekan-Kimlik Etkileşimi ve Kentsel Mekandaki Tezahürleri. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tanyeli, U. (2014). Yerötesilik Pratikler ve Mimarlığın İcadı. *TMMOB Mimarlar Odası*, 8-21.

Topçuoğlu Ünal, F., & Yiğit, A. (2014). Çocuklarda Okuma Kültürünün Oluşmasında Ailenin Etkisi. *International Journal of Language Academy, 2*(4), 308-322.

Tunç, B., & Seviç Kayıhan, K. (2018). Ortak Çalışma Olgusu ve Ofis Kafeler. *Mimarlık ve Yaşam Dergisi, 3*(2), 231-248.

Tuncer Gürkaş, E., & Barkul, Ö. (2012). Yer Üzerine Kavramsal Bir Okuma Denemesi. *Sigma*, 1-11.

Turner, B. S. (2000). *Statü.* (K. İnal, Çev.) Ankara, Doruk Yayıncılık.

Urry, J. (1989). Sociology And Geography. N. Thrift, & R. Peet içinde, *New Models In Geography* (s. 295-317). London: Unwin Hyman.

Urry, J. (1999). *Mekanları Tüketmek.* İstanbul : Ayrıntı Yayınları.

Urry, J. (2001). The Sociology of Space and Place. J. R. Blau içinde, *The Blackwell Companion to Sociology* (s. 3-16). Oxford: Blackwell Publishers.

Yanıklar, C. (2010). Kültürel Sermaye, Eğitim ve Toplumsal Tabakalaşma: Pierre Bourdieu'nun Yeniden Üretim Kuramına Eleştirel Bir Bakış. *Sosyoloji Dergisi*(22), 121-138.

EKLER

EK 1: **Tablo 3: Katılımcı Tablosu**

KATILIMCI NUMARASI	YAŞ	CİNSİYET	MESLEK	GÖRÜŞÜLEN KİŞİNİN NİTELİĞİ	MEKÂNIN ADI	GÖRÜŞME YERİ VE TARİHİ
K1	20	KADIN	ÖĞRENCİ(Lisans)	MÜŞTERİ	NAİF KİTABEVİ CAFE	KIZILAY-30.01.2020
K2	39	ERKEK	KAFE İŞLETMECİSİ	MEKÂN SAHİBİ	FISILTI CAFE&KİTABEVİ	KIZILAY-05.02.2020
K3	20	ERKEK	MÜZİSYEN	ÇALIŞAN	TAYFA KİTAPKAFE	KIZILAY-20.02.2020
K4	18	KADIN	ÖĞRENCİ(Lise)	MÜŞTERİ	LİMAN KİTAP KAHVE	ÇUKURAMBAR-20.02.2020
K5	18	KADIN	ÖĞRENCİ(Lise)	MÜŞTERİ	LİMAN KİTAP KAHVE	ÇUKURAMBAR-20.02.2020
K6	26	KADIN	AVUKAT	MÜŞTERİ	LİMAN KİTAP KAHVE	ÇUKURAMBAR-21.02.2020
K7	26	ERKEK	ÖĞRENCİ(Yüksek Lisans)	MÜŞTERİ	LİMAN KİTAP KAHVE	ÇUKURAMBAR-21.02.2020
K8	58	KADIN	EV HANIMI	MÜŞTERİ	LİMAN KİTAP KAHVE	ÇUKURAMBAR-22.02.2020
K9	29	ERKEK	ÖĞRENCİ(Doktora)	MÜŞTERİ	KURTUBA KİTAP&KAHVE	KIZILAY-25.02.2020
K10	26	ERKEK	ÖĞRENCİ(Doktora)	MÜŞTERİ	KURTUBA KİTAP&KAHVE	KIZILAY-25.02.2020
K11	26	ERKEK	DEVLET MEMURU	MÜŞTERİ	ENDERUN KİTAP&KAHVE EVİ	ALTINDAĞ-27.02.2020
K12	21	KADIN	ÖĞRENCİ(Lisans)	MÜŞTERİ	ENDERUN KİTAP&KAHVE EVİ	ALTINDAĞ-27.02.2020
K13	58	KADIN	YAZAR, GAZETECİ	MEKÂN SAHİBİ	ENDERUN KİTAP&KAHVE EVİ	ALTINDAĞ-27.02.2020
K14	35	ERKEK	KAFE ÇALIŞANI	ÇALIŞAN	KIRMIZI KEDİ	KIZILAY-06.03.2020
K15	53	KADIN	YAŞAM KOÇU	MEKÂN SAHİBİ	3K KIRMIZI KİTAP KAFE	KIZILAY-06.03.2020
K16	32	ERKEK	KAFE İŞLETMECİSİ	MEKÂN SAHİBİ	KEBİKEÇ KİTAP KAHVE	KEÇİÖREN-30.03.2020

EK 2:YARI YAPILANDIRILMIŞ GÖRÜŞME FORMU

Merhaba, Marmara Üniversitesi'nde Sosyoloji bölümünde yüksek lisans yapıyorum. Kitap kafeler üzerine bir araştırma yürütüyorum. Zaman ayırıp sorularıma cevap verirseniz çok memnun olurum. Yaptığımız görüşme boyunca vereceğiniz bilgiler gizli tutulacaktır. İsminiz rapora yansıtılmayacaktır. Sizin için sakıncası yoksa görüşmeyi kayıt altına almak istiyorum. Görüşme yaklaşık olarak 30 dakika sürecektir.

Tarih/Saat:

Mekânın Adı:

Görüşülen Kişinin Niteliği: Müşteri/ Çalışan/ Mekân Sahibi-İşletmecisi

Demografik Bilgilere Yönelik Sorular

1. Görüşülenin Adı Soyadı:
2. Yaş:
3. Meslek:
4. Eğitim Durumu:
5. Medeni Hal:
6. Aile Bilgisi:
7. Gelir Durumu:

MÜŞTERİLERE YÖNELİK GÖRÜŞME SORULARI

Mekân- Kimlik İlişkisi

1. Kendinizi nasıl tanımlarsınız? Belirgin özellikleriniz nelerdir, nasıl bir kişilik yapısına sahipsiniz?(tercih eden kitlenin profili)
2. Ayda ortalama kaç kitap okursunuz, ne tür kitaplar okursunuz, aktif bir okuyucu musunuz?
3. Çocukluğunuzdan beri mi kitap okursunuz, kitap okuma geçmişiniz nasıl?
4. Kitap kafelerin okuma alışkanlığını artıcı etkisi olduğunu düşünüyor musunuz?
5. Gittiğiniz kitap kafelerde öncelik verdiğiniz unsurları önem derecesine göre sıralayınız.
    - 5.1. Bağlı Olduğu Zihniyet/İdeoloji ( )
    - 5.2. Sunduğu Kitaplar ( )
    - 5.3. Fiyatlar ( )
    - 5.4. Sunum Şekli ( )
    - 5.5. Müzik Tercihi ( )
    - 5.6. Sosyal Ortam ( )

5.7. Mekânsal Dizayn ve Çalışma İmkanı ( )

6. Kendinizi mekâna ait hissediyor musunuz? (Rahat hissetme, mekâna aşina olma, emniyet duygusu oluşturma, uyum sağlama açısından)
7. Sizce kitap kafeler bir bireyin kültürel birikimini ve altyapısını yansıtır mı?

Mekânsal Algı

1. Kitap kafeler sizin için ne ifade ediyor?
2. Ne sıklıkla kitap kafeleri ziyaret edersiniz ve orada ne kadar vakit harcarsınız?
3. Genellikle kitap kafeleri hangi amaçla kullanırsınız?
   3.1. Kitap Okuma/Ders Çalışma ( )
   3.2. Arkadaşlarla Buluşma ( )
   3.3. Toplantı Düzenleme ( )
   3.4. Etkinliklere Katılma ( )
   3.5. Fotoğraf Çekme ( )
4. Kitap kafelerdeki kitapları, dergileri vs. ne ölçüde kullanıyorsunuz?(kullanım sıklığı)
5. Kitap kafeyi tercih etme sebebiniz nedir? Neden kafe veya kütüphane/kitapçı/kitabevi değil de bu mekân?
6. Kitapçılara da gidiyor musunuz ayrıca, gidiyorsanız hangileri kitapçıları tercih ediyorsunuz?
7. Kitap alışverişinizi nereden yapıyorsunuz?
   7.1. Kitapevi ( )
   7.2. Sahaf ( )
   7.3. Online Siteler ( )
8. Kitap alma durumunuz nedir? Bu işe belli bir bütçe ayırıyor musunuz?
9. Kitap kafelerden sonra kitap satın alma davranışınızda azalma oldu mu?
10. Ne tam manasıyla kitapçı ne de sadece kafe olan bu kitap kafeler için arafta kalmış mekânlar denilebilir mi?
11. Bu mekânlarda düzenlenen kültür sanat etkinliklerine katılıyor musunuz?
12. Bu mekânları keşfetmeden önce ders çalışmak, kitap okumak vs. için nereleri tercih ediyordunuz?
13. Mekânla ilgili görüş ve önerilerinizi, istek ve şikayetlerinizi bildiriyor musunuz?
14. Kendiniz böyle bir mekân işletmek ister miydiniz?

Birey- Mekân Etkileşimi

1. Mekânda kullanılan konseptler ve dekoratif eşyalar sizin estetik algınıza uygun mu?Ve sizin algınızda bir farklılık yaratıyor mu?
2. Bir mekânın dizaynı sizin için önemli midir?
3. Bu ortamda bir değişiklik yapma şansınız olsa, ne tür düzenlemeler yapmak isterdiniz?
4. Bu mekânda diğer insanlarla olan etkileşiminiz ve iletişiminiz nasıldır? İnsanlarla iletişime geçmek için herhangi bir girişimde bulunuyor musunuz?
5. Genelde yalnız mı gelirsiniz yoksa arkadaşlar veya tanıdıklarla mı?
6. Sizce kitap kafelerin sosyal iletişiminizi güçlendirecek bir etkisi var mıdır? Kitap kafelerde zaman geçirmek size bir katkı sağlıyor mu? Sağlıyorsa hangi açılardan?
7. Kitap kafeler aracılığıyla sosyal çevre edindiniz mi? Yeni arkadaşlar, ilişkiler vs.
8. Arkadaşlarınızla beraber kitap kulübü gibi oluşumlar yarattınız mı veya mevcut kitap okuma kulüplerine, gruplarına katıldınız mı?
9. Kitap kafedeyken orada olduğunuzu bildiren paylaşımlarda bulunuyor musunuz? İnstagrama fotoğraf koymak, konum belirtmek, arkadaşlara anlatmak gibi.
10. Mekânda başkalarıyla okuduğunuz kitaplar üzerine konuşuyor musunuz?
11. Yeni tanışacağınız birisiyle kitap kafede mi yoksa başka bir mekânda mı buluşmak istersiniz?

Mekân- Tüketim İlişkisi

1. Bu mekânlarda tüketim şekliniz nasıldır?
2. Size sunulan kahve, yiyecek içecek vs.nin fotoğrafını çeker misiniz? Evetse, sunumun daha cazibeli ve güzel görünmesi için masa düzeninde değişiklikler yapar mısınız?
3. Sosyal medyada bu mekânla ilgili paylaşım yapar mısınız?
4. Sizce kitap kafelerin kitap, yiyecek, içecek endüstrisini kullanarak modern döneme ayak uydurduğu söylenebilir mi?
5. Okuyup beğendiğiniz bir kitabı satın alıp koleksiyonunuza ekliyor musunuz?

ÇALIŞAN/MEKÂN SAHİBİNE YÖNELİK GÖRÜŞME SORULARI

Mekân- Kimlik İlişkisi

1. Kendinizi nasıl tanımlarsınız? Belirgin özellikleriniz nelerdir, nasıl bir kişilik yapısına sahipsiniz?
2. Kitap okumaya ilginiz nasıldır? Genellikle ne tür kitaplar okursunuz?

3. Buraya gelen insan profili nasıldır? En çok hangi yaş grubu ve hangi kesimin insanı burayı tercih eder?
4. Bu mekâna yakışmıyor dediğiniz tipte insanlara hiç rastladınız mı kitap kafede? Rastladıysanız olayı detaylı anlatabilir misiniz? Neden o kişi bu mekâna yakışmıyordu?

Birey- Mekân Etkileşimi

1. Bu mekânda insanları bir araya getirecek etkinlikler düzenliyor musunuz?
   1.1. Etkinliklere katılım nasıl oluyor? Katılan insanları bir araya nasıl getiriyorsunuz?
   1.2. Sizce insanları bu mekânda, etkinliklerde, sohbetlerde buluşturan ortak şey nedir?
2. Burada sohbet eden insanlar ne üzerine konuşur genelde? Sizin bu sohbetlere katılımınız nasıldır?

Mekân Tüketim İlişkisi

1. Müşterilerin istekleri mekânı şekillendirmede ve değiştirmede bir etken mi?
2. Kitap kafeye ait sosyal medya hesabınız var mı?
   2.1. Varsa ne tür paylaşımlar yapıyorsunuz? Paylaşımlarınıza yapılan dönüşler, yorumlar, eleştiriler ne yönde?
   2.2. Yoksa neden sosyal medya hesabı açmak istemediniz, özel bir sebebi var mı?
3. Kitapların seçiminde neye dikkat edersiniz?
4. Yiyecek ve içecek sunumlarınızı belirleyen şey nedir?
5. Arka fonda kullanılan müzikler nasıl seçilir?
6. Ziyaretçi yoğunluğu nasıl oluyor?

Bana zaman ayırarak sorularımı yanıtladığınız için teşekkür ederim. Eklemek veya paylaşmak istediğiniz başka bir şey var mı?